

1904.

РІЧНИК VII. ТОМ XXVIII.
КНИЖКА XII. ЗА ГРУДЕНЬ.

ЗМІСТ.

Наш альбом.....	185
ЕВГЕНІЯ ЯРОШИНСЬКА: Гість.....	188
О. ЦЕЯ: Про кохання горлиці..	192
ОЛЬГА КОРЕНЕЦЬ: Нещасний випадок....	194
О. ЖУРБЕНКО: На просторі	197
НЕВІДОМИЙ: До фабрики	203
О. КАТРЕНКО: Біля золота.....	208
Т. ОКУНЕВСЬКИЙ: Ігрец	225
ЛЕОНІД АНДРЕЄВ: Пропасть	230
АРТУР ШНІЦЛЕР: Анатоль перед шлюбом	243
ІЗ ПОЕЗІЙ Й. В. ГЕТЕ: Новий Павзій і його квіт- ківниця	259
ІВАН ФРАНКО: Подуви весни в Росії.	141
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: З сучасного робітниць- кого руху (Кінець)...	169
М. О.: З українських розрухів	198
В.: Два ювилей.....	204
Д. ЛУКІЯНОВИЧ: Евгенія Ярошинська ..	208
До збирачів етнографічних матеріалів	214
Хроніка і бібліографія...	218

**ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК**

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

НАШ АЛЬБОМ.

Струна співа.

Струна співа. З ударом кождим смика
Стресаючись від краю до краю
І мліючи, вючісь, ридаючи, просячись
Виспіває мелодію свою.

Струна співа. Смик гострим волосіннем
Вгризаєть ся в її тендітну стать,
І що сильніш — чистійші, кращі звуки
В гармонію зливаючись летять.

Струна співа. З ударом кождим смика
Зближаєть ся її остатній тон...
Вона співа, доспіває веселий,
Прекрасний спів — спів власних похорон.

1896 р.

Михайло Козак.

Чи свитає?

„Чи свитає?“ — пита душа.
Чого-ж вона хоче?
Вчора плакала, ридала,
Й знов вставати хоче.
Знов поглянуть на те поле,
Де зросло бодяче...
Чи-ж не чуєш, душе моя,
Як там ворон краче,
Бо голодний? Сумні доли,
Ще сумнійші гори!
Не свитає, а не спить ся,
Бо серденько хоре.

Лев Лотоцький.

На світі так тяжко...

I.

На світі так тяжко, так гірко живеть ся,
Так лиха багато, а щастя нема!..
Подаймо же ми, браття, одно 'дному руки,
Борімо ся в купі, най лихо мина.

Година щаслива уже наступає,
Збирайтесь бо, сестри і братці рідні,
Нехай нас недоля, неволя минає,
Нехай вже настануть ті кращії дні.

II.

На що мені щастя, на що мені долі!
До того бажання у мене нема;
Всі гарні мрії, всі гарні надії
Мені вже байдуже, усе те дарма.

Душа в мене вмерла, вогонь потахає,
І серце так важко, так дуже болить...
Чого воно вяне, чого замирає,
І тільки тихенько, тихенько зітхає,
А руки нічого не хочуть робить?

Софія Басс.

Покритка в дружках.

Ляльку сину нажувала,
Гарненько сповила,
Сама вмилась, причесалась,
Спідницю наділа,
По дівочі нарядилась,
В дружки побіжала,
Вибігаючи з хатини
Матері прохала:
„Отут, мамо, поколихуй,
Поки погуляю,
За те тобі принесу я
Кусок короваю“.
Скрипалики ріжуть-ріжуть,
Покритка танцює,
А дитина її дома
Плаче, репетує.
Забавляла стара мати,

По хаті носила,
І старечими грудями
Два рази кормила.
Не забавиш, плаче, плаче
І ляльки не хоче,
І старій вже забавляти
Не хватає й мочи.
Од полудня до вечера
Байстрюка унука
Стара тішить, дочку лає:
„Прийдеш же ти, суко!“
Вже на дворі й опівночи,
А дочки немає.
Сидить стара на запічку
Дитя забавляє.
Затупало коло хати,
Заскрипіла фіртка,

І у хаті на порозі
 Явилась покритка.
 „Де ти ходиш, потаскухо?“
 Кричить стара з печі.
 „Варто-б тобі полатати
 Кочергою плечі.
 Хиба тобі аж о-досі
 Гулять на весіллі?
 Як ухвачу костуряку
 Дубову в підпіллі,
 Так і почну!“...— „Мамо! мамо!
 Чого розвілилась?
 Короваю дожидала,

Того й забарилась.
 Бо я-ж тобі обіцяла,
 Хиба ти й забула?
 Розсердилась, розвілилась
 І губи надула.
 Оце тобі короваю,
 Оце тобі й шишку!
 Що тішила, забавляла
 Байстрюка Мартишку“.
 „Подавись ти, моя доню,
 Своім короваєм!
 Через твого набіганця
 Спокою не маю!“

Ів. Калениченко.

Евгенія Ярошинська.

Г І С Т Ї.

Вона оповідала йому, кілька кури знесли яєць, що мясо подорожило знов, що ярина страх недобра, дальше про свою гризоту, що білизна не хоче схнути, хоч висить уже третій день на шнурі. Він слухав її з привычною увагою. Се був рапорт, якого він мусів вислухати що день повернувши зі школи і засівши зі своєю жінкою до обіду. Потім розбирали обоє кожду точку з окрема, а парешті запитала вона, як йому сьогодні поводило ся в школі. О, і він мав гризоту! Малий Михайлович вичерпував його терпливість. Він був збитошний і злий, але що був сином директора, то не можна було з ним поводити ся остро.

— Подумай собі, він намалював мене сьогодні на таблиці, і підписав: „Пан учитель у сурдугі, що переробила йому жінка“. Мені здає ся, що лїпше було-б, як би ти не мішала ся в кравецькі дїла, тим я виставляю себе на посьміховиско молодїжи.

І глянув на свій сурдуг, якого довгі поли і не короткі рукави не збуджували справді великого подиву і не зраджували високого естетичного смаку.

Але сими словами наварив він собі! Се було обуренє! Вже зайшло аж так далеко, що він робить їй вимівки за її тяжку працю.

— Я все казала, що Михайлович, то ледащо, і через нього мав би ти не носити свого сурдуга, якого переробленє коштувало мене стїлько праці, а ти хочеш тепер кинути його? Ні, Владку, сього я не сподївала ся дожити з тобою. Що він трохи за довгий, що кому до того, ми-ж не маємо звідки справляти собі що року нові рїчи.

Він не важив ся відповісти їй, бо бояв ся її сліз. Може її правда. Він не займав ся ніколи такими річами, як мода, убранє. В нього не було на се часу. Школа та лекції захоплювали всю його увагу. Він працював цілими днями і не вважав, як там його сурдут лежить. А сурдут був вигідний; він був невдячний, що сказав перше своїй жінці, аби не мішала ся в кравецтво. Що вона була така добра, так дбала за нього, обходила його, догоджувала йому, гріх би мав гнівати ся на неї. На своє убранє не видавала также нічого, а все складала гроші до купки, аби, як підуть на пенсію, могли собі купити хоч яку-таку маленьку хатинку на селі, бо там хотіла вона жити бодай перед смертю пару літ.

Він був зворушений, коли подумав, яка вона добра.

— Не гнівай ся, я не покину свого сурдута, — сказав і хотів забирати ся до праці. Треба було поправляти задачі. Та ось стуканє до дверей не дало йому здійснити сей намір. Перестрашені тим стуканєм подивились обоє на годинник. Хто се міг бути, що приходив у сей час? Гості в таку годину! Неможливо! Кому хотілось би робити візити о першій годині?

Та се не були гості, лише листonos, що передав їм рекомендований лист.

Обоє перестрашили ся. Тремтячими руками отворив він лист і почав читати. Та чим довше читав, тим більше малювало ся збентеженє на його лиці, в кінці подивив ся нерішучо на свою жінку.

— Мальвінцю, подумай лише, знаєш, доктор Ломницький... чи памятаєш його?

— Той, що в твоєї сестри був на квартирі?

— Той сам. Він пише, що буде переїздити через наше містечко, і просить, чи не міг би переночувати у нас. Як се нам неприємно, то він постарає ся про иньший нічліг.

— Се він пише?

Тепер стратила вона притомність духа. Великоміський панич в їх домі! Що-ж вона почне з ним! Де він буде спати? У них лише два покої й кухня, а він там у місті займав сам два покої. Її швагрова казала, що він дуже вибагливий. Не знати, як приймати його, аби він був задоволений і не сьміяв ся з провінції.

— І ти думаєш, що він приїде таки на правду? — почала песьміло.

Він був про се переконаний. Вона склонила з резигнацією голову і почала збирати зі стола.

Зараз увяла ся переіначувати цілу хату. Переставляла меблі, образи, порядкувала, чистила. Як надійшла година приїзду гостя, були обоє доматорі сьвяточно прибрані і очікували його.

Гість приїхав. І був такий любий, привітний, що вони робили собі вимівки з за того, що чули так мало втіхи при читаню його листу.

При столі розпочав молодий доктор розмову :

— Чи пані ходять часто на проходи?

Вона почервоніла і подивила ся з переляком на свого мужа.

— О, ні, тут нема куди ходити, самі жидівські вулиці.

— То певно мають пані приємне товариство в місточку, сходять ся часто на забавах, пікніках, вечерках...

— Мій муж має так мало часу. Ми не буваємо в жадних товариствах.

— То певно панство любують ся природою, їдуть часто на село. Може їздите на ровері, пане учителю?

Учитель подивив ся на свою жінку і усміхнув ся.

— Ні, я сього не пробував іще, — сказав так наївно, що той мало не розсміяв ся голосно.

— Отже що робите? Чи ходите на польованє?

— Ні.

— То мусите бути знаменитим тарокістом?

— Ні, пане доктор, я не граю.

— Но, що-ж робите в вільних хвилях?

— Я... працюю, читаю, пившу.

— А пані добродійка?

Обоє глянули на себе. Вони не знали, що відповісти на се, бо пані добродійка не мала вільних хвиль, бо вся домашня праця спочивала на її плечах.

— Але-ж се страшно! Як ви можете витримати щось подібного? Таже ви мусите вмирати з нудьги.

Сі слова не виходили їм із думки. Обоє мали дуже злу ніч, не спали майже нічого. Обоє думали про того молодого, повного життя доктора, і щось мов зависть почало пробивати ся в їх серцях. Як весело оповідав він про всі чуда великого міста. Чи не перемінили його оповідання їх поєдинчого помешканя? Чи не стали й вони самі при кінці веселими, говірливими, чи не думали, що не пережили ще ніколи такого приємного вечера?..

Який він щасливий! А вони? Вони сиділи рік від року на однім місці, з тими самими гризотами, з тими самими неприємностями! Що знали вони про жите? Неприємности з дітьми, що не хотіли вчити ся та не мали охоти до науки, переговори з родичами, які нечемність і ліннвство дітей спихали на вчителя. В зимі гризота через піч, що курила, в літі неприємність, що порох із дороги залітав до помешканя. А все один клопіт — мало грошей. Се було їх жите, яке вони провадили вже довгий час, і яке мали провадити до кінця віку.

Він скінчив сі сумні рефлексії і почув у другім кінці кімнати тихий плач. Отже й вона не може спати, й вона думає про своє жите і плаче за страченими літами. Він запер у собі дух, аби не зрадити ся перед нею, що й його мучать невеселі гадки.

Рано виділи вони свого гостя лише хвильку, а вечером відїхав він назад до столиці. Їм здавало ся, що він забрав із собою всю веселість із їх маленького помешканя.

Вона впорядкувала все так як було перед приходом гостя. Мовчки засіли до вечері, він у своїм старім сурдуті, а вона оперезана великим фартушком, який скинула була на час побуту гостя. Сиділи при столі і обоім було чогось неприємно. Все здавало ся їм таким нудним, таким звичайним; здавало ся, що по за їх кріслами ходять сиві тіни.

Вона почала оповідати, кілька яєць нанесли кури, що білизна висхла вже, що вона сьогодні не купувала молока, бо лишилось їй ще від учора. Він подивив ся на неї якось здивовано і вона замовкла. Вона застидала ся, дуже застидала ся, що хотіла займати його такими нісенітницями, які видавались їй до тепер дуже важними. Почала силувати свій мозок, аби зацікавити свого мужа, так як учора молодий доктор, аби зробити його веселим, говірливим, але ніщо не приходило їй до голови. Все лиш кури, сусіди та школа — сльози появили ся в її очах, вона зненавиділа себе.

Він побачив сльози в її очах і йому стало жаль.

— Ходи, — сказав, — на дворі сьвітить місяць, може би ми пішли на прохід?

Вона встала, і щось мов усміх перебігло по її затурбованим лиці.

О. Цєя.

Про кохання горлиці.

Як? Ти хочеш кохання? Коли-ж ти почув слабість твого духа?... Так холод зневіри у свою власну міць уже торкнув ся твого розуму!!...

Горе-ж тобі, старий, сліпий юначе! Не горлиці надавати сили орлови в його гордім стремлінні до високого неба! Ти-ж хочеш молитись їй — здатній тільки до воркування!

Не богохульствуй, божевільний! Хай спаде полуда з очей твоїх, щоб ти відріжнив ідола від Високого Бога і побачив, що ще ні одна горлиця ні разу не підіймала ся до неба орлів: вона доліта тільки до верхівя тополі, аби там воркувати без кінця, гадаючи, що вона теж дуже високо, що вона зрівнялась навіть із орлом...

Але що ти робиш, негідний глумаче? Ти силкуєш ся показати їй Бога Високого? Невже ти так низько упав, що перестав поважати себе й Його?...

Коли ти, малодушний, не можеш утримати твого брехливого язика, то белькочи їй про веселе життя язичників, що блудять по темних лісах і низьких долинах... Це їй зрозуміло...

А краще замовкни хоч на одну годину і послухай її белькоту...

Я бачу, ти тремтиш від ненависти і призирства, бо розібрав її, цього справжнього хамелеона: вона молить ся жерцям і дума, що пізнала Бога Високого!

Правду истину кажу тобі: не встигло ще сонце сьогодні погаснути в холодних хвилях моря, як біля неї на місто орла сїв голуб, і вона вже забула твого Бога, Бога рожевого ранку, для иньшого, темного, вечірнього!

Так радуй ся-ж, юначе! Тебе минуло найбільше нещастя землі: тепер ти знаєш, чого шука горлиця у коханні!... Знаєш ціну кохання... І до міщанства, до Гретхен ти вже не впадеш!

Ольга Коренець.

Жещаский владок.

— Іди но, Семенку, пограй ся з дїтьми, повесели ся троха, моя дитино.

— Не хочу грати ся, мамо, посиджу при вас.

І сїдав коло матери і цілими годинами дивив ся, як її поколоті голкою пальці хутко бігали при шитю біля.

— Мамо, оповідж менї, як то було, коли ти жила на хуторі у діда? — просив у матери.

І мати оповідала тихим, мягким голосом про хутір, про степи безкраї, про тихі, величні, місячні ночі в степу, про всі ті чари, серед яких жила, поки її взяв відтам її чоловік, Москаль, до міста.

Коли кінчила свою оповість, просить Семенко:

— Заспівай, мамо, тої пісні, що її кобзарі співають.

І мати співала протягну, сумну пісню, а в очах хлопця підіймали ся тіни щораз темнійші. В такі хвилі здавало ся, що хлопець глядить у своє нутро.

Були се очі старого чоловіка, журливі і розумні. До того горб і довгі костисті руки надавали дитині вигляд малого старця.

— Мамусю, я буду козаком, добре? — питає раз наслухавшись оповіданя про козаччину.

Мати не відповіла, поглянула на його горб, а з її очий сплили дві сльози.

Хлопець побачив їх і скликнув:

— Думаєш, що в мене нема сили? Диви, який я дужий. — І на силу підіймав крісло в гору, аби потішити матір.

— Не знаю, чим ти будеш, але знаю, що ти моя єдина потіха, що ти мій дуже-дуже добрий хлопчик.

А він цілував її руки і просив, аби ніколи більше не плакала, бо йому при ній дуже добре.

— Як я буду великий, куплю хутір, у ній будемо обоє жити, — обіцявав не раз матери. — Там ти не будеш нічого робити, не будеш шити в ночі. Там не буде кам'яниці на високих сходах, — буде красний малий домок із великим огородом, більшим як той у місті. Будемо обоє ходити по огороді, а ти будеш мені оповідати казки, такі довгі-довгі. А як прийдуть на наш хутір Татари, то я їх усіх повбиваю. Або ні, — не повбиваю, бо при тім кровече, а я бою ся крови. Знаєш, як я не міг дивити ся, як ти різала курку. Ні, ліпше най Татари не приходять. Побудуємо хутір там, де їх не буде.

— А мене позволив би ти Татарам убити? — питає всміхаючи ся мати.

— Не знаю, мамо. Мені здасть ся, що я вмер би, як би бачив, що тобі що злого роблять, а я не міг би допомогти тобі.

— Не приходить смерть, коли її кличемо, і не так то легко смерти, — каже мати більш до себе ніж до хлопця, а очі її блудять кудись далеко.

Вечерами приходив із роботи батько, часто паний. Семенко не бачив його майже ніколи, бо перед його приходом мати уклала його спати. Хлопець ніколи й не питав за батька — не привик до його присутності в хаті.

Раз вернув батько раніше звичайного до дому. Очі в нього блискотіли, лице було червоне.

Мати, побачивши його, пхнула Семенка до другої кімнати і зачиняючи двері сказала:

— Помолись, синку, і роздягни ся, я зараз прийду до тебе.

Семенко улякнув і став відмовляти молитву. Нараз почув крізь зачинені двері піднесений голос батька і тихий плач матери. Схопив ся з землі і тихенько підсунув ся під двері.

— Краду, кажеш? — сварив ся батько. — Краду? Неправда, я роблю лиш справедливість на сьвіті. Як сьміє хтось мати маєтки, коли я здихаю в голоду? А як уже має, то най дасть і мені, а коли не хоче дати, то я собі сам у нього візьму, бігме візьму, і що мені хто зробить. Або-ж то не справедливо? Працювати, кажеш? А чому не працює той, у кого я сьогодні забрав

троха грошей? Чому він лежить на канапі і льокаї послугують йому? Га? Чи він иньший чоловік ніж я? Кажи, иньший? Чому не кажеш? Чи й ти з ними тримаєш, з тими богачами, що нашу кров ссуть? І ти, ти моя жінка? Ти сьмієш? Спробуй тільки, а побачиш! Скажи мені зараз, чия правда? Їх чи моя? Кажи, чуєш?

Голос перейшов у крик страшний, охриплий.

Семенко дріжачи всім тілом натиснув клямку, двері нечутно відкинулися. Батько стояв над матір'ю з піднесеним у гору кулаком.

Семенко хотів скрикнути, бігти, але корч ухопив його за горло, а ноги задубіли.

Нараз кулак опустився на голову матери. Тихий зойк, і мати впала на землю.

У Семенка голова закрутилася. Вхопився за груди — дусився. Непритомний зі страху і болю поповз у свою кімнату.

Вікно було відчинене. Семенко виліз на стільчик, хапаючись судорожно руками вікна. Виліз, перехилився і пустився рами. За вікном зашелестіло — і стихло.

За два дні було в місцевій часописи в новинках: „Нещасний випадок. При вулиці Н—ій граючи на вікні девятилітній хлопець упав із висоти другого поверха і забився на місці“.

Мати прочитавши се повторила тремтячими устами: „Нещасний випадок... нещасний випадок...“, а перед очима станули їй відчинені від Семенкової кімнати двері і сцена того вечера, і серце в ній завмерло, мов би заглянула в пропасть.

Олександр Журбенно.

НА ПРОСТОРИ.

НАРИС.

Присвячую Л. М.-у-е-и-у.

Гей ти, ниво! твого гону
Від Карпату аж до Дону.
Тай широка-ж, як погляну!...

М. Старіцький.

Якось довелося мені провести літо у Катеринославщині, в одному з південних її повітів.

Там мені частенько траплялося роз'їзджати „на поштових“, або, як іще там кажуть, „на земських“. Ресорна бричка незвичайної височини з покритим повстю сидалом, пара заморених шкап, двінок на дншлі і напівсонний візник на передку — оце звичайний „земський виїзд“.

Та проте я дуже любив роз'їзджати і усякий раз, вилізаючи на бричку, почував у душі велике задоволення. А коли рушали копії і починав заливатися двінок, мною запановувало якесь безжурне, радісне почуття, немов усі турботи, усі клопоти лишалися там поза бричкою, а при мені залишалися лише мої вірні подорожні товариші — думки; спокійні, як те високе небо, що шатром підіймалося наді мною, вільні, як той свіжий вітер, що дув мені в лице...

Та широка панорама, яка відкривалася очам із усіх боків, і якої мені ще не доводилося бачити ні у Полтавщині, де я родився і зріс, ні в Чернігівщині та Київщині, де я часто бував, тішила око, веселила душу.

Ніде на Україні немає такого простору, такої широчини краєвиду, як там, серед колишніх запорозьких безкраїх степів, а тепер уже майже скрізь розораних ланів.

Мені ця широчина краєвиду була надто до душі. Так любо бувало утопити погляд у синій, туманній далечині, линучи туди думкою і даючи волю фантазії. Здається було тобі, що там, за тими-ж могилами, що ледве тільки мріють, за тими силуетами вітряків, що ледви помітно вирізують ся на ясному небі, живуть якісь не такі звичайні люди, яких бачиш скрізь, і які багато в чому так однакові, і не при таких звичайних, сірених, буденних обставинах, а якось краще, по иньшому, любо та мирно. Таким парадоксом здається було серед цього безмежного простору та споконвічній боротьбі за існування, якої вияви так часто вражають нас серед людей і якою так часто справдують явну несправедливість у відносинах одних до других...

Одного дня в неділю я їхав отак на поштових.

Віз мене знайомий мені візник. Я вже їздив із ним нераз і через те встиг із його власних оповідань дещо про нього дізнатися. Знав я, що він служить на пошті не завжди, а лише подеки, коли там не вистачить людей; що він дуже убогий, хоч і має своє господарство; що у нього аж п'ятеро дочок і ні жадного сина, через що він має наділу лише на себе, та що його зовуть Василем.

Сьогодні Василь, видно, встиг десь почастиватися і через те мав не зовсім звичайний вигляд, хоч і не можна було сказати, щоб був п'яний. Він був у тім становищі, в яким люди завжди ситі бувають надто веселі, щасливі і балакучі.

Бідолашний Василь був не тільки невеселий, але навпаки мав якийсь надто понурий вигляд.

В загалі не дуже то охочий до балачок, сьогодні сидів він на передку зовсім мовчки, повісивши голову. Мабуть його гірка доля сьогодні здавалась йому надто непривітною до нього.

А навкруги було усе так гарно.

Вся природа ніби раділа чудовому весняному дню, ніби усміхалась до ясного сонечка, яке так щедро посилало на землю тепло і світло, заливаючи живоносним промінням усю широку панораму.

І любо було поглянути круг себе.

Різнобарвні ниви простягли ся геть аж до самого краєвиду; по всій обширі ланів од вітру швиденько, ніби дружка дружку

доганяючи, біжать хвилі, і помалу сунуться темно-сині тіни від хмарок... А там, у туманній далечині ледви шріють: то потопаючий в зелені хуторок із вітряками, то розкидане вдовж балки село з білою церквою, то група верб на греблі... Милі серцю, рідні краєвиди!...

Прямо в лице подуває сьвіжий, запашний вітерець, а відкілясь висока леться весела, весела, дзвінка пісня жайворонка.

Усе це зливалося в якусь чарівну гармонію, що, здавалось, проймала собою усю мою істоту. На душі у мене було так гарно, як тільки це буває у нас на лоні природи, далеко від людської метушні, людського клопоту.

Мені захотілося поділитися з бідолашним Василем цим несвідомим почуттям задоволення і радості, яке переповняло мою душу, і я поспробував звернути його увагу на те, що так вражало мене самого.

— А чудовий сьогодні день, Василю! — кавав я, підіймаючи очі до ясного неба.

— Дощу-б треба, — коротко відповідав Василь, поглядаючи в високого передка на трохи засохлу землю.

Розмова не вязалася...

— А все таки цей рік можна сподіватися гарного урожаю, — зайшов я з иншого боку, не покидаючи надії розбалакатися з Василем.

— Хто насіяв, тому уродить, — безнадійно ляконічно одмовив той, і ніби трохи роздразнено стьобнув батоном правого коня.

Ми помовчали.

— Тай просторо-ж у вас тут як! Не то що у нас, — село до села тулиться, — забалакав я знов по павзі, рішивши зробити останній заход, щоб розворушити Василя.

Але на це він не одповів уже зовсім нічого, лише цупко стьобнув батоном того-ж таки сердешного правого, що був і справді мабуть ледачий, сердито гукнувши на нього: „А ну-ж... позираєш!“

Я, бачучи, що Василь сьогодні безнадійно понурий і що мої заходи були даремні, теж замовк і знов цілком віддався тому чарівному вражінню, яке робив цей ласкаючий весняний день і все, що було навкруги мене...

Проїхавши отак мовчки з пів години, ми стали доганяти якогось чоловіка з клучком у руках, що йшов по дорозі попереду нас. Коли ми до нього наблизились, я помітив, що він мав

вигляд якого міщанина або ремісника і був уже досить старенький. Видко, він пройшов сьогодні вже немало, бо здавав ся дуже зтомленим. Ми вже було проїхали поуз нього, коли у мене виникла гадка підвезти його.

— Стійте, Василю, підвеземо цього дідка, — обізвав ся я, торкаючи Василя за плече.

— Тпру-у! — спинив Василь коний і, видко спочуваючи моїй пропозиції, гукнув назад до чоловіка.

— А йдїть, діду, підвеземо!

Чоловік майже підбіг до брички і хотїв збирати ся до Василя на передок, але я умовив його сісти поруч зі мною.

З початку дідок усе дякував мене за ласку та жалїв ся на свої старі ноги, але згодом ми з ним розбалакали ся, і я дізнав ся, що він прямував до того-ж села, куди треба й менї, і що йде він зараз із одного знайомого менї села, де він був у земському шпиталю; йому там лічили руки та ноги, що вже давно у нього болїли у сугавах.

Йому тепер багато полекшало, і він їде до свого зятя та дочки провідати їх. Сам він служить за садовника у одного пана, у якого він був іще й крепаком.

Ми розбалакали ся за шпиталь. Садовник був під свїжим вражїннєм того піклування, яке його там окружало, і говорив про шпиталь із великим поважаннєм. Я піддержував його; Василь по-нуро мовчав.

— Лікар прохав у сельської громади, — розповідав садовник, — щоб вона дозволила одрізати під шпиталь удовж всього двору дві сяженї від ярмаркового вигону, щоб там перед вікнами насадити дерев; так ледви й випрохав. От такий нарїд! — додав він, кинувши на Василя такий докірливий погляд, буцїм-то хотїв ним сказати: „І ти-ж такий мужик, як усі“.

Садовник видко не лічив уже себе селянином; про те свїдчило і його „напівевропейське“ убраннє, і в загалї увесь його міщанський вигляд, і той трохи погїрдливий тон, із яким він висловляв ся про все „мужиче“.

При його останнїх словах Василь нараз повернув ся до нас, немов почувши на собі той зневажливий погляд садовника.

— А на віщо здали ся йому ті дерева там? — запитав Василь навмисне зачіпним тоном. Видко, він зараз більше дбав про той тон свого питання, нїж про його змісл.

— Як же то на віщо? — вмшав ся я. — От там лежать хорі, а по дорозі з ярмарку та на ярмарок раз-по-раз їздять люди, піднімають куряву, що проходить у відчинені вікна аж до хорих; і лікарю доводить ся або душити їх порохом, або зачинити вікна і душити важким духом. А як будуть під вікнами дерева, то вони все-ж таки багато спиняти-муть ту куряву. Тай хорим приємно буде бачити хоч крізь вікна зелені деревця.

Василь тільки мотнув головою.

— А на віщо ті й шпиталі? — звернув ся він уже до мене.

Я здивований таким несподіваним питанням і відносячи його цілком до некультурности Василя, готовий уже був накинути ся на нього з цілим оберемком доводів і докорів; але Василь не дав мені почати і сам казав далі:

— На віщо ті шпиталі, питаю я вас, коли незабаром люди будуть пропадати з голоду, від якого вже шпиталі не допоможуть. Тут треба не шпиталів, а холери або чуми, щоб люди хоч із половини вимерли, може тоді буде лекше хоч тим, що лишать ся!...

Тепер я зрозумів, що тут говорить не некультурність, а щось зовсім иньше, може ще більше небезпечне. Я ніби не міг зразу ви-
найти навіть які певні аргументи за для змагання з Василем. Такого песімізму я ще не стрічав ні в кому, і я просто був оголошений тим, що почув.

Шохмуро-спокійний вигляд Василя примушував думати, що він говорив це не в запалі незнання, а що навпаки, усе це було їм гаразд обмірковане попереду, що це у нього, трохи підшилого, було зараз те саме на язиці, що часто у тверезого бувало в голові.

І я і садовник примовкли, слухаючи цього справжнього мальтузіянця найновішої формації.

А Василь не переставав:

— Однаково, що тепер за життя людям, коли уже син батька за батька не має, і матір за матір, коли люди готові загубити один другого за який шматок тієї землі, бо швидко не то хліба сіяти, а й хати поставити ніде буде!... От вам і шпиталі! — закінчив він повертаючись до коний, і знов стьобнув правого, який надто не користав ся його симпатією так сильно, що той на який час пустив ся було вскач.

— Це ви проти Бога говорите, — на силу знайшов що сказати садовник.

— Що-ж, що я кажу проти Бога, коли уже давно на світі робить ся проти нього, — додав Василь не повертаючись.

Садовник хотів було щось одповісти, але глянув якось непевно на мій студенський значок на картузі і замовк, зітхнувши тільки...

Я теж мовчав, перебираючи у думці все, що зараз почув. Хоч Василь усе те казав ніби у відповідь садовникови, але я не міг не бачити, що по часті вся його балачка була наслідком його попереднього домагання заохотити його до розмови. Краще було-б на цей раз мені й не домагати ся її!

Гармонія була порушена, і на душі у мене стало тепер зовсім сумно.

Я озирнув ся навкруги, надіючись знайти розвагу в оточуючій обстанові, що ще за кілька хвилин до цього так тішила мене.

Але цей ясний, ніби усміхнений день і цей безмежний, широкий простір здали ся мені тепер уразливою іронією в порівнянні з цією нужденною, згорбленою фігурою бідолашного Василя.

А навкруги усе рябили різнобарвні лани; по них, як і попереду, од вітру бігли легенькі хвилі і сунули ся темно-сині тіни від хмарок; на обрії мріла така-ж приваблива туманна далечінь, і здавало ся, серед цієї широчини, цього простору повинно-б було бути усякому так вільно, так вигідно, так гарно...

Невідомий.

ДО ФАБРИКИ.

— Ти, мой, криваку! а пий но ту гару жидівську до нанашка! — майже кричав до свого, кривого на одну ногу сина старий Іван, випростувавши своє лице в коротким кармазиновим на кінці носом, що в похмілля наливало ся кровю.

Кривий, головусий ще Микитка підняв ся з лавки та наляв у келішок горівки.

— Нанашку, а берить но, бо не можу! — подавав чемно Микитка горівку своєму нанашкови Штефанови, що сидів із противного боку стола.

— Криваку, мой, уважай, щоб я тебе тим бучком через голову не оперезав! — лютив ся вже на сина батько помахуючи здоровим, сукатим бучком майже під самим носом Микитки.

— Нанашку, ваше здоровле!

— Пий здоров!

Микитка притулив келішок із горівкою до уст і пив.

— Мой, а не всьо лиш... бо... — піднявши скривлений палець руки до губ учив Іван.

Микитка надпив горівку, відложив келішок на стіл, доляв до нього горівки та подав Штефанови.

— Штефа! Видите, мене так учили, тай я так свої діти, а инакше бю... ой бю... — говорив із задоволенєм і усьмішкою на устах Іван.

— Аби була людська дитина, — відказав Штефан і підняв подану горівку.

В тій хвилі рипнули двері коршми, що стояла ген далеко за гірським селом. В них станула здорова стать людини, літ 30, з розхристаною сорочкою, з під якої видніли волохаті груди

— Слава Ісусу!

— Слава на віки!

— Олексю, та сідай з нами, напийся троха, бо я так кажу, — просив і приказував Іван.

Олексю присів до стола. На його гарному лиці малювала ся жура.

— Ану, Абрамку, а дай но нам ще горівки! — кричав паничим голосом Іван. — То мій слуга давний, видиш Абрамку, то треба пити, хоч чоловік у дорозі.

Жид подав горівку.

— А звідки, Олексю, такий важурений? — питав старий.

— Та от робив коло сїна у віта низше коршми. Та така мені думка на голову находить, що аж тяжко на серці... — говорив пригнобленим голосом Олексю.

— Га, га, ти оженив ся.. газдою став... То так із початку кождому... — підхопив Штефан.

— Е, вам на сьміх, — відрубав гнівно Олексю блиснувши білими як сніг зубами. Його уста скривили ся. Він похилив голову над столом і попав у задуму.

Старий, добре підхмелений Іван наливав горівку. Вона кружила в рук до рук.

На дворі вечеріло. Крізь брудні шибки вікна рисували ся в синявій млі пошарпані хребти гір. В кутиках брудної коршми, в якій за шинквасом стояв Абрамка та переливав із бочівки в фляшки горівку, ляг сутінок.

— Та ти, Олексю, небоже, не бери собі жури до серця. Як тобі що тяжко, то пий тоту гару, тай забудеш усьо, — приговорював Іван.

— Гм, пити кажете... а не питаєте, чи є за що. Ви газда, дав Бог усього, і землю і обійсте і худобу. На вас діти і другі, такі як я роблять, а ви лиш ходите собі та доглядаєте, то вам легко говорити... А я що маю? Лиш ту сорочину, тай той кусень живого стерва, що взяв собі... — говорив живо Олексю.

Кривий Микитка, що доси вдивляв ся в сїру горівку у фляшці та майже дрімав, нащурих вуха та слухав уважно слів Олексю.

— То правда, як землячка сьвята є, то чоловік і веселий і газда собі. В мене 20 моргів ґрунту. Щось тато небіщик лишили, а щось я сам придбав. Але тепер і з тим ледви дихати можна... А щоб продати що там, то про се навіть не думай! Хйба на податок. А ти, Олексо, правда, без землі, лиш голі руки... — говорив Іван.

— Ой, голі тоті моволі маю, то правда... (Він глянув мимоволі на свої чорні як земля руки). Та вперед, як був я ще парубком, то я не журив ся. З початку служив по людях, тай у вас, газдо, а потому ходив робити. І добре мені одному якось було. Не журив ся. Бо чого? Що заробив, то в коршмі проїв, ще й напив ся... А ночами по вечерицях гуляв. Дівками крутив по тоці. Весело мені було, правда... Але як найшла гірка година, то я собі думав: ей, Олексо, та-ж ти дурний як цїп. Що з того, що робиш і робиш, а нічого не маєш. Та собі думаю: оженю ся, як люди... А з жоною то чоловік чогось доробить ся. Тай узав собі Полагну, голу як палець. Та коби хоч уміла робити, то би ще якось було... Ага! Дівка до нічого... Гадав, що зажию, а тут біда... Хати власної нема — треба коморувати; землі своєї нема — треба арендувати... Взяв собі від Нусима нивку під плуг. А за то дай йому пятаку, ба тай половину зерна з нивки, ще й на його обору завези...

— Ей, подавили би ся ті Жиди та пани! Обсїли вони людей як павуки, та лише їм де-де обгризки як ремінці лишали. І з чого тут людині жити? — перебив Олексї Штефан, стукнувши зі злости кулаком о стіл так, що аж потряс ся і задуднів.

Жид підняв ся з-за шинквасу і витріщив на мужиків очі, що випливали на верх як дві цибулі.

Хвилинка тиші...

— Кажу я до жони: жоно, до остатнього мусимо потягти ся, а кучу собі мусимо вибудувати, аби накрите над головою було. Таж безроги хлів мають, а ми й того не маємо. Треба бідувати... Най буде що хоче, а кучу свою мусимо мати... Таку на одно віконце... Маленьку... Аби часом сьвітло до хати падало... Цїлу весну й літо гарували ми, обое в жоною по людських і панських ланах. Та що з того? Колись то ходив я за деревом на хату аж на пята село. Гадаю собі: дешевше мене винесе. Ага! За такого кусник ошвару — три срібні! Тьфу! Пек би їм!... Ще й звези до себе...

— А ви як гадали, — перебив знов Олексі Штефан, — нині такі часи настали!

— Най кажуть люди що хочуть, а давнійше було ліпше. Не було так тяжко хрестянинови, як нині, — додав Іван.

— Плюнув я на всьо. Вже собі так розміркував... Чого буду тримати ся на чужім, як старий дід на прошенім. Та-ж Федько Василів і Іван Прокопів і иньші ходять на фабрику до Борислава. І кажуть, що їм не вле.. І хату мають і гроші мають і їсти не як будь. І я вже собі так рішив. Най діе ся що хоче.. Йду на фабрику. А жону беру в собою. Най іде.. Їсти ще їй дам. І шмате їй дам... — кінчив Олекса.

На його лиці малював ся біль, що гризе серце.

— Ей, Олексо, Олексо! Най буде що хоче... А село своє лишати тай земельку сьвяту — то гріх... Що там в тебе буде? Видиш, аби мені пани давали тисячу срібних тут на лапу, о... то я-б іще своє село не лишав.

— А в біді, тату, то чоловік, кажуть, бритви хапає ся, — не дав скінчити батькови кривий Микитка, що доси лиш уважно прислухував ся розмові.

— Ти, мой, криваку! То ти би також лишав своє село? На тобі бритву! — замахнув ся старий Іван кулаком по голові Микитки. — То таку дитину маю? І я на вас гарую?..

В коршму увійшло скілька чоловіків. Кривий Микитка втік від стола і стояв мовчки при дверех.

— Наряди по віз, криваку! — крикнув старий.

Микитка миттю був на дворі коло воза.

— Та не паскудьте так сина, ви батько, — докоряв Штефан старому.

— То так, видите, мушу вчить, аби мені на карк не лізли... — говорив він.

Розмова далі якось не клеїла ся.

Олекса випивши кілька келішків горівки виговорив усе, що мав на серці, і замовк. Іван залатив Жидови за горівку і вийшов в коршми, заточуючи ся на всі боки.

— Штефа! а ходіть, бо час до дому! — кричав ідучи до воза. Штефан вийшов, а за ним і Олекса.

— А ти, Олексо, не пускай ся свого села, бо колись будеш вгадувати моє добре слово, — мовив на прощане Іван Олексі.

— Най буде що хоче. З неділі йду на фабрику, — відповів Олекса.

Микитка, Іван і Штефан посідали на віз. Коні рушили. Віз з провола котив ся по дорозі в село. А Олекса стежками помчав до свого.

Вечір стояв погідний. Срібновидий місяць осьвічував гори, наїжені гушавою зелених смerek, ялиць та ялівцю.

Олекса таки наважив ся йти „на фабрику“ до Борислава. Він лишив своє село і чужі лани, які обливав своїм потом.

В гарний день у ранці до схід сонця прямував із вузликом в одній, а костуром у другій руці разом зі своєю жоною по заду, дорогою в напрямі до Борислава. За ними стелили ся дрібні тумани пилу.

Олександр Катренко.

Біля золота.

I.

— Ніде так виразно не визначається те величезне і чудовне вагання грошей на психіку, а з нею в купі і на всю істоту людську, як по тих на прозвище кредитових інституціях, то-б то по банках різнотипових та різноманітних, та хоч би ось й у нас у казначействі!

Так казав один із купки деяких 5—6 панків, які сиділи щасливого зимового вечера в теплій кімнаті за круглим столом із чаєм, чергою гостюючи у спільного їх приятеля.

— Адже всі-ж із вас знають, бо всі-ж тут люди свої, що мій уряд касієра казначейства не є якимсь могутнім. Не міністер же я справді який, або що, куди там! Зовсім же я собі невеличкий урядовець у порівнянню, зовсім же людина з мене маленька, але я, бачите, касієр по видаванню людям грошей і те робить мене ось якою, аж не такою на очі всіх великою людиною.

Та що там й казати! Я сам себе не пізнаю з тієї миті, коли я сяду там на той свій ослінець, от там біля того свого маленького віконця-дёрки, що воно у тій дротяній стінці-сітці. Еге, я тоді гіпнотизуюся цілий тими загальними відносинами до мене тієї різноманітної суспільности, яка перебуває біля мене, біля того мого віконця через увесь час тієї дневної моєї там праці від 10-ої до 3-ої години що дня.

О Боже! Які-ж то ті відносини до мене тих усіх людей, що примушені стосувати ся до мене! Як би хто цікавий, а до того.

ще й невіддільний під те почуття, яке невпинно панує в тій кімнаті, навіть, як далі побачите, тільки в тій пів-кімнаті, що належить до сфери моєї діяльності, примостив ся-б собі тихенько де-небудь у куточку там, та пильненько і постежив би за тим усім, що то воно дієть ся з людьми там, за кожним із них нарізно, то щоб він тільки й побачив би!

Стільки очий і сірих, і блакитних, і чорних, і карих, і прямих, і косих, і ласкавих і сердитих передивлять ся на мене впродовж тих небогацьких годин, та як передивлять ся!? Сказав би я, як кітка на сало, але ні, таке порівнянє буде за мале, щоб висловити ся як слід хоч трохи.

На мене ті всі там дивлять ся поглядом релігійности, та ще й не звичайної християнської релігійности, а поглядом якогось фанатика ідолопоклонника. І нехай там хто як і що не каже, а гроші за наші часи все-ж таки певний, гідкий культ, *ria desideria* задля всіх людей в загалі без висмок. Відсіля виходить боротьба житева, але що найбільше боротьба не за існуванє тільки просте, а за що найкращий добробит, за що найсолодше жите на сьвітї. Така боротьба хижо виробляєть ся, топчучи під ноги всі закони і божеські і людські, цілими великими організмами, яким йменє живе держави, фокусом відбиваючи ся на що найменшому атомові тих організмів, на що найпослїдущій по становищі своєму житєвому людині на сьвітї.

І от попробували-б ви хто небудь побути в мойому становищі, то ви тоді втямили-б, як то воно менї добре, як то я почувую ся там собі. Я виразно там тоді перечуюю на собі всі ті грошолюбні погляди на мене і, чи втямите ви мене, чи ні, але я скажу вам, що буцїм то я аж обмацую їх.

Ось іде старий генерал одержувати свою півторасторублеву пенсію. Коли він ось тільки хвилинку, пів хвилинки тільки тому, проходив по коридорі от тому там нашому довгому, то з його тоді марє там був; в його тоді була сама грїзність, невідступність. Він тоді й не дивив ся, здавало ся, навіть ні на кого. Голова тоді в його до гори носом стирчала. Не дивлячи ся на те, що він уже старий, що він і подагрик і ревматик хронїчний, але подивили ся-б ви, як він тими своїми ногами хворими гордо ступає, як у його груди старечі випяли ся, як від його всього аж дихало надзвичайною суворїстю, мїцю кулака, тією войовничою дисциплїною, яка через довгий час його уряду вбрала ся на віки не то що в кров,

але і в кістки його. Він генерал і всі негенерали перед ним повинні спинати ся, випинати ся, бочити ся його уклінно.

І справді, це певно, що й тут гіпноз має міць. Усі стрічні з ним як один, несамохіть, мимоволі чомусь бочили ся від його, покірливо даючи йому дорогу, а иньші то ще через віщось йому й уклоняючи ся. Але тільки мить, одна тільки мить, як він переступив порога, як він вступив у кімнату, де моя каса, де я сиджу, от-то й погляньте тепер на цього генерала! Гляньте тільки, як він миттю переіначив ся! Гляньте ви, як уся постать його миттю-ж, та характерно як, перегнула ся аж он як на перед! Гляньте, що він, підходячи до мого віконця, виробив із себе! Тепер із його така фігура, яку тільки й можна побачити у простих, без краю глибоко-релігійних людей, коли ті у церкві підходять от то до святаго причастія. А очі-ж його, очі! А погляд же того генерала на мене, на мій вид, на мої руки, на мій стіл! Боже! Аж масло навіть буцім із того його погляду так і капає, так і капає і на мене всього і на те все.

Тієї миті той грізний генерал увесь підлягає під мене. Він мене тоді без краю поважає, але самим що найгідкішим, яке може бути у людини, почуєм. Коли я йому протягую його гроші, то він іще більше згинаєт ся. Він бере їх у мене з рук, як святащі. Вид у його тоді робить ся вже зовсім незвичайний: очі хижо витріщають ся, мускули на щоках спазматизують ся, губи в його скрипили ся гідкою усмішкою, силкуючи ся тим виробити мені вдячну „міну“, й вони у його дріжать; руки його, беручи гроші, трясуть ся. Він похалцем хижо хапає ті гроші. Він мені вклоняєт ся. Він усією істотою так уважно до мене нахиляєт ся, що буцім то, та навіть мені тоді і здаєт ся так, я добродійство яке йому роблю: буцім то я йому власно від себе ті 150 рублів даю. Нарешті я нервово, швидко відсемикую свої руки, як би боячи ся, щоб він, той Марс, не кинув ся-б їх із подяки свої цілувати може навіть, узявши в них ті свої гроші. Він дякує мені словами навіть і ту-ж мить повертаєт ся до мене спиною, і ту-ж мить його вже ані за віщо не пізнати. Миттю-ж з ним чудо коїть ся. Одійшов він від мене, вийшов знов у коридор той з тієї кімнати, і подивіть ся тоді на його знов! Всім собою кождо-ж він так і вимовляє виразно: „Не підходь! Далі від мене геть! Разгrrrrrrроплю!“

Ось молоденька вдовиця якогось старого вельможного пана те-ж за пенсією прийшла й я певний, що як би не відділяла тільки

нас та дротяна, дірава стінка, то та-б пані прилюдно аж, без сорому казка, поцілувала-б мене зараз. Подивити ся тільки на неї тієї миті, то по очах уже одних виразно я бачу, що закохана ж вона в мене, закохана без краю. Вираз усього її виду аж несамовито кричить, що я її єдиний, наймиліший, найлюбійший ідеал. І те її кохання тієї миті до мене через її пильний погляд на мене телеграфічно, природничим шляхом, через течію воздуха, пори моєї шкіри, через мясо моє, далі нерви передаєть ся мені всьому і я його почуваю, воно мене торкає, але чомусь негативно. В мені тоді прокидаєть ся почутє гордощів до тієї пані, почутє людини, яку боготворять усі і яка пізнає, що її й слід тебе от так, але вона не повинна нікому нічим відплачувати ся за те, коли-ж на кого і зверне свою ласкаву увагу, то це вже буде тому велике щастє. Але з мене добра людина і через те я кидаю тоді на ту папю суроро-добродійний погляд, тай годі.

Беручи від мене гроші, вона торкаєть ся своїми маленькими, пухенькими і мякенькими, нервово дріжачими рученятами до моїх рук, і я почуваю, що її аж лихо манить; певно, що її пульс тоді бьєть ся дуже часто. Певно, що її кидає то в холод, то їй робить ся душно. Що вся кров її тіла приливаєть ся до голови її тоді, про те свідчить вид її, весь червоний, аж нашить, здаєть ся, від його.

А ось Жид. Ну, про того вже то й казати нічого. Той то й на мить навіть не встєїть на місці. Він аж танцює. Він увесь так ходором і ходить передо мною. Він ускочив би в мене, в середину мене, як би на те його змога була, щоб зо мною в купі йому бути, от тут перед моїм столом і зо мною щоб в купі копати ся-б йому от у от тих купках грошви ріжної, в яких невпинно копаю ся я.

А ось син коммерції. Ось людина товста, товстошика, а ще більше товсто-черева. Гляньте бо на його пику! Гляньте, яка вона в його, і не червона навіть зараз, а аж синя! А дихає як віл важко. Сопить як ковальський подраний міх. То-ж то він не хвплюєть ся!

І знов таки повинен я сказати, що всі ті перечування тих усіх неодмінно телеграфічно-гіпнотичними, а може і спіритичними способами відбивають ся на мені, як на апараті в безпосередню злукою.

А ось... Та про всіх і не перекажеш! І все гроші, і все от так із усіма через гроші!

Погляньте ви на тих же саме людей де в иньшому місці, хоч навіть і те-ж урядовому якому, і побачите там, що вони і ті-ж люди, та не ті, що воно і та-ж сама громада в них, але-ж зовсім не так вона там поводить ся.

Піліть по ви ось хоч на почту, на телеграф, підіть ви й до суду якого будь, а коли хочете, то й до поліції навіть, а то і на залізну дорогу. Й усюди там зовсім, зовсім ви не побачите того так, як у мене, а зовсім там навпаки все буде. Там то суспільність не одержує грошій, а навіть свої віддає, то-б то купує те чи иньше там собі за власні гроші, а через те то люди там і почувують себе инакше. Там кождий хоче бути коли не генералом, то неодмінно хоч нехай і маленьким, а паном. Там кождий дає гроші, а за те бажає собі поваги. Там громада чуває себе не обмеженою господаркою, а працюючих тамошніх, як і слід, своїми слугами, людьми, які існують задля праці на кожного з громадян і які, за жите своє, за свій шматок хліба, повинні платити вдякою кождому з громадян.

І там, не кажу вже про иньших, Жидюга який небудь, бурлака брудний і бідолашний і такі иньші непотрібно через дурницю збучують такий гвалт, репет, що з ними іноді не знають там, що й робити.

— Ця інституція існує задля суспільности, а не суспільність задля інституції! Ви для нас, а не ми задля вас! Ото-ж хоч кров із носа у вас, а робіть задля нас! Робіть, тай не шумаркайте! Мовчати! А то я його Превосходительству, та я його Високпревосходительству, та я його Сіятельству, та я... на вас! — От так кричить нерідко навіть який небудь шинкар там.

— Ось я тільки панови своєму (чи пані там) пожалкуюсь, то будете ви мене знати, утруть вам носа! — кричить де небудь який небудь лакиза.

І ті всі мовчать там тим усім: і Жидови, і бурлаці, і лакизі. Навіть, коли хочете, згинають ся перед ними. Невинуватими будучи вибачення навіть й у от таких перепрошують, бо добре знають, що й справді халепи не оббере ся за одно вже те, що попустили так чи инак народити ся буцім, бач, тому, чи иньшому незадоволенню хоч кого небудь, хоч навіть якого небудь того Жида, шинкаря або лакизи, бо-ж і вони-ж клієнти рівні, як і всі, бо-ж і вони дають гроші тим людям за їх працю. За-для них же,

як і задля всіх і існують ті інституції справді, а не навпаки ті Жиди, шинкарі, бурлаки і лакизи задля тих інституцій.

Та що там далеко ходити! Рядком ось, де-кілька кроків тільки від мене, друге таке-ж віконце існує, як і моє. І по той бік того віконця, за такою-ж саме дротяною сіткою теж сидить касієр такий же саме, як і я, тільки... тільки той касієр не видає, бач, людям гроші тут, а навпаки, відбирає ті гроші від них, і послухайте тільки, як та сама суспільність, відійшовши від мого віконця і підійшовши до того віконця, там собі поводить ся! Подивіть ся тільки та послухайте, що там робить ся що дня! Там гвалт, там безперечне незадоволення, там нарікання різні на того нещасного мого колегу. Там до його обертають ся нерідко й образливо. Ні, ні, я не бажав би бути на його там тому місці!

— Пане касієр! Черги не держете! Адже-ж я ранійше прийшов! Чому ви не дивите ся так, як слід вам дивити ся?!

— Повилазило!... — розстинаєть ся з товпища некультурний голос якого небудь хамла.

— Слухайте, пане касієр, прийміть від мене, а цей і підожде. Відпустіть мене миттю, а не то доведеть ся мені таки обернути ся з такою проханкою до Степана Івановича (це наш принципал, наш губерньський казначей), то він вам прикаже власно об тому! — покладним голосом, поважно каже який небудь пан вельможний, і не послухай ся тільки мій колега його, то певно і неприємність одержить від начальника свого за те.

— Ху! Який „мужик“! Фу, який невічливий субект! Так і видно, що він невихований як слід. На мене, на жінку ніякої уваги не звертає! Чи тут же йому місце бути?! Ні, це в часописях неодмінно треба описати його! — без сорому лєть ся яка небудь пані, що звикла до уклінности тих панів-дригунів та джигунів, які тільки й виробляють її громаду.

Та багацько яких от таких подібних прикладів міг би я вам от тут навести, але досить і тих. Що? Контраст? Хиба-ж неправда, що цей контраст — річ глибоко психологічна?

— Ну, а не буває, не впадає у вас так, щоб злодійства та шахрайства які коїли ся? Бо де вже гроші, то там певне того тільки й бій ся, — снитав ся хтось у того бесідника з гуртка слухачів.

— Овва! Як же не буває?! Скільки хочете. Ой-йой-йой, яких тільки способів, підходів не вигадуеть ся людськими мізками за

ради грошви! Так от, як приклад, і недавно ще зо мною трапляло ся дещо таке, про яке ви питаєте. Один Жид, то аж де-кілька разів, скажемо хоч і не на багачько, а підводив таки мене під ма-настир, як то кажуть. Ой, тай штукар же з того Жида, не скажу вже як його звуть, чи Янкель, чи може Мошко, виявив ся! Покла-даю так, що з його був професіональний злодій. Гроші, бач, роз-мінювати все він приходив до мене. По 100, по 500 рублів папе-рових грошій він приносив мені, а я йому замість них золотих давав. Й от даєш наче йому й так, але він тільки на бік хильнув ся, перекинув їх туди-сюди, швиденько перелічив буцім і в його вже вони не всі. Повертає він мені їх, перелічу й я і справді немов я помилив ся. Нічого робити, додаю йому недостачу, а опісля неод-мінно таке-ж саме число рублів і доводило ся з своєї кишені до казенної каси вкладати. Нарешті-ж той Жид таки в мене впіймав ся, але втік. Тепер же я у таких випадках поводжу ся так: Пе-редаю я кому хоч що небудь, то назад я вже не беру і коли ти хоч на один, хоч на пів кроку віддалив ся від мого віконця і тоді вже скажеш, що я тобі не додав чого небудь, то вже годі, я вже не звертаю на те ані якої уваги. Та инакше й не можна. Коли якось, і недавно навіть, знов таки Жид одержав гроші у мене і пішов собі, а другого дня приходять до мене, повертаєть ся і... щоб ви думали? Повертає мені 25 рублів!

— Ви, — каже він мені, — передали вчора 25 рублів, так ось, спасибі вам, візьміть собі їх, а то я цілу ніч не спав через них.

— Як то так? чому? — спитав ся я здивований.

— А так! Як почала мене мучити совість, то аж до самого сьвіту все вона мучила і спати мені не дала. І я не спав і Ривці своїй перешкаджав і ми балакали все з нею через усю цілу ніч, і дітий будили тим, і дітки наші не спали. І Ривка мені каже: „Ув, ти такий цесний цоловік, ой, вай, який цесний! Неси-ж ти ті гроші тому панови!“ І я послухав ся її, та оце й приніс; возьміть їх.

І що-ж? Я повірив йому, взяв їх від його, ще й подякував йому за його чесність ось як. А що з того народило ся? А ось що: перегадом той же саме Жид знов одержував у мене гроші і чималенькі: памятаю, що тисячу рублів ще й з якимсь гаком. Також саме приходять він другого дня.

— А що я вам скажу, пане добродію?

— А що?

— А ви-ж мені не додали вчора 100 рублів. Приходжу я до дому, перелічив гроші, а їх і немає аж 100 рублів! Ай вай! І я плавав, і Ривка плакала, і діточки мої всі плакали.

— Як то?! Я всі вам давав!

— Ца, ца, ца-ца-ца-ца! Ач! Не вірите ви мені?! Ач яка правда на світі! Адже-ж як ви мені, памятаєте, передали 25 рублів і я вам приніс їх і повернув, то ви мені повірили і взяли їх, а тепер уже мені то й не вірите і не хочете моїх мені віддати?!

І що-ж! Мені соромно стало. Я йому на те ані слова. Я йому взяв і віддав 100 рублів. Еге, віддав, хоч я і тоді був певен, і тепер певен, що той Жид шахрай, що він зробив добрий гешефт, що він артистично загрив на моїй совісти.

Тепер же, вараз, то в мене задля всіх таких випадків одна відповідь:

— Ні, касиєр губерньського казначейства ані передати, ані не додати нікому ніколи ніяким робом не може! Ото-ж ідіть собі і не турбуйте мене, спасибі вам! Тай край!

— Еге-ге, це вже так! Це вже ваша справді аж гола правда, що де гроші тільки, то там уже й лихо буває. Біля грошей, то навіть і у гарних людей буває, що всі лихі інстинкти відживають, прокидають ся, а що-ж то з лихими людьми біля них? Гроші то всіх лихих людей магнітною міццю притягають до себе. А де лихі люди, то там неодмінно народжають ся звичайно й лихі події. Еге, сидячи біля грошей, то так і треба не вгаваючи навколо оглядати ся. Сидячи біля грошей, кожної людини треба оберегати ся, бояти ся. При такому становищі, то з кожною людиною треба поводити ся способом поради того нашого народнього прислів'я, яке каже про того звіря-коня: „Кобилячу голову у степу знайдеш, то й тоді її загнуждай“!

Еге, так! Довело ся й мені скоштувати, та ще й гірко скоштувати на собі власне лихої долі людини, що настановлена стерегти те золото. Мені трапив ся такий випадок, панове, про який я і вмирати буду, і тоді не забуду! По всяк час, ось хоч би й вараз, як згадаю я тільки про те минуле, то мені аж ось як ніяково стане. Ой, Боже-ж ти мій, Боже! Скільки-ж то, скільки і за недовгий час я пережив, серцем і душею перетерпів я тоді!

От так обізвав ся ще другий пан із того гуртка, сивенький уже.

— А що ж із вами, довольте спитати ся, трапило ся таке страшне?

— Еге-ге, ви нас зовсім зацікавили.

— Розкажіть, розкажіть, будьте ласкаві, ви нам усе до діла, а ми ось як раді вас послухати! — присікали ся до того й усі присутні.

— Та що-ж? То й добре. Хоч я, мовляв, і некрасномовний собі оповідач, але коли вже почав, коли заікнув ся, та ще і громада до того велить і приказує, то вже хоч і не хотіло ся-б розтрювати стару рану, але мушу покоряти ся. Слухайте-ж!

— Просимо!

II.

Зараз то з мене людина сливе самостійна. Зараз то я сливе господар що найпершої торгівлі, золотих, срібних і діяментових річий у нашому місті. Мій патрон, маючи у себе головний магазин у столиці, там по всяк час і живе собі, сюди-ж то він зовсім ніколи й очий своїх яєних не показує навіть. Я йому посилаю гроші, він мені присилає краму. Я йому відписую ся, а він провіряє мене по паперах, тай годі. Та через те тільки й знає, що тут у мене робить ся з його добром: чи гаразд, чи ні. Ото-ж я не прибільшив, бачите, коли сказав про себе, що з мене сливе зовсім самостійна людина.

Справедливо, що зрівняти ся мені з моїм попередником по розмові що до громадського значення його і мене зовсім не можна. Він урядовець, працівник міністерства фінансів, а з мене зараз що? Простий купецький наймит, людина приватна. Безпомилково можна сказати, що між ним і мною різниця така, як між фунтом й аршином воно буває. Але про те є між нами і спільність, та ще й велика. І він і я пристановлені біля срібла, біля золота, а я то ще і біля діяментів. Через те то можливо зовсім, що й злого від людей біля нас обох буває однаково.

Літ з десяток чи й більше тому я був ще з що найменших прикащиків тієї-ж самої торгівлі, що й зараз вона на моїх руках. Сказати, то й щоб таке могло тоді зо мною скоїти ся? Але, бач, скоїло ся, та ще скоїло ся таке, що й нехай йому в друге! Сама смерть була заглянула мені в очи, тай не на мить тільки, ні, вона довго туди дивила ся...

Одного, сказав би я, весняного ранку — бо-ж і справді на дворі було гарно : соняшно, любо і весело, так саме, як воно буває щонайбільше в щонайгарнійші весняні дні квітня — до нашої кам'яниці увійшла одягнена по останній моді пані. З одного погляду на неї, на вид її, на її постать і на всю її поважність, то й підсліпуватий сказав би, що з неї є людина неодмінно з того кола, в якому люди і не знають лічби власним грошам, що вона з тих людей, яких доля примусила купати ся в тих своїх грошах однаковісінько, як й убогих от то в своєму сьміті, в бруді. Такі контрасти, бач, як спека й мороз, як сьвіт і тьма і такі ивші у всьому в природі нашій неодмінні. Еге, однаково так саме, як убожество кладе нестираєму одзнаку, печать на підлеглих собі людей, так і дукачі мають на собі теж відзнаку від того свого сьмітя і виразно визначають ся задля кожного ока звиклого розрізняти людей по їхніх житєвих клясах. Я біля золота і срібла дуже надивив ся на людей з заможного кола, дуже звик із первого-ж погляду на кожду людну бачити, з якої вона суспільности, і от тоді, коли-б мене хто був запитав про ту паню, то я повторити навіть міг би, що вона велика дукачка. Я рішуче сказав би, що вона повинна була бути або жінкою якого будь дідича над незліченим числом десятин землі, або жінкою якого будь фабриканта, чи може залізничного інжинєра, а то й модного лікаря великого міста, або що.

Не диво-ж, що ми всі зустріли ту паню що пайуважнійше, що найуклінійше, бо того вже купецька неодмінна потреба вимагає. Ми всі низенько їй кланяли ся й ось як біля неї заметушили ся.

Вона приказала подати собі все, що в нас було в склепу найкращого, найдорожшого. А було й є у нас красного дуже багато і задоволити її ми мали повну змогу.

Перед нею покладено було безліч ріжних річий з діянтами, з ізумрудами і з иньшими коштовними камінями.

Вона довго все те перебирала, не поспішаючи ся переглядала і виразно було задля нас, що вона на ті всі річи дивила ся оком знаючої людини. Таким оком, якому далеко не вперве вже бачити такого добра і яке привичаєне вже дуже до погляду на його. Це ще більше піднесло її в наших очах. Нарешті вона й справді повідбирала і повідкидала на бік що найкращі річи з того всього нашого краму. Ще й тепер я пригадую, що вона взяла тоді діядему з яєних діяментів що найчистійшої води, перемішаних із ізум-

рудами. Та діядема коштувала більше пяти тисяч рублів. Забрала ще й серги коштом у 500 рублів, запиналку за 1000 рублів і ще де чого такого чи мало. Конець кінцем купила та дукатна пані тоді в нас нашого краму щось на двацять тисяч рублів ще і з чималеньким якимсь гаком.

— Грошій у мене в собою стільки, щоб заплатити вам, як є до копійки, я не маю. Не взяла, бач, їх стільки, бо не поклала, що у вас є такі гарні річи, якими я, коли побачила їх, цілком спокусила ся. Ось у мене є зараз 5000 рублів. Візьміть їх, а за рештою ласкаво попрошу з вас кого будь поїхати в купі зо мною до мене до дому і я там негайно віддам усе, — сказала та пані нам, виймаючи з свого редікюлю товстий жмуток сторубльових паперів і викладаючи їх перед наші очі.

— Добре! Це цілковито можливо. Ось він з вами й поїде, — сказав їй мій передмісник, перелічивши ті 5000 рублів і показуючи на мене.

— Пане Миколаю! — обернув ся він і до мене, — будьте ласкаві, потрудіть ся ось із ними й одержите від них 15000 рублів ще й... та ось по розлічці.

— Напишіть згідно з оціми річами розлічку і передайте пану Миколаєви! — приказав він і нашому канторщикови.

Коли та розлічка канторщиком була налагоджена, то тоді тій пані вільно до рук були віддані всі ті дорогоцінні річи і вона їх усі гарненько, обережненько поклала в свій той чималий редікюль, замість тих 5000 рублів, які вона відтіля от-то була витягла. Увесь час ту паню біля нашого склепу дожидав ся фурман на конях рисаках, що були впряжені у файтон на резинових шинах. Я сів із нею на того файтона і ми поїхали. Рисаки, ритмічно вигрюкуючи підковами по кам'яній мостовій, швидко, вітром понесли нас мов би до дому тієї дукачки, чи може і вельможної ще пані, з якою мені впало, бач, сидіти от так от-то рядком.

III.

Через яких чи 10, чи не більше як 15 хвилин ми спинили ся перед і справді великим будинком з розкішним до його антре. Двері широко розмахнув перед нами хоч і пристаркуватий, але бравий, бадьористий відставний москаль. Ціла грудь у його була обіпята медалями.

Увійшовши в той палац, ми підняли ся високо по чавунній драбині, гарній, штучній, широкій, укритій по східцях килимками й обставленій по боках квітковими рослинами такими, що ледви не в перерізах вони. Роздягши ся у великій передній кімнаті, ми вступили в дуже велику салю, обставлену навколо густенько стульцями, тай годі. В тій залі було чимало дверей в різні боки, але вони всі, окрім тієї, в яку ми ввійшли, були щільно причинені.

— Посидьте тут, прошу вас, а я зараз!... — сказала пані, та з тим і пішла собі в одні з тих зачинених дверей.

Сів я. Сиджу. Дожидаю ся. Але минуло чималенько часу, хвилини десятків де кілька просидів я тоді собі самотно. Коли ось в тих же саме дверей, в які от то пірнула тоді й та пані, виходить до мене якийсь панок уже, і пильно дивлячи ся на мене, навіть очий своїх не спускаючи з мене, в ухильною усмішкою та ласкаво промовив до мене :

— От і добре, от і добре! Милости-ж просимо до нас, дуже раді вам, ходітьте зо мною.

Я, покладаючи, що це він мене хоче провести до тієї пані, ухильно вклонив ся йому за привітність його, подякував навіть йому за те, тай пішов за ним. Він перед веде, я слідкую. Вийшли ми в тієї залі у якийсь коридор темний та довгий, довгий! По оббик, і туди і сюди того коридора двері усюди, як у гостювальні. Ті двері всі були попричипювані. Проїшли ми увесь той коридор аж до кінця його, навіть вийшли з його, спустили ся на низ, тай опинили ся тоді у дворі невеличкому, але чистенькому. Перейшли ми і двір той, тай вступили у двері ще до нового будинку. Ми підняли ся й там до другого поверху, тай опинили ся тоді вже у якійсь чималенькій кімнаті. В тій кімнаті був стіл, ослінець біля його і, як опісля я довідав ся, то те і друге були міцно прибиті чомусь до долівки. Залізне ліжко було там задля одного з усім убранством й теж приковане до долівки, тай усе.

— Побудьте тут. Сідайте, будьте ласкаві! Коли-ж вам чого буде треба, то ось біля дверей є клямочка електричного дзвінка, то подавоните тоді — сказав той панок мені, стоячи власне на порозі дверей і виразно маючи намір покинути мене.

— Та що-ж це таке?! На що мені тут бути?! Я нічого не тямлю!... — почав був я, бо мені тоді вже здало ся те зовсім незвичайним, страшним навіть. Я перелякав ся. Але той панок не

став чомусь і слухати мене, хоч про те він і промовив, перебиваючи мене, загадково до мене :

— Так, так! добре, добре! знаю, знаю!

І по тих словах своїх миттю він вийшов із тієї кімнати, тай як слід замкнув мене там. Я виразно чув, як дввінко дзеленькнув дверйовий нутряний замок. Я чув, як от той панок витяг ключа от там за дверима, з того боку їх. Те дзеленькане, той металічний шелест від ключа аж різанули мене як пожем по душі і по серцю. Я інстинктивно кинув ся до дверей, наліг на них що сили, але тільки впевнив ся, що вони міцні і добре замкнуті.

— Що-ж це таке?! Куди-ж я попав ся і що зо мною робить ся?!

Аж спантеличив ся я. Про теж я оглядів ся. І сама горниця і все в ній було дуже охайне. Хотя не хотя сів я там. Сиджу. Зажурив ся. Підождавши-ж трохи, тай не трохи навіть, а так як з пів години часу, поки аж ось як у мене там у середині замулило, я встав і придавив ту електричну клямку. Не швидко, але вчули ся за дверима ступні. Ще трохи, і двері обережно відчинили ся. Я вбачив у них того-ж самого панка, що от то і привів мене сюди.

— А що панови треба? — запитав ся він у мене ласкаво.

— Як то, що треба?! — аж вирячив ся я на його.

— Чи довго ви мене тут держати-мете не знать як і не знать чого?! Мені ніколи. Ви скажіть тій пані, щоб швидше гроші віддавала! Що-ж це таке?! Привезли, посадовили, ще й замикаєте! Це не знать що таке! Це насьмішка якась, чи що?!

А він мені:

— Угу! Угу-гу! Так, так! А ви не хвилюйте ся, не хвилюйте ся, прошу вас. Заспокійте ся, а то задля вас так шкодливо.

— Та як же не хвилювати ся мені? Ціла година, ще й більше. як я тут, то вже час був би і відпустити мене!

— Угу! Угу! Так, так! Ох-хох-хо-хо-хох!... Підждіть! Відпустимо, відпустимо. Поки-ж що, то ви може-б лягли та відпочили собі?

Як почув я от таке від його, то тоді вже певно втямив, що це справедливе якесь глузування наді мною. Тут уже я розсердив ся. Тоді вже я й справді спалахнув, тай почав сливе вже і кричати на того панка.

— Та що це ви?! Що я до вас сюди спати чи що прийшов? Щоб зараз мені, щоб цю мить мені гроші були, а не то я... По-

дайте мені зараз ту паню! Де вона? Зараз ведіть мене до неї! Такого зо мною досі ще й не трапляло ся, як оце тут! Де та пані, що мене сюди привезла?! Де вона?!

І по цім я подав ся був до тих дверей, біля яких стояв той панок. Я хотів, бач, вийти з тієї горниці, але панок той, постерігши той мій намір, миттю, як пальцем кивнути миттю, пірнув за ті двері, грюкнувши ними перед самим моїм носом оцім кирпатим, тай знов замкнув мене. Замок тільки „цок-цок“ і я знов як у тюрмі. Я оскаженів. Я почав що сили обома своїми руками, кулаками грюкотіти у ті двері. Я аж кісточки собі на руках позбирав. Я почав кричати, гвалтувати, репетувати. Я нарешті покликав навіть ноги свої до праці і ними почав торохкотіти у ті міцні, дубові двері.

Я тоді тільки спинив ся, коли почув по той бік дверей тупотняву і вже не однієї, як перше, пари ніг, але декількох. До тупотні тієї додавали ся ще там і голоси декількох людей уже. Й ось двері відчинили ся.

— Ну, й чого ви гармідер такий збаламучуєте?! Покиньте-бо, та заспокійте ся, а то горе вам буде!

— Яке там горе!?! Як ви сьмієте мене тут замикати?! Та що це таке!?! В тюрму я яку, чи що попав ся?! Ще раз, що це таке?! Хиба в нас край безсудний, гадаєте?! Хиба покладаєте, що я на вас суду і розправи не знайду?! Пустіть-бо! Геть-те!

І я борсонув ся в відчинені двері.

— Беріть його, держіть його! — приказав, аж перелякано закричав той панок, і на мене накинули ся аж чотири міцні москалюги. Миттю вони мене здавили, скрутили, повалили і насіли на мене. Я кричав що сили на пробі. Вони мені всунули щось у рот і я тоді навіть власного свого крику вже не чув, хоч і гарчав несамовито.

Вони натягнули на мене якогось мішка такого, що мені в йому ані руками, ані ногами двигнути не можна було. Ще й того мало. Нарешті ще вони потягли мене на руках, як мертве те тіло, віднесли мене у якусь іще нову задля мене кімнату і там мені лежачому, скрученому і безголосому простригли на голові тімя, тай підложили мою нещасну голову під якийсь чіп, з якого на те моє тімя тоненькими струмочками дзюркотіла студена, як зимова, вода. Брррр! Боже, що то я перечував тоді собі, не кажучи вже про псіхіку, а фізичне навіть. Розказати того я вам не з'умію вже.

Вимовити се слів у мене не постаче. Нехай кождий з вас власно може хоч трохи переконасть ся тодішнім моім бутем і може хоч трохи втямить, як то було мені тоді от там. Одно тільки скажу вам, що коли мене однесено було знов же таки до тієї кімнати, з якої вони мене тоді винесли, то я вже там нічого не тямив. Я прийшов до себе там, лежачи у ліжку, та ще і скручений тією мішком-сорочкою, як дитина повивачем. Я лежав сам. Біля мене нікого не було.

IV.

В склепі тим часом усі переполохали ся. Куди-ж пак! Згинув я з якими п'ятнадцять тисячами рублів. Шукали мене по всьому місті. Перегодом уся поліція з ніг збила ся. Полетіли телеграми з моїми прикметами й описали мене у всі боки, до всіх прикордонних пунктів, до всіх портових міст, через які — думка, бач, народила ся у моїх розшукувачів — я повинен був би кудись там тікати.

Минув день, минуло й два, й третього немає, а я все сидів. Нарешті на щастє моє, одному з містових Лєвків упало на думку оголосити ся до всіх містових фурманів із запитом, хто з них і куди возив мене тоді от з тією добродійкою? І що-ж? Той фурман, що мене привіз, пригадав те, він відізвав ся і доладно показав, де я був. Привіз він моїх спасителів туди до мене. А там то всі ті три дні не покидали мене все мучити. Там мене все держали в тому сповивачеві. Там мене все періодично тай частенько, навіть разів по декільки на день, підсовували під чопа і капали з нього на голову мені ту, о Боже, яку неприємну, яку нестерпну, студену як крига воду.

Я по всяк час знав добре, що в місті, десь на Михайлівському пляцу, існує шпиталь доктора П. Я чув і иноді по декільки разів, як якого навіть дня, згадку про той шпиталь і межі своїми товаришами по праці своїй, а то й де иньше, згадка та бувала иноді то й шутлива тільки, а то й лайлива, образлива задля кого небудь: „До шпиталю пана П тебе вже час віддати!“ або „він зі шпиталю пана П. певно оце тільки втік“. Й от таке иньше.

Я добре знав, що то за шпиталь той. Я добре знав, що то страшне місце, бо воно задля людей, які вмирають духово ще при житю своїму фізичному, які переживають себе самих. Я добре знав, що той шпиталь пана П. задля божевільних, але я не знав

де саме, в якому певне будинку на Михайлівському пляцу існує та сумна інституція доктора П. Й от то поліція знайшла мене там і яким тільки там вона мене тоді знайшла! Ще-б стільки часу, і певно я вже таким зробив ся яким тільки я й повинен би був там бути.

Визначило ся, що того-ж самого дня, як от то таке скоїло ся во мною, до шпиталю пана П. приїхала от та пані і розповіла там вона, що буцім то має в себе божевільного чоловіка. Вона бажала-б його віддати до шпиталю якого небудь. Начувши ся багацько, багацько гарного навіть із далека про шпиталь доктора П., вона оце навмисне відкілясь аж з полудневого краю, чи з Кавказу, чи аж із самого Закавказу приїхала, тай хворого свого привезла.

Вона розповіла, що той її чоловік занедужав на упертому, але дурному покладі, що він неодмінно буцім то повинен одержати якісь гроші від якоїсь пані за якесь золото, за якісь діаманти.

Та пані казала, що коли її чоловікови тому хворому в тих його химерах не перебаранчати, то він і нічого собі, і тихенький з його; коли-ж йому хоч трохи що небудь сказати навпаки того, то тоді він сердить ся, навіть иноді скаженіє, та ще так дуже, що тоді зовсім робить ся небезпечною людиною задля всіх, хто тільки буде біля його. Ось через віщо то вона його буцім і не має змоги вже содержувати більше дома; вона буцім то боїть ся і за дітий своїх і за себе.

Розпитавши ся гаразд про все, та пані довідала ся, що в шпиталі є місце задля такого хворого, як її той чоловік, що платня за його буде 200 рублів на місяць. Пані тут же на все згодилась і з подякою навіть заплатила гроші за місяць наперед. Опісля-ж от то і привезла вона мене туди.

Коли тоді вона залишила мене одного в залі, прохаючи мене подождати, поки вона винесе гроші, то то вона ходила до лікаря і сказала йому ось що:

— Випустіть мене, будьте ласкаві, иньшим яким виходом, щоб мій чоловік мене не побачив, а тоді і заманіть його ви самі як небудь до призначеної йому кімнати. До того прошу вас робити з ним усе обережно, щоб він і не догадав ся-б від разу, куди я його привезла, а то коли-б він вам тут не наробив такого, що й лихо!

Лікар не мав ніякої підстави, щоб не вірити їй хоч у чому, і повинен був вволити її бажанню. Він її ту-ж мить випустив

иньшими дверима, а мене от то покликав, привів от то, тай замкнув от то, а потім вони от то ще й лікували мене таким способом, як я казав: під чопа, та крижаною водою на голову!

От так, як чули, я був ускочив! У божевільні був попав!

— Ну, а паню ту що-ж, знайшли потім? — спитав ся хтось з гурту.

— Де там! Її і слід простиг!

— А як же-ж, п'ятнацять тисяч рублів так і згинули?

— А то-ж! Так і пропали. Еге, мудрою злодійкою була та пані! Ось як вона обробила своє те злодійське діло. Я-ж то й досі не можу забути тодішнього випадку того зо мною. Не вам кажучи, непорідко той випадок у ві сні мені привиджуєть ся ще й досі. Все буцім мені на голову холодною водою капають тай капають. Як же прокину ся я буває від такого сну, то неодмінно як у пропасниці, так усього мене від ніг до голови і трясє, а від поту холодного весь я аж мокрий.

От так то довело ся мені достометно довідати ся, де то той у місті шпиталь лікаря П., а все через золото!...

Теоділь Окуневський.

І Г Р Е Ц.

(НАРИС ДО ПОВІСТІ).

На межі Яворова, Річки, Ясенова і Криворівні розтягнув ся він дужим хребтом по над осінні хмари, братаючись лише з Копи-лашем та Буківцем, а по заду ген у синій мраці за „Чорною Рі-кою“ з Піп Іваном та Говерлею. Мов іграшка хлопча філює ли-ме перед ним Сокільський біжучи на схід сонця до кутського Че-ремоша.

Ігрец ¹⁾ — недавно ще безмежна полонина, сьогодні вже по-перехрещувана плотами, усіяна стаями і хатами перших яворівських та ріцьких газдів, проймає ще сьогодні свого гостя могутністю пер-вісної природи, що нашептує серцю мову матери землі, пів дику, пів рідну, сильну, солодку. Слухаєш її мов дитя посеред цвітів та ровсипаних по паші черед овець та буйних шумливих смерек.

Колись — так оповідав мені Василь Гондурак із Яворова — сей увесь Ігрец був Гондурів. Зайшли колись у Яворів три люди: Гондур, Шкріблак тай Кишка. Гондур був боднар, Шкріблак „ло-жки шкрабав“, а Кишка „насилював глисти на вудку та рибу ло-вив“. Перейшов він відтак у Річку тай там розвів рід Кишуків.

У Гондура не вели ся сини: бувало що підникне, сженить ся, сплодить одну дитину, тай мре. Так ішло поколіннями, а челідь ²⁾ як челідь, не годна була відбивати ся від злих сусідів Шкріблаків, Столашів та Луців. Перейшло через те багато Ігреця в чужі руки.

¹⁾ Гуцули, як звісно, вимовляють іменники на ець твердо, отже хлопец, клевец, Ігрец, так само як женські на ця — отже пятница, бідница.

²⁾ Челідь у Гуцулів має спеціальне значінє — жіноча челядь, жіноцтво.

В котрімось там Гондуревім роду лишила ся лиш одна дівка та малий синок, що вже нишпорив. Дівка віддала ся за Чорномудя. Столашам став на заваді малий Гондурів хлопець, тай вони вкрали його і понесли долів. Та йшов під той час із долу Чорномудь, пізнав Петрушеві (Столашеві) коні коло коршми, дивить ся, в коршмі пють, а під гуглею на кони щось згорбило ся. Він глип, а то дитина Гондурева. Дитину з під гуглі та під плече, тай потоками 'д-г'орі. Заходить до тещі, а теща плаче.

— Не плач, каже, дитина гезде. Сокоти дитину, бо як воно пропаде, то всьо пропаде.

Мама берегла як могла, та на парубчака стали підсідати Петруші. Подумав він собі, що житя свого тут не оборонить, тай утік „за Гору“ (до Угорщини). Там заробив собі цілу берестіночку сороківців тай повернув, як уже убрав ся в силу, десь коло трицятого року до дому. Мама владувала ся. Як не радувати ся синові? А тут перечув уже за нього богатыр Бурса, прийшов тай каже до мамі:

— Я би дав свою дівку за твого сина.

— Та кудаж нам, бідним, до вашої дівки?

— Нічого, не бій ся, добудем Ігрец.

Дав Бурса за Гондура свою дівку, тай богато Ігреця вернуло до Гондуревого роду. Гондур сей, то був мій прадід, мав сім синів, а між ними сина Івана. Се був мій дід, — каже Василь Гондурак. — Луциха під той час стала продавати свої грунти, а між ними і свою найку в Ігреци. Став до купна підбігати Шкріблак з Паліяшком, та дід не давав купувати. Взяв він терх бриндзі, пішов до фервальтера в Кутах, тай той присудив Ігрец, що держала Луциха, дідови.

Олексея Шкріблака жінка з роду Шмадюків із Річки взяла пізьму за то на діда, тай підмовила своїх братів, що були в опришках, аби вбили діда. Пять років сокотив ся дід, не виходив у Ігрец, а через роки навіть не наvertsав ся до хати, лиш по полонинах ховав ся. Аж раз нічу ідучи з Криворівні з терхами, тихцем наблизив ся до хати. Вже став на своїй царниці під хатою, а тут із трави 4 опришки — хан! Потручали терхи тай повели до зятя. Стали під хатою зятя Чорниша, тай кажуть дідови: — Кричи „Іване!“

Той учув голос тещя, владував ся, вибіг у сорочці з хати, а опришки — хан і його. Вже мають двох. Потім ведуть опришки

діда під хату тата дідового, тай кажуть: — Кричи „Лелю“! Дід крикнув: „Лелю!“ та старий спізнав по голосі, що біда, не відчинив ізразу хати, лиш убрав ся як до закону (до причастя), тай так вийшов на смерть.

Вивели усіх трьох опришки на Буковець тай тут каже старший:

— Стинаймо їх!

Другий опришок обізвав ся до старшого:

— Молодче, обдаруймо їх, най заплачуть!

Старший подумав тай питає прадіда:

— Даш 50 червоних?

— Дам, — каже прадід. — А ти, сину, допоможеш?

— Допоможу, — каже дід.

— А ти, зятю, допоможеш?

— Допоможу, — каже зять.

Условили ся, що гроші має винести дід в означений час на Ігрец. Та дід вивів ровту¹⁾ під Ігрец, дві неділі годував її, але опришки по гроші не прийшли. Аж у чотири неділі прийшли вони в саме село, тай тут подав дід 50 червінців, дав іще сукна для одного опришка на сердак тай гачі.

Дідо зробив ся от-єк безпечнійший, та все таки сокотив ся від пізьми Олексеевої жінки Шмадючки. Уладив він собі „спачку“ на поду, придбав там собі рушницю, а ніхто про се не знав, лиш побратим Цюней.

На третім рокі по тім лежить собі дід під вечір на лавици в хаті, а дівка несе в хату подій. За дівкою вштрикло²⁾ у хату аж шість опришків. Зловили діда, та давай бити. Били та били, що крий Господи! Місця здорового не лишили. Наші люди би сього не видержали. Ще й глузлять ся:

— Принеси, — кажуть, — кріє із своєї спачки на поду!

— Ага, — подумав собі дід, — пізнаю твою ширість, побратиме Цюнею.

Потім узяли опришки воску, розтопили, тай на черево коло пупка наляли. На то відтак наляли горючої смоли і так випекли увесь живіт коло пупка. Давай гроші! Що було в хаті забрали, навіть сорочку на дідови посікли. Всьо, всьо з хати забрали

¹⁾ Ровта, з нім. Rotte — ватага озброєних людей.

²⁾ Вскочило.

лудине ¹⁾, пологно, барівки. Якийсь іще опришок ударив бабу в лице. Баба була вагітна, тож старший крикнув :

— Ласса !

Лишили бабу та били діда.

Пішли опришки, все забравши, а що не забрали, понищили. Навіть гачів одних не лишили ; баба десь знайшла якісь на до-рові тай такі дідови принесла. Дідо ще видужав тай пізнавав потім свої барівки у Алексея Шкріблака. Питав ся попа Войнаровського, що з тим діяти ? Та Войнаровський радив :

— Мовчи ! І мене опришки рабували, тай я пізнаю свої ба-рівки, тай мовчу. Мовчи й ти.

Мовчав дідо, та кілька разів нам унукам про се розповідав, тай живіт свій попарений показував, текли йому сльози з очий як горох.

— По дідови я ще багато Ігреця прикупив, — додав мій розмовник. — Мені би так хотіло ся, аби поки тут оком сягну, все було моє тай моїх синів.

Око Гондурового потомка блисло твердістю і енергією ряду шоколінь, що все життя, всю думку і серце поклали для сеї землі, а вона їм усе не давала ся, аж нарешті приходить в їх руки.

— А тепер іще розкажу, — тягнув далі мій товариш, — через що Луцяха продавала в Ігреци свої ґрунти, що дідови йому за-пдіяли стілько лиха. У Луця була дівка. Дівка ся пізнала ся з оприш-ком. Опришок напав на Луцеву хату тай витягнув дівку з печи. Пішла дівка з опришком. Уряд довідав ся, тай запідозрів старого Луця, що він знає ся з опришками. Взяли Луця до арешту, а ґрунт ліцитували. Держать Луця в криміналі, держать, а Луць каже :

— Пусто ви мене, пани, держите тут у кримінарі. Пустіть ви ліпше мене, а я вам опришка віддам.

Послухали, пустили Луця. Пішов Луць до дому, а в рік щось навідала ся донька, убрана як хлоп, не по челединьськи, зі своїм опришком. Старий Луць обізвав ся до доньки :

— По що вам так дітоньки ходити ? От ліпше звінчайте ся.

Пристав опришок, пристала й донька. Нарядив ся опришок ма сьв. Неділю до вінчання, убрав кресаню з сороківцями в пять рядів, та лиш зайшов до церкви, а церкву замкнули, зловили опри-шка. Кажуть, що десь потім у Яссах чи де там його стратили.

¹⁾ Одежу.

Лишила ся Луцева молодиця, чи дівка, та присватав ся до неї Шмадюк із Річки. Був се чоловік буйний, та не міг повернути серця жінки до себе, не хотіла з ним газдувати.

Тоді він зі злости повтинав своїм 50 вівцям хвості, зварив ті хвості, випив юшку, а вівці безхвості в Кутах продавши зійшов у село, думаючи, що знайде в хаті непокірну жінку, а коли її не застав, узяв тещу на руки — бо не мав до неї пізьми — виніс із хати, хату запалив, а сам пішов у опришки.

Якийсь час потім, як слід по Шмадюку пропав, віддала ся молодиця за Чернявського з Річки і вже стала з ним газдувати. Та опришки не дали їй спокою, бо казали, що у неї опришки гроші переховували. Напали на неї, стали бити та бити, гроші відібрали, ногу їй зломали, тай пішли. Та баба ще видужала, лиш храмала на ногу від того. Страх сильна була. Бувало як заговорить, то як з бочки загуде.

Казала, що з першим опришком дитину мала та забила її десь у лісі під колоду. Вмерла вже по голоднім році (1860).

Леонїд Андреев.

ПРОПАСТЬ.

I.

Вже кінчив ся день, а вони двоє все йшли, все говорили, і не зивважували ні часу ні дороги. Перед ними, на легко сточистім горбі темнів невеликий гайок, крізь галузе дерев червоним, розпаленим вуглем паяало сонце, запалювало повітря і перемінювало його на огняний, золотистий порох. Таке близьке і таке ярке було сонце, що все довкола неваче щезало, а воно одно лиш оставало ся, прикрашувало дорогу і рівнало її. В пішоходів заболіли очи, вони повернули назад, і нараз перед ними все погасло, стало спокійним і ясним, маленьким і виразним. Десь далеко, за версту або більше, червоний захід обхопив високий пень сосни, і він горів серед зелени, як свічка в темній кімнаті; багряницею покрила ся перед ними дорога, на якій тепер кожний камінь кидав довгу, чорну тїнь; золотисто-червоною авреолею ясніло волосє дівчини, пронизане соняшним промінєм. Один тонкий, довгий волос відділив ся від иньших і вив ся і хитав ся в повітрі, мов золота павутинка.

Те, що на переді стало темно, не перервало і не змінило їх розмови. Така сама ясна, сердечна і тиха, лилась вона спокійним потоком усе про одно: про силу, красу і безсмертність любви. Вони обоє були дуже молоді: дівчині було всього сімнацять лїт, Німовецькому на чотири роки більше, і обоє були в ученицькій одїжи: вона в скромній, брунатній одїжи гімназистки, він у гарнім мундурі студента-техніка. І як розмова, так усе було в них молоде, гарне і чисте: стрійні, гнучкі фігури, немов пронизані повітрям і споріднені з ним; легкий, певний хід і свіжі голоси, що навіть

у простих словах звучали задумливою ніжністю, як звучить ручай у тиху весняну ніч, коли ще не весь сніг війшов із темних піль.

Вони йшли, звертали туди, де звертала незнайома дорога, і дві довгі тіни, що ступнево ставали тоншими, сьмішні задля маленьких головок, то віддільно посували ся на перед, то зливали ся з боку в одну вузку і довгу смугу, як тінь тополі. Та вони не бачили тіний і говорили, а говорячи він не зводив очей з її гарного лица, на яким рожевий захід немов лишив частину своїх ніжних барв, а вона дивила ся в низ, на стежку, підбивала парасолькою маленькі камінчики і слїдила, як із під темної одїжи правильно висував ся то один то другий острій кінчик маленького черевичка.

Дорогу перетяв рів із запорошеними, обірваними від ходу берегами, і вони на хвилику зупинили ся. Зіночка підвела голову, повела довкола затурбованим зором і запитала :

— Ви знаєте, де ми? Я тут ні разу не була.

Він байдуже оглянув місцевість.

— Так, знаю. Там, за тим горбом, місто. Давайте руку, я вам поможу.

Він простягнув руку, неробучу руку, тонку і білу, як у жєнщини. Зіночці було весело, їй хотїло ся перескочити рів самїй, побїгти, крикнути: „Доганяйте!“ — та вона здержала себе, злегка, з поважною вдячністю наклонила голову і трошки боязливо простягнула руку, яка зберегла ще ніжну пухкість дїточої руки. А йому хотїло ся до болю стиснути ту дрожачу руку, та він також здержав себе, з півпоклоном, з пошаною приняв її і скромно відвернувся, коли у дївчини злегка відслонила ся нога.

І знов ішли і говорили, але їх голови були повні вражїня рук, що зблизили ся на мїнуту. Вона чула ще сухий жар його долонї і мїцних пальцїв, їй було приємно і трошки совїсно, а він впивав ся покїрною м'якістю її дрібонької ручки і видїв чорний сїлюет ноги і маленький черевичок, що наївно і ніжно обїймав її. І було щось острє, неспокійне в тїм непогасаючїм образї вузкої смужки білої спідниці і стрїйної ноги, та несвїдомим зусилєм волї він погасив се. І тодї йому стало весело, а його серцю було так широко і свобідно в грудях, що захотїло ся співати, витягнути руки до неба і крикнути: „Бїжить, я вас доганяти-му!“ — ту старинну форму первїсної любови серед лїсів і грїмких водонадїв.

І від усїх тих бажань до горла підходили сльози.

Довгі, сьмішні тіни шезли, порох по дорозі став сірий і холодний, але вони не завважили сього і говорили. Вони обоє прочитали багато гарних книжок, і ясні образи людей, що любили, терпіли і вмирили за чисту любов, уносили ся перед їх очима. В памяти виринали уривки невідомо коли прочитаних поезій, що одівали любов в одяг звучної гармонії і солодкого суму.

— Ви не тямите, відки се? — питав Німовецький, пригадуючи: „...І зі мною знов та, яку люблю, від якої скрив я, не сказавши й слова, всю тугу, всю ніжність, всю любов мою“...

— Ні, — відповіла Зіночка і задумано повторила: „всю тугу, всю ніжність, всю любов мою“...

— Всю любов мою, — мимовільним ехом відізвав ся Німовецький.

І знов вони згадували. Згадували чистих, як білі лілеї, дівчат, що надівали чорну монашу одіж, тужили одиноко в парку, засипаним осіннім листем, були щасливі в своїм нещастю. Згадували мушци, гордих, енергічних, які про те терпіли і просили любови і чуткого жіночого співчуття. Сумні були викликані образи, але в їх сумі яснійше і чистійше виглядала любов. Величезна як сьвіт, ясна як сонце, і на прочуд гарна виростала вона перед їх очима і не було нічого могутнійшого і гарнійшого від неї.

— Ви могли-б умерти за того, кого любите? — запитала Зіночка, дивлячи ся на свою півдїточу руку.

— Так, міг би! — рішучо відповів Німовецький, ясно і щиро дивлячи ся на неї. — А ви?

— Я також... — Вона задумалась. — Адже се таке щастє: умерти за коханого чоловіка. Мені дуже хотїлось би...

Їх очи стрїтили ся, ясні, спокійні, і щось гарне післали собі взаїмно, а губи усьміхнули ся. Зіночка зупинила ся.

— Постійте, — сказала вона. — В вас на сурдуді нитка.

І в довірєм підняла руку до його плеча і обережно, двома пальцями зняла нитку.

— От! — сказала вона і ставши поважною, запитала: — Ви чого такий блїдий і худий? Ви багато вчите ся, правда? Не втопляйте себе, не треба.

— У вас синї очи, а в них ясні точки, як іскорки, — відмовів він, розглядаючи її очи.

— А в вас чорні. Ні, карі, теплі. А в них...

Зіночка не договорила, щó в них, і відвернула ся. Лице її поволи червоніло, очі стали засоромлені і несмілі, а губи по неволі усміхали ся. І не дожидаючи Німовецького, що всміхав ся і був чимось задоволений, вона пустила ся на перед, але швидко зушинила ся.

— Дивіть ся, сонце зайшло! — з сумним здивованєм закликала вона.

— Так, зайшло... — відізвав ся він із наглим, острим сумом. Сьвітло погасло, тіни завмерли, і все довкола стало бліде, німе і без життя. Відти, де перед тим ясніло розжарене сонце, без шуму повзали в гору темні грудки хмар і крок за кроком пожирали ясно-синій простір. Хмари збивали ся в клубки, бились о себе, поволи і важко змінляли обриси розбуджених чудовищ і нерадо посували ся на перед, немов їх самих против їх волі гнала якась невмолима, страшна сила. Відірвавши ся від иньших, одиноко кидалась ясна, волокниста хмарка, слаба і налякана.

II.

Щоки Зіночки поблідли, губи стали червоними, майже кровавими, зїньки незамітно розширили ся, затемнивши очі, і вона тихо прошептала :

— Мені страшно. Тут так тихо. Ми заблудили ?

Німовецький зморщив густі брови і з запитом оглянув околицю.

Без сонця, під сьвіжим подувом близької ночі вона видавала непривітною і холодною; на всі боки розкинуло ся сіре поле з низенькою, немов притоптаною травою, глинистими долами, горбами і ямами. Ям було много, глибоких, прямовісних і маленьких, порослих повзучою травою; в них уже безшумно залягала на ніч мовчазна пїтьма; а те, що тут були люди, щось робили, а тепер їх нема, робило околицю ще більше пустинною і сумною. Тут то там, немов згущена ділова холодна мряка підіймали ся корчі і гайки і немов дожидали, що скажуть їм покинені ями.

Німовецький поборов важке і неспокійне чутє тривоги, яке підіймало ся в нїм, і сказав :

— Ні, ми не заблудили. Я знаю дорогу. Найперше полем, а потім через отой лісок. Ви боїтесь ?

Вона хоробро усміхнулась і відповіла :

— Ні. Тепер ні. Але треба швидче до дому — пити чай.

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК ХХVІІІ.

16

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Вони прудко і рішучо пустилися наперед, але швидко звільнили кроку. Вони не дивилися на боки, але чули мрачну ворожнечу переритого поля, що окружало їх тисячами темних, непоручних очей, а се почування зближало їх і кидало до споминів з діточих літ. І спомини були ясні, освічені сонцем, зеленим листям, любов'ю і сьміхом. Немов се було не жите, а широка, м'ягка пісня, а її звуками були вони самі, дві маленькі нотки, одна дзвінка і чиста, як хрусталь, друга трошки глухійша, але яркійша, як дзвіночок.

Показалися люди, — дві жінки, що сиділи на краю глибокої глинястої ями. Одна сиділа, заложивши ногу за ногу і вперто дивилася в низ; хустка на голові піднялася, відкриваючи розкуйовдане волосся; плечі горбилися і підтягали наверх брудну блюзку з великими як яблука цвітами і розпущеними пуп'янками. На прокожих вона й не поглянула. Друга жінка напів-лежала, задерши голову. Лице в неї було грубе, широке, з мужеськими обрисами, а під очима на вистаючих костях лиця горіли дві червоні, цеглясті плями, немов сьвіжі сліди побоїв. Вона була ще бруднійша від першої, а на прокожих дивилася просто і відважно. Коли вони пройшли, заспівала грубим, мужеським голосом:

Для одного тебе, мій коханий,
Я мов цвіт ароматний цвила...

— Варко, чуєш? — обернула вона до мовчазної товаришки, а не діставши відповіді, голосно і грубо зареготалася.

Німовецький знав таких жінок, брудних навіть тоді, коли на них богата, гарна одіж, привик до них, і тепер вони пересунули перед його очима і щезли, не лишивши сліду. Але Зіночка, що майже доторкнулася до них своєю брунатною, скромною одією, почула, як на хвилику ввійшло в її душу щось вороже, нужденне і лихе. Та через кілька мінут вражінне вигладилося мов тїнь хмарки, що пробіжить быстро по золотистім полі, і коли їх перегнало двоє: мущина в шапці і сурдуті, але босий, і така сама брудна жінка, вона побачила їх, але не відчула. Не здаючи собі справи, вона ще довго слїдила за жінкою, і її трохи здивувало, чого в неї така тонка одіж, що якось лицю, немов мокра, обхопила ноги, і подолок із широкою смугою товстого бруду, що в'ївся в матерію. Щось трівожне, болюче і страшно безнадійне було в тріпотанню того тонкого і брудного подолка.

І знов ішли й говорили, а за ними сунула ся мимохіть темна хмара, кидаючи прозору, обережно прилягаючи тїнь. На розпертих боках хмари сьвітили ся тускло жовті, мідяні плями, що ховали ся за її важкою масою ясними доріжками, які звивали ся без шуму. Пітьма згущала ся так незамітно і покрадьки, що трудно було в неї повірити, і здавало ся, що се ще день, але день тяжко хорий і тихо вмираючий. Тепер вони говорили про ті страшні почуваня і думки, які навідують чоловіка нічю, коли він не спить, і ні звуки ні розмови не перешкаджають йому, а те немов пітьма широке і многооке, що єсть житєм, пригортаєть ся до самого його лица.

— Ви представляєте собі безконечність? — запитала Зіночка, прикладаючи до чола пухкеньку руку і міцно зажмурюючи очи.

— Ні. Безконечність... Ні, — відповів Німовецький, також жмураючи очи.

— А я часом бачу її. Перший раз побачила, коли ще була маленька. Так немов вози. Стоїть один віз, другий, третій, і так далеко, без кінця, все вози, вози... Страшно! — вона здригнула ся.

— Але чому вози? — усміхнув ся Німовецький, хоч йому було неприємно.

— Не знаю. Вози. Один, другий... без кінця.

Пітьма покрадьки густїла, а хмара вже перейшла понад їх головами і в переду немов заглядала в їх поблїдлі, спущені обличя. І все частїйше виростали темні фігури обідраних, брудних женщин, немов викидали їх із себе глибокі, не знати по що викопані ями, і трівожно тріпотали ся їх мокрі подолки. То одинцем, то по дві, по три з'являли ся вони, а їх голоси звучали грубо і дивно одиноко в замерзлїм повітрі.

— Хто сї женщины? Відки їх так багато? — питала Зіночка боязливо і тихо. Німовецький знав, хто ті женщины, і йому було страшно, що вони попали в таку погану і небезпечну околицю, але відповів спокійно :

— Не знаю. Так. Не треба про них говорити. От зараз ми немо той лїсок, а там буде рогачка і місто. Шкода, що ми вийшли так пізно.

Їй стало сьмішно, що він говорить „пізно“, коли вони вийшли о четвертїй годинї, і вона подивила ся на нього і всьміхнула ся. Одначе її брови не розгладжували ся, і вона сказала, заспокоюючи і потїшаючи :

— Ходімо швидше. Мені хочеться чаю. Тай ліс уже близько.

— Ходім.

Коли вони ввійшли в ліс і дерева мовчки зійшлися вершками над їх головами, стало дуже темно, але любо і спокійно.

— Давайте руку, — сказав Німовецький. Вона нерішучо подала руку, а легкий дотик немов розігнав пітьму. Руки їх були непорушні і не притискалися, Зіночка навіть відсувалася трошки від свого товариша, але вся їх свідомість сконцентрувала на відчуженні того маленького місця на тілі, де доторкалися руки. І знов хотілося говорити про красу і таємничу силу любови, але говорити так, аби не порушити мовчанки, говорити не словами, але очима. Вони думали, що треба подивитися на себе, і хотіли, але не рішались.

— А от знов люди! — весело сказала Зіночка.

III.

На поляні, де було яснійше, сиділо коло випорожненої фляшки троє людей і мовчки, вижидючи, дивилися на надходячих. Один, виголений мов актор, засміявся і свиснув так, немов би се значило:

— О-го!

Серце Німовецького впало і завмерло в страшній тривозі, але немов пертий з заду він ішов просто на сидячих, попри яких проходила стежка. Ті ждали, і три пари очей чорніли ся страшно і непорушно. І в неспокою, бажаючи настроїти для себе тих темних, обідраних людей, що в їх мовчанці чути було погрозу, показати їм свою безпомічність і розбудити їх співчуття, він запитав:

— Чи сюди до рогачки? Сюди?

Та вони не відповіли. Виголений буркнув щось неозначене і насмішливе, а два інші мовчали і дивилися з важкою, зловіщою впертістю. Вони були п'яні, злі, і їм хотілося любови і знищення. Червонолиций, заплилий, підняв ся на лікті, потім нерішучо мов медвідь опер ся на лапи і встав, важко зітхнувши. Товариші мельком поглянули на нього і знов із тою самою упертістю впили очі в Зіночку.

— Мені страшно, — одними губами сказала вона.

Не чуючи слів Німовецький зрозумів її по важкості, з якою опирала ся її рука. І стараючи ся зберегти вигляд супокою, але

відчуваючи невмолиму конечність того, що тепер станеться, він почав іти рівно і твердо. А три пари очей приблизилися, блиснули і лишилися за плечима. „Треба тікати“, — подумав Німовецький, і сам собі відповів: — ні, не можна тікати.

— Зовсім здохляк парубок, аж обидно. — обізвався третій із сидячих, лисий, з рідкою рудою бородою. — А дівча гарненьке, дай Боже кожному.

Всі три якось внахоту засьміялися.

— Пане, пожди на два слова! — густим басом сказав високий і поглянув на товаришів. Ті піднялися.

Німовецький ішов не оглядаючись.

— Треба пождати, коли просять, — сказав рудий, — а то і в потилицю можна.

— До тебе говорять! — гаркнув високий і двома скоками дигнав ідучих. Масивна рука спустилася на плече Німовецького і затрясла ним, а обернувшись він стрітив коло самого свого обличчя круглі, випуклі, страшні очі. Вони були так близько, що він дивився на них немов крізь побільшаюче скло і ясно розрізнявав червоні жилки на білці і жовтавий гній на рісницях. Випустивши йому руку Зіночки, він сягнув до кишені і забуркотів:

— Гроший!... На-те гроший. Я радо.

Випуклі очі що-раз більше кругліли і світилися. А коли Німовецький відвернув від них свої очі, високий відступив трохи назад і без розмаху, з долини, уларив Німовецького в підбородок. Голова Німовецького відскочила, зуби кланцнули, шапка зсунулася на чоло і впала, а він, замахавши руками, впав горілиць. Мовчки, без крику повернулася Зіночка і кинулася тікати зі всюю швидкістю, на яку була здібна. Виголений крикнув довго і дивно:

— А-а-а!...

І з криком пігнався за нею.

Німовецький піднявся, заточуючись, але ще не встиг випростуватися, як ударом у потилицю знов збили його з ніг. Тих було два, а він один, слабкий і непривичний до бійки, але він довго борювався, драпався нігтями, як жінщина в бійці, хлипав від безсильної розпуки і кусав. Коли зовсім ослаб, його підняли і понесли; він опирався, але в голові шуміло, він перестав розуміти, що з ним твориться, і безсильно обвисав на їх руках. Останнє, що він бачив, се кусень рудої бороди, що майже попадала йому в рот, а за нею темнота ліса і ясну плямку тікаючої дівчини. Вона

тікала мовчки і швидко, так, як бігла колись-тут підчас забави, а за нею дрібними скоками, доганяючи, садив виголений. А потім Німовецький відчув довкола себе пустоту, з завмиранєм серця скотився кудись у долину, гепнув усім тілом, ударившись о землю і стратив свідомість.

Високий і рудий, кинувши Німовецького в рів, постояли трохи, прислухуючи ся, що творить ся на дні рова. Але їх обличчя і очі були звернені в ту сторону, де лишилася Зіночка. Відти дійшов тепер високий, придушений жіночий крик і зараз завмер. Високий сердито крикнув:

— Огида! — і побіг навпростець, ломаючи хворост, мов медвідь.

— І я! І я! — тоненьким голоском кричав рудий, пускаючи ся за його слідом. Він був слабосилний і задихав ся, в бійці йому прибито коліно, і йому було обидно, що думка про дівчину прийшла йому першому, а дістанеть ся вона йому остатньому. Він зупинив ся, потер рукою коліно, вичистив ніс, приложив палець до носа і знов побіг із жалібним криком:

— І я! І я!

Темна хмара розлізла ся вже по всім небі, і настала темна, тиха ніч. В темноті швидко щезла коротенька фігура рудого, та довго ще було чути нерівний тупіт його ніг, шелест настоптаного листя і скрипучий жалібний крик:

— І я, братці, і я!

IV.

В рот Німовецькому набило ся землі, яка хрустіла на зубах. І перше, найсильніше, що він почув, прийшовши до свідомости, був тугий, спокійний запах землі. Голова була тупа, немов налита оловом, так що трудно було нею рушати; все тіло щеміло і сильно боліло плече, але ніщо не було ані переломане ані розбите. Німовецький сів і довго дивив ся в гору, нічого не думаючи і не згадуючи. Просто над ним звисав корч із чорним широким листєм, крізь яке проглядало прояснене небо. Хмара пройшла, не випустивши нії одної краплі дощу і вчинивши повітря сухим і легким, і високо, на середину неба, підняв ся перекресний місяць із прозористим, зникаючим краєм. Він доживав остатні ночі і світив холодно, сушно і самотно. Невеличкі шматочки хмар швидко гнали по небі, де очевидно далі дув сильний вітер, але не закривали місяця, лиш

обережно обминали його. В самотності місяця, в обережності високих, ясних хмар, у подуві нечутного на долині вітру пробивала ся таємнича глибина царюючої над землею ночі.

Німовецький пригадав усе, що стало ся, і не повірив. Усе те було таке страшне і не подібне до правди, яка не може бути така страшна, і сам він, що сидів серед ночі і дивив ся відкись із долини на перевернений місяць і біжучі хмари, був також дивний і неподібний до правдивого. І він подумав, що се звичайний страшний сон, дуже страшний і поганий. І ті жінчини, яких так багато вони стрічали, були також сном.

— Не може бути, — сказав він потверджуючим тоном і слабо заперечив важкою головою. — Не може бути.

Він простягнув руку. і почав шукати шапки, щоб іти, але шапки не було. І те, що її не було, вчинило зразу все ясним, і він зрозумів, що те, що стало ся, не сон, але страшна правда. В найближшу мінуту, завмираючи від жаху, він драпав ся вже на верх, зсував ся разом із глиною і знов драпав ся і хапав ся за гнучкі вітки корча.

Вилізши побіг на-впростець, не думаючи і не вибираючи напрямку, і довго бігав і крутив ся поміж деревами. Так само нагло, не розбираючи, побіг у противний бік, і знов галузе драпало його по лиці, і знов усе стало похоже на сон. І Німовецькому здавало ся, що колись із ним було вже щось подібне: пільма, невидиме галузе, що драпає по лиці, а він біжить закривши очі, і думає, що все те сон. Він став, а потім сів у невідгідній і непривичній позі чоловіка, що сидить на самій землі, без підвисяння. І знов подумав про шапку і сказав:

— Се я. Треба вбити себе. Треба вбити себе, колись се навіть сон.

Він скочив і знов побіг, одначе спам'ятав ся і пішов поволи, неясно уявляючи собі те місце, де на них напали. В лісі було зовсім темно, але часами проривав ся блідий місячний промінь і обманював, освічуючи білі пні, а ліс здавав ся повним непорушних і чомусь мовчазних людей. І се вже було колись і виглядало немов сон.

— Знайдо Миколаївна! — кликав Німовецький і голосно виговорював перше слово, а тихо друге, немов разом зі звуком тратив надію, що хтось відізнає ся. І ніхто не відзивав ся.

Опісля попав на стежку, пізнав її і дійшов до поляни. І тут знов, і то вже зовсім зрозумів, що все те правда, і в переляку заметушив ся кричачи :

— Знайдо Миколаївно! Се я! Я!

Ніхто не відзивав ся, а Німовецький обернувши ся лицем туди, де повинно бути місто, крикнув :

— Ратуйте!

І знов заметушив ся, шепчучи щось, обшукуючи корчі, коли перед самими його ногами виринула біла, мутна пляма, подібна до застилої плями слабого сьвітла. Се лежала Зіночка.

— Господи! Що-ж се? — в сухими очима, але голосом ридяючого чоловіка сказав Німовецький і приклякнучи, диткнув ся лежачої. Рука його попала на обнажене тіло, гладке, елястичне, холодне, але не мертве, і задрожавши Німовецький ухопив її назад.

— Мила моя, голубочко моя, се я, — шептав він, шукаючи в темноті її лица. І знов, у другім напрямі простягнув руку і знов попав на голе тіло, і куди-б він не простягав руки, всюди стрічав те голе жіноче тіло, гладке, елястичне, що немов ставало теплим від дотику руки. Часами він хапав руку швидко назад, але часами задержував її, і як сам він, без шапки, обідраний, видавав ся собі неправдивим, так і з тим голим тілом ніяк не міг звязати образа Зіночки. І те, що стало ся тут, що робили люди з тим беззвучним жіночим тілом, представило ся йому в цілій огидній ясности і якоюсь дивною, говірливою силою відіавало ся ві всіх його сугавах. Витягнувши ся, що аж захрустїли сугави, він тупо впялив очи в білу пляму і нахмурих брови, як задуманий чоловік. Жах перед тим, що стало ся, застивав у нїм, звивав ся в клубок і лежав у душі, неначе щось постороннє і безсильне.

— Господи, що-ж се? — повторив він, але звук був неправдивий, немов навмисно.

Він намацав серце: воно било ся слабо, але рівно, а коли нагнув ся до самого лица, почув слабий віддих, немов Зіночка в глибокім вохлївю, або спить. І він тихо закликав її :

— Зіночко, се я.

І таки зараз відчув, що чомусь буде добре, коли вона довго ще не проснеть ся. Затаївши віддих і бистро оглянувши ся довкола, він обережно поглядив її по лиці і поцілував найперше в закриті очи, а потім в уста, що мягко розвернули ся під міцним поцілуєм. Його налякало, що вона може прокинути ся, і він подав ся назад

і завмер. Але тіло було німе і непорушне, а в його безпомічності і доступності було щось гідне жалю і роздразнює, що непоборно тягло до себе. З глибокою ніжністю і злодійською, полохливою обережністю старався Німовецький накинути на неї шматки з її одіжи, а подвійне вражіння матерії і голого тіла було острим мов ніж, і недосяжне, неначе безумство. Він був оборонцем і нападаючим і шукав помочи в доколичного ліса і пільми, але ліс і пільма не давали її. Тут було царство звірів, і нагло кичений на другий бік людського, зрозумілого і простого життя, він почув некучу пристрасть, розливу в повітрі, і розширював піздря.

— Се я! Я! — повторяв без думки, не розуміючи того, що було довкола нього, і весь повний споминів про те, як недавно побачив білу смужку спідниці, чорний сілюет ноги і черевичок, що ніжно обхоплював її. І прислухуючи до віддиху Зіночки і не зводячи очей з того місця, де було її лице, він посунув руку. Прислухувався і посував іще.

— Що-ж се? — закричав голосно і розпучливо і скочив, лякаючи самого себе. На одну секунду в його очах блиснуло лице Зіночки і щезло. Він старався зрозуміти, що се тіло — Зіночка, з якою він ішов сьогодні, яка говорила про безконечність, і не міг; старався відчутися весь жах того, що сталося, але жах був занадто великий, коли думати, що все те правда, і не появлявся.

— Зинаїдо Миколаївно! — крикнув він, умоваючи. — По що се? Зинаїдо Миколаївно!...

Але змучене тіло лежало без голосу, а Німовецький із беззв'язною мовою приляк на коліна. Він умоляв, грозив, говорив, що забере себе, і термосив лежачу, піднімаючи, повертаючи, притискаючи до себе і майже впираючи її нігтями. Потеніле тіло м'яко піддавалося його зусиллям, ідучи послухом за його рухами, і все те було таке страшне, незрозуміле і дике, що Німовецький знов скочив і закричав:

— Ратуйте! — а звук був брехливий, немов навмисно.

І знов накинув на тіло, що не противилося йому, і плакав, і чув перед собою якусь пропасть, темну, страшну, притягаючу. Німовецького не було, Німовецький оставався десь далеко, а той, що був тепер, із страшною жорстокістю мав горяче податливе тіло і говорив, усміхаючись хитрою усмішкою безумного.

— Відізви ся! Чи може ти не хочеш? Я люблю тебе, люблю тебе.

З такою самою хитрою усмішкою приблизив розширені очі до самого лица Зіночки і шептав:

— Я люблю тебе. Ти не хочеш говорити, але ти усміхавш ся, я се бачу. Я люблю тебе, люблю, люблю.

Він сильнійше пригорнув до себе м'яке, безвільне тіло, що своєю безжизненною податливістю будило дику пристрасть, ломав руки і без голосу шептав, зберігши в людській істоті тільки одну здібність брехати.

— Я люблю тебе. Ми нікому не скажемо і ніхто не дізнається. І я оженю ся з тобою, завтра, коли хочеш. Я люблю тебе. Я поцілую тебе, а ти мені відповіси, добре, Зіночко?...

І в силую приссав ся до її губ, чуючи, як зуби впивають ся в тіло і в болі та силі поцілуя тратячи останні проблiski думки. Йому видало ся, що губи дівчини вдрігнули ся. На одну мить ясний огняний ляк осьвітив його думку, відкривши перед ним чорну пропасть.

І чорна пропасть пожерла його.

Переклад М. Лозинський

Артур Шніцлер.

Анатоль перед шлюбом.

Особи: Анатоль, Максим, Олена, Франц, слуга.

(Кавалерський покій уладжений з повним смаком — праворучні двері ведуть до передпокою, ліворучні украшені портьєрами до спальні. Анатоль виходить із ліворучної кімнати на пальцях у ранішнім убраню і легко примикає двері. Сідає на фотель і потискає ґузик — чути дзвінок. Франц входить не помічаючи Анатоля).

Анатоль (не спостерігає його, потім біжить за ним і спиняє від отвореня лівобічних дверей). Чого так скрадаєш ся? Я зовсім не чув, коли ти прийшов.

Франц. Що пан прикажуть?

Анатоль. Самовар!

Франц. Добре, прошу (відходить).

Анатоль. Тихо, осле! Не можеш тихійше ступати? (підходить на пальцях до лівих дверей і трохи відхиляє їх). Вона спить... вона все ще спить (замикає знов двері).

Франц (входить зі самоваром). Чи дві склянки ясний пан велять?

Анатоль. Так! (чути дзвінок). Виглянь-но! Хто-ж знов так рано приходить? (Франц виходить).

Анатоль. Я ниньки цілковито не успособлений до женячки. Коби то яким чином звільнити ся від неї.

Франц (відчиняє праворучні двері, входить Максим).

Максим (сердито). Мій дорогий друже...

Анатоль. Пст... тихше!... Ще одна склянка, Франц.

Максим. А ось стоять уже дві!

Анатоль. Ще одна, кажу, Франц, і марш! (Франц відходить) Так...

А тепер, мій любий, скажи, що тебе спроваджує до мене так вчасно — се-ж тільки що осьма година!?

Максим. Де там! Уже десята.

Анатоль. Щож тебе отже спроваджує до мене о десятій годині рано?

Максим. Забудько з мене!

Анатоль. Тихше...

Максим. Чому тихше? Чи ти такий нервовий?

Анатоль. Так, дуже!

Максим. Нині не повинен ти бути нервовий.

Анатоль. Чого-ж отже хочеш?

Максим. Знаєш прецінь, що я маю бути нині свідком твого вінчання. Твоя гарна своячка Альма — моя дружка.

Анатоль (глухо). До річи.

Максим. Бачиш, я забув замовити букет, а до тепер іще не знаю, в якій сукні буде панна Альма — чи в білій, рожевій, синій чи в зеленій.

Анатоль (злий). В усякім разі не в зеленій!

Максим. Чому в усякім разі?

Анатоль. Моя своячка ніколи не вбирає ся на зелено.

Максим. Звідки-ж я мав се знати?!

Анатоль (злий). Не верещи так! Се все можна і тихо залагодити.

Максим. Отже-ж ти зовсім не знавш, як вона нині буде вбрана?

Анатоль. В рожевій або синій.

Максим. Та що рожеве, то не синє.

Анатоль. Ет! Рожеве чи синє, мені все одно!

Максим. Але який маю букет замовити, се мені не все одно!

Анатоль. То замов два, один з них будеш міг собі припяти.

Максим. Я не прийшов сюди, щоб слухати твоїх кепських дотепів.

Анатоль. Нині о другій годині я ще гірше зажартую.

Максим. Гарно ти настроєний в день твого шлюбу.

Анатоль. Я розстроний!

Максим. Ти щось скривавш переді мною.

Анатоль. Нічого!

Чути голос Олени зі спальні: Анатоль! Максим переляканий глядить на Анатоля).

Анатоль. Даруй, що віддаю ся на хвилю (йде до спальні і зникає на хвилю).

Максим (слідкує здивованими очима за ним).

(Анатоль цілує в дверех Олену, так щоб Максим сього не міг бачити, примикає двері і приходить знов до Максима).

Максим (поважно). О! се так не робить ся.

Анатоль. Вперед вислухай, а потім суди.

Максим. Я чую жіночий голос і осуджую. Трошки за скоро ошукуєш свою жінку!

Анатоль. Сідай і вислухай мене, а зараз будеш говорити инакше.

Максим. Ніколи! Я таки не сьвятий, але щось подібного...

Анатоль. Не хочеш мене вислухати?

Максим. Говори, але скоро; я-ж запрошений на твій шлюб...
(оба сідають).

Анатоль (сумно). Ах правда!

Максим (нетерпливо). Так отже...

Анатоль. Отже... отже вчора був бенкет у моїх будучих родичів.

Максим. Знаю, і я був.

Анатоль. Правда, що ти був. Там у загалі було дуже багато гостей, було дуже весело, шампан лив ся, підношено тоасти...

Максим. Я також... вихилив чарку на твоє щастя

Анатоль. Правда, ти також... на моє щастя (стискає йому руку).
Дякую тобі!

Максим. Ти вже вчора дякував мені.

Анатоль. Забавляли ся весело до півночи...

Максим. Знаю.

Анатоль. Одну мить здавало ся мені, що я щасливий.

Максим. По четвертій чарці шампанського.

Анатоль (сумно). Ні! Аж по шестій... се справді сумно і я сього ніяк не можу зрозуміти.

Максим. Ми вже досить про те говорили.

Анатоль. Був там також той молодий чоловік, про якого я певно знаю, що був уперед коханком моєї нареченої.

Максим. А! Молодий Ральм.

Анатоль. Так, якийсь кавалок поета, що то на се мабуть призначені, щоб оспівувати завсіди першу любов подібного як ся змісту, але ніколи остатню.

Максим. Догадую ся, що приступаєш до річи.

Анатоль. Він був мені властиво зовсім байдужний; я в душі сьміяв ся з нього... о півночи розійшло ся товариство. Я попрощав ся зі своєю судженою поцілуєм — вона таки поцілувала

мене... холод... Підчас коли я сходив зі сходів, мене прошибав мороз.

Максим. А так!

Анатоль. При брамі бажав мені то сей, то той. П'яний вуйко Едвард обіймав мене. Якийсь др. прав співав студентську пісню. А мій любчик поет, о скільки я доглянув, обережно заслонюючи себе втікав у побічну вулицю. Один жартував із мене, що я напевно решту ночі переходжу по під вікнами любки. Я усьміхнувся глумливо... Почав падати сніг. Люди незабаром розійшлися... Я стояв самотній.

Максим. Гм..

Анатоль (горячо). Так, я стояв самотній на вулиці серед холодної зимової ночі, а сніг великими платками обсилав мене. То було дійсно.. пригноблюче.

Максим. Прошу тебе, скажи вже раз, куди ти пішов?

Анатоль (з притиском). Я мусів піти... на руду.

Максим. А-а!

Анатоль. Ти дивуєшся, як?

Максим. Що даліше було, можу догадатися.

Анатоль. Але-ж ні, мій друже! Коли я так стояв посеред студеної зимової ночі...

Максим. Провяблій...

Анатоль. Дрожачи від холоду! Тоді немов якийсь біль страшний огорнув мене, що я вже від сеї хвилі не свободний чоловік, що мушу раз на все попрощатися зі своїм гарним парубочьким життям! Остання ніч, сказав я собі, де ти прийдеш до дому, і ніхто не спитає тебе, де бував?... Остання ніч свободи, безмежної веселости... а може і любови.

Максим. О!

Анатоль. І так я опинився посеред виру. Довкола мене шелестів шовк і атласи, горіли очі, а запах розливався із білих блискучих плечей. Карнавал увесь кипів і шалів. Я кинувся в сей вир, хотів, щоб і в моїй душі закипіло. Я мусів ним унитися, мусів у ній скупатися.

Максим. До річи... Ми не маємо часу.

Анатоль. І так мене вхопила юрба з собою і коли я вже вперед заморочив свою голову, тепер морочив я свій віддих усіма тими пахощами, що розливалися довкола мене. Се вдарило

на мене так, як іще ніколи перед тим. Мені, так, мені справив карнавал прощальний бенкет у цілій своїй красі.

Максим. Ожидаю третього одуру.

Анатоль. Він прийшов... одур серця.

Максим. І змислів.

Анатоль. Серця!... Но, так, і змислів... Тямиш Катрусю?

Максим (голосно). Ах, Катрусю...

Анатоль. Пст...

Максим (показуючи на спальню). То се вона там?

Анатоль. Ні, як раз се не вона, але вона також була там, а потім одна чудова чорнявка, її імени не скажу... потім мала русявочка Люня, її мужа не було там, і так дальше. Я всіх їх пізнав, хоч були в масках, по голосі, ході, чи по иньших рухах. Але цікаве... Як раз одної не міг я пізнати. Її стать була мені добре відома. І все ми стрічали ся з собою. При фонтанні, в буфеті, на естраді... все. В кінці подав я їй рамя і вже пізнав, хто вона була! (показує на спальню). Вона!

Максим. Чи давня знайома?

Анатоль. Але-ж чоловіче, ти нічого не догадуєш ся? Знаєш же, що я казав їй перед шістьма неділями, коли заручив ся?... Стара казка. „Я виїжджаю, незабаром вернусь і буду вічно любити тебе“.

Максим. Оленка...?!

Анатоль. Пст...

Максим. Не вона?

Анатоль. Так.. тому власне тихо! Так, ти знов тут, шепнула вона мені до вуха. Так, сказав я без намислу. Коли приїхав? Нині вечір. Чому передше не писав? Нема поштового сполученя. Де-ж се було? Глухий кут! А тепер?!... Щасливий, знов тут, був вірний. Я також, також. Роскіш, шампан, і знов роскіш.

Максим. І знов шампан.

Анатоль. Ні, вже не було більше шампана. Ах! як ми в повозі опісля їхали до дому... як колись. Вона склонила головку на мої груди. — Тепер уже ми ніколи не розлучимо ся, — сказала вона.

Максим (встає). Пробуди ся, друже, та гляди, щоб ти осягнув ціль.

Анатоль. „Ніколи не розлучимо ся!“ (підносить ся). А нині о другій годині мое вінчанє.

Максим. З иньшою!

Анатоль. Так! „Не всі тії та вінчають ся,
Що люблять ся та кохають ся“.

Максим (гляди́ть на годинник). Думаю, що вже крайня пора. (Робить рух, щоб Анатоль віддалив Олену).

Анатоль. Так, так, я лиш загляну, чи вона вже убрана (стає перед дверима, звертаєть ся до Максима). Чи се дійсно не сумно?

Максим. Неморально.

Анатоль. Так, але і сумно заразом!

Максим. Іди-ж уже!

Анатоль (пускає ся до дверей бічної кімнати).

Олена (вихиляє голову, потім виходить елегантно прибрана). Тут тільки пан Максим.

Максим (кланяючы ся). Лишень Максим.

Олена (до Анатоля). А ти мені нічого не кажеш. Я думала, що се хтось чужий, инакше була-б я давно при вас. Як маєте ся, пане Максиме! Що-ж ви скажете на сього вітрогона?

Максим. Справді він вітрогон.

Олена. Шість неділь уже плачу за ним... Він був... де ти був?

Анатоль (вказує великим рухом руки). Там ген...

Олена. Чи він також і до вас не писав? Але тепер маю його знов (беручи його погід руку), тепер уже нема виїзду... нема розлуки — поцілуй мене!

Анатоль. Алеж...

Олена. Е, що там, Максим! (цілує Анатоля). Алеж бо ти зробив міну — тепер я вам подам чай і собі, коли позволите.

Анатоль. Прошу...

Максим. Даруй, дорога Оленко, що не можу прийняти ваших запитань і разом із вами снідати... я не розумію також сього.

Олена (заходить ся коло самовара). Чого не розумієте?

Максим. Анатоль повинен властиво також...

Олена. Що повинен Анатоль?

Максим (до Анатоля). Ти вже повинен раз...

Олена. Що повинен?

Максим. Ти вже повинен бути убраний.

Олена. Ах, не будьте сьмішні, пане Максиме, ми лишаємо ся нині дома. Ми не рушаємо ся на крок із хати.

Анатоль. Дарма, дорога голубко, се буде годі.

Олена. Так мусить бути!

Анатоль. Я запрошений.

Олена (подаючи чай). Відкажись!

Максим. Сього він не може вчинити.

Анатоль. Я запрошений на весілля.

Максим (заохочує його знаками).

Олена. Се мені зовсім байдуже, бо і я, що так скажу, весільна боярня. Чи тебе любить твоя боярня?

Максим. Се річ малої ваги.

Олена. Але великої ваги те, що я його люблю... ліпше не відзивайтеся!

Анатоль. Серце... я мушу йти.

Максим. Так, він мусить іти, вірте йому, він мусить.

Анатоль. На пару годин мушиш мені дозволити піти!

Олена. Тепер прошу сидати... кілька кусників цукру, Максиме?

Максим. Три.

Олена (до Анатоля). А ти?

Анатоль. Се справді вже крайня пора.

Олена. Кілько кусників?

Анатоль. Ти знаєш прецінь... усе лише два.

Олена. Сметанка, ром?

Анатоль. Ром — ти також се знаєш.

Олена. Ром і два кусники цукру (до Максима). Сей має засади.

Максим. Я мушу йти!

Анатоль (тихо). Ти лишив би мене самого?

Олена. Випийте свій чай, пане Максиме.

Анатоль. Я мушу вдягати ся, дитинко!

Олена. На милість Бога, коли-ж бо те нещасне весілля?

Максим. За дві години.

Олена. Ви певно також запрошені.

Максим. А вже-ж!

Олена. Також боярин?

Анатоль. Так як і він.

Олена. Хто-ж властиво женить ся?

Анатоль. Ти його не знаєш.

Олена. Як він зветь ся? Се прецінь не тайна.

Анатоль. О, се велика тайна.

Олена. Як то?

Анатоль. Вінчане відбуває ся потайки.

Олена. З боярами і боярнями? Се цікаве.

Максим. Тільки родичі не сьміють ні про що знати.

Олена (попиваючи спокійно чай). Ей хлопці, ви мене обріхуєте.

Максим. О, прошу дуже.

Олена. Чорт вас знає, де ви нині запрошені. Але з сього не буде нічого. Ви, пане Максиме, можете йти, де хочете, але він лишить ся тут!

Анатоль. Але-ж се неможливо, неможливо! Я мушу бути на весілю мого найліпшого друга.

Олена (до Максима). Чи маю дозволити йому?

Максим. Ласкава пані, доконче, доконче.

Олена. В котрій же-ж то церкві відбудеть ся вінчанє?

Анатоль (неспокійно). По що питаєш?

Олена. Я хотіла би бодай приглянути ся.

Максим. То не випадає.

Олена. Длячого ні?

Анатоль. Се, бачиш, вінчанє відбудеть ся в такій підземній каплиці... в такій, бачиш, цілком під землею.

Олена. Чей-же веде туди якась дорога?

Анатоль. Ні... то значить, зовсім природно, що веде...

Олена. Страх хотіла-б я побачити твою боярину, Анатолію! Я дуже заздрісна, мушиш знати, на ту паню. Ми знаємо, що такі бояри женять ся опісля зі своїми бояринями. А чи ти розумієш, Анатолію, я не хочу, щоб ти женив ся.

Максим. Щож би ви вчинили, як би він оженив ся?

Олена (спокійно). О! я певно не допустила би до вінчаня.

Анатоль. Так?

Максим. А се як?

Олена. Поки що, ще й сама не знаю. Правдоподібно був би се великий скандал перед церковними дверми.

Максим. Се було би не дуже делікатно.

Олена. О! Вже я знайшла-б на се якийсь повий спосіб.

Максим. На примір?

Олена. Я також приїхала-б як молода з міртовим віночком — чи не було-б се оригінально?

Максим. Но, сервус (устає). Аж тепер уже мушу йти. Прощай, Анатолію!

Анатоль (встає, рішучо). Даруй, дорога Олюнько, але я мушу тепер перебрати ся, се вже крайня пора.

Франц (входить із букетом). Отсе і цвіти, прошу ясного пана.

Олена. Що за цвіти?

Франц (глядить здивовано з під лоба на Олену). Цвіти для ясного пана.

Олена. Він усе ще у тебе? (Франц відходить). Ти хотів уже прогнати його.

Максим. Се часом так тяжко приходиться.

Анатоль (тримає букет у руці, завинений у папір).

Олена. Позволь подивити ся, хочу знати, який густ маєш.

Максим. Чи се букет для твоєї боярині?

Олена (відкриває папір). Та се букет для княгині!

Анатоль. О мій Боже! Тепер знов прислано мені не мій букет. Франц, Франц! (виходить швидко з букетом).

Максим. Бідний молодий, іще свій дістає.

Анатоль (входячи). Зараз побіжить — Франц.

Максим. Тепер уже мусите мені дарувати, я мушу йти.

Анатоль (відводить його до дверей). Що маю робити?

Максим. Додержати слова!

Анатоль. Се неможливо!

Максим. В кождім разі я ще прийду сюди, скоро тільки...

Анатоль. Так! Прошу тебе!

Максим. А моя краска?..

Анатоль. Сия або червона, щось так мені видить ся. Бувай здоров.

Максим. Прощайте, пані! (по тихо). За годинку знов буду тут.

Анатоль (вертає в кімнату).

Олена (кидає ся в його обійми). Прецінь раз! О! яка я щаслива!

Анатоль (мимоволі). Мій ангелику!

Олена. Який ти холодний?!

Анатоль. Адже-ж я сказав що-йно „мій ангелику“.

Олена. Дійсно мусиш іти на те глупе весіле?

Анатоль. Вір мені, мій скарбе, що мушу!

Олена. Я можу тебе в твоім повозі відвезти до мешканя твоєї боярині...

Анатоль. Що тобі прийшло на думку! Ми в вечір побачимо ся. Ти мусиш і так бути нині в театрі.

Олена. Я відкажу ся.

Анатоль. Але-ж ні, ні, я тебе відпроваджу! Тепер мушу надягнути фрак (глядить на годинник). Як той час швидко минає! Франц, Франц!

Олена. Що-ж ти знов хочеш?

Анатоль (до Франца). Чи ви вже зробили порядок у моїй кімнаті?

Франц. Ясний пан думають фрак, білу краватку...

Анатоль. Но так..

Франц. Я зараз — — (відходить до спальні).

Анатоль (походжає). Ти, Олюнька, отже сьогодні вечір по театрі, неправда-ж?

Олена. Я так бажала-б лишити ся сьогодні з тобою.

Анатоль. Не будь дитиною. Я маю прецінь також обовязки, адже знаєш се.

Олена. Люблю тебе, понад се ні на що більше не оглядаю ся.

Анатоль. Але се неминуче.

Франц (виходить зі спальні). Всьо готове, ясний пане! (відходить.)

Анатоль. Добре (йде до спальні, говорить за дверима, а Олена лишає ся на сцені). Думаю, що конче повинна ти вглянути в се.

Олена. Чи ти справді передягаєш ся?

Анатоль. А вже-ж, годі так іти на весіля.

Олена. Но що ти йдеш?

Анатоль. Знов те саме зачинаєш? Мушу!

Олена. Отже сьогодні в вечір.

Анатоль. Так! Буду тебе дождати при театрі.

Олена. Лише не припізни ся!

Анатоль. Ні! і чому-ж я мав би спізнити ся?

Олена. А тямиш, як я одного разу дожидала тебе цілу годину по театрі.

Анатоль. Так? Не пригадую собі (мовчанка).

Олена (ходить по кімнаті, розглядає ся по стелі і стінах). Слухай, Анатолію, ти маєш якийсь новий образ.

Анатоль. Як тобі подобає ся?

Олена. Не розумію ся на малюнках.

Анатоль. Се дуже гарний образ.

Олена. Ти привіз його з собою?

Анатоль. Якто? З відки?

Олена. Певно з твоєї мандрівки.

Анатоль. Справлі з моєї мандрівки. Ні!... властиво се дарунок...

Олена. Слухай, Анатолію.

Анатоль (нервово). Що таке?

Олена. Деж ти властиво був?

Анатоль. Я вже говорив тобі се.

Олена. Ні! ані словечка.

Анатоль. Вчора вечір я говорив тобі се.

Олена. Коли я забула.

Анатоль. Близько Чехії.

Олена. Що ти мав за діло в Чехії?

Анатоль. Я не був у самій Чехії, тільки там близько.

Олена. Ти певно був запрошений на лови.

Анатоль. Так, я стріляв заяці.

Олена. Аж шість неділь?

Анатоль. Так, без упину.

Олена. Чому-ж ти зі мною не попрощався?

Анатоль. Не хотів смутити тебе.

Олена. Слухай Анатолію, ти хотів лишити мене на леді.

Анатоль. Яка ти сьмішна.

Олена. Ти вже пробував се раз.

Анатоль. Пробував, але мені не вдалося се.

Олена. Як, що ти кажеш?

Анатоль. Я хотів уже раз відчепити ся від тебе, знаєш прецінь.

Олена. Що за безглузде! Ти не маєш сили покинути мене.

Анатоль. Ха, ха, ха!

Олена. Що ти кажеш?

Анатоль. Ха, ха, ха, казав я.

Олена. Не сьмійся тільки, мій дорогий, і тоді ти вернув знов до мене.

Анатоль. Но так — тоді...

Олена. А тепер таки — ти все однаково любиш мене.

Анатоль. Годі!

Олена. Як?

Анатоль (кричить). Годі! мовлю.

Олена. Ти, ти, о, ти дуже відважний, коли ти в другій кімнаті.
В очі мені сього не скажеш.

Анатоль (відчиняє двері і вихиляє голову). Годі!

Олена (пускає ся до дверей). Що се значить, Анатолію?

Анатоль (знов за дверми). Се значить, що се так довше не може бути!

Олена. Як?

Анатоль. Се довше так не може бути, кажу я, не може довше тривати!

Олена. Тепер я засьмію ся: Ха, ха, ха!

Анатоль. Як?

Олена (шарпає дверима). Ха, ха, ха.

Анатоль. Замикай! (двері знов зачиняють ся).

Олена. Ні, мій дорогенький, ти мене любиш і не можеш покинути мене.

Анатоль. Так гадаєш?

Олена. Я знаю се!

Анатоль. Знаєш?

Олена. Я чую се!

Анатоль. Думаєш отже, що я вічно лежати-му біля твоїх ніг?

Олена. Ти не ожениш ся, знаю добре.

Анатоль. Ти ошаліла, Олюнько. Люблю тебе, се правда, але се ще не вяже нас на віки.

Олена. Чи думавш, що я відступила би тебе кому?

Анатоль. Таж ти се колісь таки мусиш учинити.

Олена. Мушу? Коли-ж то?

Анатоль. Коли я оженю ся.

Олена (бубнить у двері). Коли се наступить, мій любий?

Анатоль. В коротці, любя!

Олена. Коли?

Анатоль. Перестань уже бубнити. Найпізнійше за рік одружу ся.

Олена. Ти блазень!

Анатоль. Впрочім, можу й до двох місяців оженити ся.

Олена. Певне десь якась жде тебе!

Анатоль. Так, і в сій хвили жде одна.

Олена. Отже до двох місяців?

Анатоль. Ти щось так, як би не вірила.

Олена (сьміє ся).

Анатоль. Не сьмій ся, в протягу вісьмох днів оженю ся.

Олена (сьмієть ся ще дужче).

Анатоль. Не сьмій ся, Олюнько!

Олена (зі сьміху кладе ся на отоману).

Анатоль (при дверех у фраці). Не сьмій ся!

Олена (сьміючи ся). Коли-ж жениш ся?

Анатоль. Сьогодні.

Олена (дивлячи ся на нього). Коли?

Анатоль. Сьогодні, моя голубко.

Олена (встає). Анатолію, перестань жартувати!

Анатоль. Зовсім щиро кажу тобі, що женюся сьогодні.

Олена. Чи ти вдурів, чи ошалів, що?

Анатоль. Франц!

Франц (входить). Що прошу?

Анатоль. Мій букет! (Франц відходить).

Олена (стає грізно перед Анатолем). Анатолію!...

Франц (приносить букет).

Олена (обертаєся, кидаєся з криком на букет, Анатоль видає його з рук Франца. — Франц звільна відходить посмішкуючи ся).

Олена. Ах!! Отже на правду!

Анатоль. Як бачиш.

Олена (намагаєся видерти йому букет із руки).

Анатоль. Що робиш? (Утікає перед нею, вона гонить за ним по кімнаті).

Олена. Нещасний, нещасний!

Максим (входить із букетом і здивований стає в дверех).

Анатоль (випадає на крісло, тримає свій букет високо над собою).
Ратуй, Максиме!

Максим (спішить до Олени, вона звертаєся до нього, видає йому букет, кидає на землю і топче по ній).

Максим. Олено! Ви збожеволіли. Мій букет! Щож я тепер пічну!

Олена (вибухає голосним плачем і падає на крісло).

Анатоль (збентежений, не знає, що почати, все ще на кріслі).
Вона подразнила мене... Так, Оленко, тепер плачеш... зовсім природно... По що було сьміятися з мене?... Вона жартувала з мене — розумієш, Максиме... казала... що не буду в силі оженити ся з иншою!... тепер... женюся очевидно — на злість (хоче влізти з крісла).

Олена. Облуднику, ошусте!

Анатоль (стає знов на крісло).

Максим (підносить свій букет). Мій букет!

Олена. Я хотіла йому зробити се, але і ви ні на що краще не заслугуете. Ви оба винуваті!

Анатоль (все ще на кріслі). Будь же хоч тепер розумна!

Олена. Так — се ви все говорите, коли кого доведете до крайної лютости! Але аж тепер побачите щось! То буде славне весілля! Погодить лише... (встає) Тимчасом прощайте!

Анатоль (зіскакує з крісла). Куди?

Олена. Вже побачиш!

Анатоль. Куди?

Максим. Куди?

Олена. Лишіть мене!

Анатоль і Максим (заступають їй дорогу). Олено, що ти задумала? Пані, що робите?

Олена. Пустіть мене!... пустіть, прошу вас!

Анатоль. Поміркуй! Успокій ся!

Олена. Не пускаєте мене — як?... (бігає довкола кімнати, скидає зі злости всю посуду зі стола. Анатоль і Максим безраді).

Анатоль. Тепер питаю ся тебе, друже, чи треба мені женити ся коли вона так любить мене?

Олена (зломана паде на отаману і плаче. Мовчанка).

Анатоль. Тепер уже заспокоїла ся.

Максим. Уже йти-б нам.. а я без букета.

Франц (приходить). Повіз, ясний пане, жде (відходить).

Анатоль. Повіз... повіз... що маю діяти? (Підступає до Олени і цілує її в голову). Олюнько!

Максим (із другого боку). Пані! (Олена плаче тихо, закривши очі хусткою). Іди лише, а все здай на мене.

Анатоль. Так, я мушу йти — але як можу...

Максим. Іди!

Анатоль. Чи зумієш віддалити її?

Максим. Я ще встигну прийти на шлюб, усе буде в порядку!

Анатоль. Бою ся!...

Максим. Йди-ж бо вже!

Анатоль. Ах... (Пускаєть ся йти, вертає на пальцях назад, цілує волося Олени і швидко виходить).

Максим (сідає напротив Олени, що все ще тримає хустину перед очима і плаче. Глядить на годинник). Гм... гм..

Олена (оглядає ся, немов пробуркана зі сну). Де він?...

Максим (бере її за руки). Пані!...

Олена (встаючи). Де-ж він?...

Максим (не випускаючи її рук). Ви не відшукали-б його.

Олена. Але я хочу...

Максим. Ви прецінь розсудні, не схочете ніякого скандалу...

Олена. Пустіть мене.

Максим. Пані!

Олена. Де відбуває ся вінчане?

Максим. Се пусте.

Олена. Я хочу туди, я мушу бути там!

Максим. Ви сього не зробите... Що вам прийшло до голови?

Олена. О та наруга!... той обман!

Максим. Се ні одно, ні друге, се як раз життя!

Олена. Мовчіть ви, ви, з своїм базіканєм.

Максим. Дітвак із вас, пані, инькше самі-б бачили, що се все на-дармо.

Олена. Надармо?

Максим. Се не уходить!

Олена. Не уходить?

Максим. Ви наразили-б себе на сьміх. — От і все!

Олена. Що? Ви ще важите ся обиджати мене?

Максим. Ви ще розрадите себе.

Олена. О, як мало ви знаєте мене!

Максим. Так, а як би він поїхав до Америки?

Олена. Що се значить?

Максим. Коли б він для вас був пропащий?

Олена. Що се має бути?

Максим. Головна річ у тім, що се не ви обманені.

Олена. ?...

Максим. Він до вас може вернути, тамту покинути.

Олена. Ах... коли-б се... (з диким задоволенєм на лиці).

Максим. Які ви шляхотні... (стискає її руку).

Олена. Піметьи бажаю, тому тішу ся тим, що ви сказали мені.

Максим. Ви одна з тих, що колють, коли люблять.

Олена. Так, я одна з тих.

Максим. Ви стали велитнем у моїх очах, таким, що міг би за цілій свій рід піметити ся на нас.

Олена. Так, сього я й хочу.

Максим (устає). Маю ще час провести вас до вашого мешканя (подаючи їй рамя). Тепер попрощайте ся з отсею домовиною подружного щастя.

Олена. Ні, мій друже, я не прощаю ся — я верну ся ще сюди!

Максим. Тепер уявіть собі чорта — та ви лиш слабосильна жінка!

(На рішучий рух Олени). Але і сього аж надто досить! (відчиняє двері). Чи можу просити?

Олена (ще раз при виході оглядає ся поза себе і вимовляє з ентузіазмом). До побачення!

З німецького переклад

Осип Фацієвич.

ІЗ ПОЕЗІЙ ЙОГАНА В. ГЕТЕ.

ПЕРЕКЛАД П. О. КУЛІША.

Новий Павзій і його квітківниця.

Schütte die Blumen nur her,
zu meinen Füßen und deinen!

Goethe.

Павзій Сикіонець, знакомитий маляр, за молоду кохав ся із землячкою своєю Глікерою, що мала дивний розум на вимудровування квіткових вінків. В таких мудрощах вони одно дного переважували, і на останок змалював Павзій кохану свою, як сиділа вона за своїм вінкуваннем. Сей образ цінвано як один з найкращих його творів, і звано квітківниця, бо Глікера, дівчина собі вбога, жила з квіtkового перекупства. Одну з копій квітківниці купив Атенам Луцій Лукул за два таланти. (Пліній, кн. XXXV, гл. XI).

В о н а.

Кидай тепер квітоньки між тебе і мене на долівку!
Що за принадний се вид, що за хаос тебе звеселить!

В і н.

Ти, мов любов, серденьтко: бо вяжеш стихії до купи.
Злучиш їх — життяю новою прегарною в тебе живуть.

В о н а.

Стиха до рози торкай ся: сховалась вона у корзині.
Де я знайду її, серце, прилюди тобі передам.

В і н.

Я-ж так зроблю, мов незваний тобі, і подякую щиро;
Мій же гостинчик за дар твій віддячить найкраще тобі.

В о н а.

Кинеш сюди гіяцент, а до нього подай і гвоздика.
Ранні й пізніші квітки нехай тут по сусідськи живуть.

Він.

Сяду я в кружі квітковім у піженьках в тебе, кохана:
Купою любово лоцо прегарне твоє я сповню.

Вона.

Перше подай мені нитку: тоді садова вся родина,
Бачившись перш оддалік, звеселить ся, що поруч живуть.

Він.

Що-ж тут найбільше дивує мене? Сі квітки велеліпні?
Ручки моторні? чи розум тії, що всьому дає лад?

Вона.

Ке мені й листа, яркий жар блискучих квіток пригасити.
Жизнь наша требує теж супокійних листків до вінка.

Він.

Довго шукаєш чогось про сей кущик, шукаєш — не знайдеш.
Певно комусь він призначен, комусь дорогому тобі?

Вона.

Сотні кущів я що дня роздаю, і вінків також сотні,
В вечорі-ж, що є найкраще у мене, дарую тобі.

Він.

Як би щасливий бував той, хто все те вязання списав би,
Поле квіткове, перше-ж богиню на полі тому!

Вона.

Той же ще й падто щасливий на сьвітї, кому я цілунок
Щирий даю, як сидить він в ногах, я щасливіша й його.

Він.

Серденько! ще раз! Завидливий ранішній воздух у мене
Зараз одняв його, сьвіжий, розкішний, з ненаситних уст.

Вона.

Щедра весна на квітки, серденятко; щедра і я на цілунки.
Ось і цілунок тобі, ось тобі з ним і вінок!

Він.

Ах! будь у мене великий, щасливий талант малювання,
Павзія робом я цілий би день малював сей вінок.

Вона.

Справді він гарний. Дивись, як найкращі Флорини діти
Рясно й принадно круг нього ідуть у веселий танок.

Він.

Потім би в чашу квіток утонув і з них виссав солодкі
Чари, що ними природа корону всіх їх облила.

Вона.

Я-б тоді сьвіжим і в вечорі бачила цьвіт сей розкішний:
Він би не вянув, і люблю до мене що дня промовляв.

Він.

Чую, який я мізерний безсило! О, як би хотів я
Міцно держати те щастє моє, що так очи бере!

Вона.

Бідний неситий поете! завидуєш марно таланту,
Маючи власний талант: за його-ж то, мій друже, й візьмись.

Він.

Як же проявить поет злив квіток фарбовитих?
Словом тебе малювати, — тут слово його буде тїнь.

Вона.

Якже маляр бідолаха „люблю тебе“ скаже фарбами?
От хоч би й я: я люблю тебе, друже єдиний, люблю!

Він.

Ах! і поет сам не скаже люблю, не здоліє сказати
Так, як ти, райська дитинонько, вухо моє лєстючи.

Вона.

Много здоліли-б у двох, тільки мову цілунків
З мовою ока німого даровано любкам одним.

Він.

Все ти злучаєш, ти разом і словом і цьвітом співаєш:
Флори дїтвора ся разом у тебе і фарби й слова.

Вона.

Тільки перехідне діло виходить із рук сих що ранку,
А перед вечером вяне вже розкіш його і краса.

Він.

Так і самі нам богове дарують перехідні дари,
Манять новими дарунками смертних на праці нові.

Вона.

Так то ніколи ти в мене не був без віночка, почавши
З першого, що нас до купи так люблю від серця звінчав.

Він.

Він іще й досі у мене висить на кілочку в сьвітлиці,
Первий, що ти, наш бенкет звеселивши, мені подала.

Вона.

Кубка тобі я вквітчала, і впав у вино пупяночок.
Вишив єси і промовив: Дівчино, отрута в квітках!

Він.

Ти-ж на се: Ні! вони медом налиті солодким, да тільки
Бжілочка вмє в квіток висисати солодкий той мед.

Вона.

Лобур же Тимант вхопив мене тут і сказав: Ні, й трутень
Тайни солодкої вмє шукати у чаші квіток.

Він.

Мусіла ти утікати. Попадали в нападї трутня
Дурня на тебе і кошики й листє в квітками кругом.

Вона.

Спершу ти честю прохав його: Ну бо! пусти бо дівчину!
Мед квітковий і дівчаток про иньших, про лучших дав Зевс.

Він.

Він же тебе ще міцніше держить, аж зубами скрегоче
З жарту, і платтє на шиї й на грудях у тебе роздер.

Вона.

Полумям ти запалав тоді й кубком шибнув на дурного.
В череп йому задзвонив і весь гідко розлив ся по нїм!

Він.

Сьміло буяв од вина я й досади, однак же побачив
Пишнії груди, що ти затуляла, і шийку твою.

Вона.

Що-ж то за буча повстала! Вино, із кривцею змішавшись,
Пурпуром диким у бідного трутня текло з голови.

Він.

Бачив я тільки тебе, як ти долі навколїшках сидя,
Руку держала на платті одну, і гнівом закипав.

Вона.

Кидано в тебе посудю... О! як боялась я, мліла!
Страшно за тебе було, щоб не склалось якої бідн.

Він.

Я ж тільки й бачив, як швидко ти другою кошик вхопила
І квітоньки, що розсипано, в купку під дзиглик мела.

Вона.

Став ти за мене, озвався, щоб случай сей, або й сам госпо-
Шкоди мені не зробив, що се вшкодило пиру його. [дар

Він.

Так, памятаю: я килем узяв на л'ву мою руку,
З ним я стояв, мов против біснுவатого з болю бика.

Вона.

Тихість пораяв господар з розсудними друзьми.
Я тоді нищечком геть, не спускаючи ока з тебе!

Він.

Зникла еси! Ах, як довго шукав я тебе скрізь по ринку!
Всюди шукав, обходив усі вулиці й міські кутки.

Вона.

Стидно було; я сховалась, дівчина ні в чім не порочна,
Люба між людьми; тепер же зробилась проявою в них.

Він.

Бачив я много квіток і вінків, що вінків, то найбільше,
Тільки тебе не було і про мене й про всіх городян.

Вона.

Тихо сиділа я дома; осипалось много листочків
З рози; повяло, посохло багацько й гвоздиків тоді.

Він.

Юноші, стоя на ринку, мовляли: Лежать квітки всякі,
Тільки нема вже тії, що вязала так любо вінки.

Вона.

Дома вязала вінки я й давала їм сохнуть.
Он вони й досі висять понад піччю, про тебе висять.

Він.

Так і твій первий дарунок завянув; його не забув я
В бучі: повісив близенько від ложа сумного мого.

Вона.

В вечері гляну, як вянуть віночки, спогляну тай плачу,
Поки за фарбою фарба погасне і зникне в ночі.

Він.

Довго блукав я й питав, де живеш ти, кохана дівчино;
Марно: ніхто не вказав мені, навіть пустий із пустих.

Вона.

В мене ніхто не бував, і хатини моєї не знають.
З далека знають мене, а великий в нас давить дрібне.

Він.

Сумен блукав навкруги, і благав усе бачуще сонце:
Боже потужний! вкажи той куток, де її ти вбачав.

Вона.

Більші богове не чують нас; чує нас Пенія тільки.
Визвала нужда мене проміж люди, ремество моє.

Він.

Иньшій хиба ще божок не навчав тебе пільги шукати?
То-ж бо Амур хиба стріл перемінних про нас і не мав?

Вона.

Шпігом шукала тебе я по ринку, і бачу — ти ходиш.

Він.

Натовп нікого з коханої пари вининти не зміг.

Вона.

Хутко народ ми густий розділили й зійшли ся до купи.

Він.

Гляну — стоїш против мене, і в двох ми зістались одні.

Вона.

Люди кругом! та вони мов куці й дерева нам здавались.

Він.

Здав ся їх гомін широкий води дзюркотанням мені.

Вона.

Пара кохана одна буде всюди в великій громаді.
Всюди-ж вона буде й двоє, хоч був би хто й третій між них.

Він.

Сими вінками себе зукрашає Амур віковічно.
Висип же всі квігоньки до останку із лона свого.

Вона.

Сиплю їх геть прехороші. В твоїх, серденятко, обіймах.
Тільки сьогодні й мені наче сонечко сходить ясне.

Подушки вески в Росіі.

I.

Росія переживає тепер дивну хвилю, якій далеку аналогію можна знайти хіба в часі кримської війни 1854 р., далеку о стільки, що тодішні рожеві сподівання мали в значній мірі иньший зміст і иньші органи для свого вислову. Російська інтелігенція, яку Миколаївський режим трицять літ силкував ся держати в глибокій сні й застою, у-перве починала прокидатися до самосвідомого життя, перший раз, несміло, устами найбільше прогресивних своїх речників почала висловлювати досить неясно формуловані бажання — знайти якісь законні норми для свого життя й діяльності, усунути найтяжші його болячки — кріпацтво, продажність та корупцію в урядах, кромішню темноту в сфері духового життя. Тодішня суспільність більше мріяла про ті шляхи „правового порядку“, ніж мала про них ясне поняття; свободний шлях самодіяльності, до якого рвала ся вона, не мав іще в її життю за собою ніякої традиції і многим видавав ся зовсім фантастичним, ба навіть противним усій традиції державного життя Росії, в якому занадто яркими плямами вирізували ся жорстокости Івана Грізного, акти деспотично накидуваної цивілізації Петра Великого та недавня велч і всеобіймаючий тиск Миколаївського режиму. Традиція північно-російських республік та земських соборів давно була заглушена і видавала ся многим чимось мітичним, а пізнійші часи не лишили по собі нічого аналогічного крім безпомічних та безтямних розмахів у роді надволжської „вольниці“ Разіна та Пугача, або ще більше безпомічних і в своїй безпомічності глибоко тра-

гічних мрій таких одиниць як Радіщев, або таких груп, як декабристи. Тай ті проби та мрії були закриті для широкої публіки глибокою тайною; про них за царя Миколи не вільно було писати, навіть офіційні документи про них лежали покриті архівним пороком. Лише з боку, з поза меж великоруського племені доходило щось мов глухе стуканє до міцно зачинених дверей — се були розпучливі, кроваві війни пригноблених Росією націй — Поляків у 1831 р. та кавказьких гірняків. Але й тут Миколаївський режим зробив усе що міг, щоб закрити для власної суспільности властиве значінє тих рухів і тої боротьби; се були або непокірні дикунки, яких конче треба було прикоротити, щоб уможливити доступ до них цивілізації, або се були віковичні вороги Росії, ті вороги ще зі „смутого времени“, з якими треба було звести віковичні рахунки. Читайте найчільніших представників російської думки Миколаївського часу — Пушкіна та Лермонтова, читайте те, що вони говорять про Кавказ — ані сліду думки, що ті кавказькі гірняки мають якесь право до самостійного життя в своїх горах і що війна проти них, се властиво наїзд і душенє, затоплюване в кровавих потоках свобідних етнічних одиниць, а не ніяка цивілізація. Що й російсько-польська війна 1831 р. не принесла російській суспільности ніякої ліпшої науки, сього, здаєть ся, не треба й доказувати.

Правда, в 40-вих роках під проводом Бєлінського почали серед чільних кругів російської інтелігенції виробляти ся тзв. ліберальні погляди. Ті погляди складали ся теоретично: німецька філософія, французька та англійська парламентарна практика, гуманістичні ідеї в тогочасній повісти Жорж Занда, Діккенса та иньших, по троха соціалістичні ідеї Сен-Сімона, Фур'єра та Сен-Сімоністів — ось що приходило до Росії, шматочками, відірване від властивого ґрунту, від живої реальности, на якій вирросло на заході. Ті погляди й ідеї були темою безконечних розмов і дебат у чільних кружках російської молодіжи, в кружку Станкевича в Москві, по тім у тих кружках, що скупляли ся довкола Бєлінського в Петербурзі, довкола Герцена та Бакуніна в Москві. Не можна сказати, щоб ті кружки були дуже многолюдні, хоч без сумніву до них тягло ся все, що було найгорячіше, найталановитійше і найчеснійше в тодішній Росії. Не можна сказати й того, щоб їх ідейний вплив сягав надто глибоко й широко в суспільство; навпаки, се були *rari nantes in gurgite vasto*; суспільство було чуже їх ідеям і ідеалам, переважно не знало про них і не розуміло їх і треба

було довголітної загарливої праці, щоб вияснити суспільству ті погляди; що більше, треба було при тодішніх цензурних обставинах толкувати та вияснити їх шматочками, нерав аллегорично, донконець по змозі теоретично, загально, в формі далекій від російської „злови дня“, хіба делікатно тут і там натякаючи на неї. Тай ще одно: царське самодержавіє зробило все залежне від нього, щоб суспільство як найменше знало те своє сучасне житє. Преса була закнебльована; всякі надужитя покривали ся мовчанкою; не було статистики, не було явности в судівництві, не було загалом ніяких віконець, крізь які теперішнє суспільство хоч у ряди годи може заглянути в нутро тої машини, в якій виковують ся історичні події. От тим то й ті чільні російські ліберали, маючи дуже неясне понятє про внутрішній устрій, про відносини суспільних сил Росії, не могли поза загальними теоретичними ідеями виробити собі ніякої програми практичної діяльности, не мали змоги зіллати свої ліберальні ідеї в одну органічну цілість із відносинами та потребами сучасної їм Росії. Відси плити неминуче дві хиби їх лібералізму: або він переходив у невлічяме теоретизованє, в доктринерство, яке що далі все більше відбігало від дійсних обставин російського житя і з неможлимою, здавалось би, консеквенцією критикуючи теорії найчільнійших діячів західної Європи, в ту саму пору преспокійно мирило ся в нечувано дикими та жорстокими фактами окружаючої їх дійсности; або у пньших брала гору потреба практичної діяльности і в таким разі вони преспокійно покидали свої теорії, запрягали ся в ярмо тої російської дійсности і з товаришів Герцена робили ся Катковими.

Від того часу минуло пів столітя. Історична колія, обкруживши довгу спіралю, довела Росію знов на те саме місце, на яким вона була в часі кримської війни, та які-ж кольосальні різниці між теперішнім положенєм і тодішнім! Може не від річи буде троха докладнійше розібрати ті різниці; тоді може лекше зрозуміємо ті факти, які відбувають ся тепер у внутрішньому житю Росії і які ми схарактеризували, може й не зовсім іронічно „подувами весни“. Поперед усього від того часу зайшла одна, історично дуже важна зміна у внутрішньому житю Росії — зміна пануючого. Се не в тім значіню сказано, що на престолі замісь Миколая I сидить Миколай II; різниця тут далеко глубша. Коли про Миколая I ще сяк так можна було сказати, що він „держить“ Росію, що кермує нею, що її внїшня і внутрішня політика — його

діло, або бодай ведеть ся в загальних напрямках так, як він того хоче, то про жадного з його наступників сього не можна сказати. Зі смертю Миколая I вмер остатній самодержець Росії, остатній чоловік, що силкував ся справді держати в своїх руках керму величезного корабля і щасливо докермував його на мілизну, на якій він мусів сісти. Остатнє пів столітя від його смерти, се історія переходу влади з рук імператора в руки вже не двірської камаріллі, як се було нераз у XVIII віці, але в руки тої части суспільности, яку самодержавіе само виховало собі для помочи, в руки чиновництва, бюрократії. Вже про Александра II говорили, особливо в остатні літа його правління, що він хиба тим „самодержець“, що його самого держать. Ціле правління Александра III, се була тиха абдікація збитого з пантелику чоловіка, який у глухий злости проти суспільства, замикаючи очі й вуха на всі його стогнання й болісти, віддав його в руки беводвічальному і ненаситному в своїй жахливості чиновництву — се була найстрашнійша пимста за вбійство Александра II, тим страшнійша, що доконана Александром III певне несвідомо, без обміркованя її наслідків, а поперед усього без обміркованя того, що раз абдікуючи з влади на користь кого-б там не було, він уже не зможе передати тої влади нікому иньшому, і значить, лишить своїому синові і своїй династії мальований престол і мальовану декорацію самодержавства, зовсім позбавлену його змісту. Але додаймо: ся абдікація Александра III також не була випадкова, не була ділом особистого капризу; вона була конечним результатом усього правління Александра II, результатом того, що власть уже й тоді фактично в усьому головному не була в руках імператора. Будь Александер III одиниця інтелігентна, талановита й енергічна, він міг би був іще бороти ся з тим станом річий, міг би був робити деякі проби вкоротити рамена поліна, що висисає Росію. Але Александрови III доля не дала нічого того, що було потрібне для такої боротьби, і він із інерцією дубового поліна пустив ся плисти в напрямі найменшого опору, в напрямі, куди несла його переможна хвиля чиновницького самовладства.

А результат — правління Миколи II. Що воно таке, як не пародія самодержавія, як не млявий, навіть гумористичний епільоґ безмірно страшною і жорстокою трагедією попередніх двох правлень? Від першого свого прилюдного виступу, від тої школярської помилки, коли він у відповіді на промову земської депутації пере-

плутав написану йому карточку і ляпнув свої історичні „безсмысленныя мечтанія“, аж до остатньої комедії з гагською мировою конференцією, за якою слідом вибухла одна з найстрашнійших війн, які лише зазнала всесвітня історія, всі події, всі виступи сього володаря носять на собі аж надто виразні признаки чогось несаможильного, аж сьмішного в своїй жалкій безпомічності. Се вже не самодержець, не тїнь самодержця, навіть не труп самодержця, страшний іще своїм мертвецьким грізним обличчєм, се манекен на царськїм престолі, лялька на пружинах, якими порушують незримі, невловимі руки. Бідна лялька виконує всякі, нераз навіть досить живі рухи, лепоче ріжні слова, плаче навіть і то, здасть ся, правдивими слізмами, але вважати її дійсним імператором, самодержцем Росії, се був би гіркий жарт, наруга над здоровим розумом. Тим більшою наругою було би кидати на ту трагікомічну ляльку якусь одвічальність за її рухи й слова або за те, що дієть ся тепер у Росії.

А дієть ся там щось таке, чому не легко прибереш назву, чому паралелі вказує історія хиба в перших віках християнства. Ми знаємо, що безмежність самовладства доводила тодішніх римських володарів до недуги, до спеціальної форми божевілля, яку наука називає *Cäsarenwahnsinn*. Остатні десятиліття російської історії, се образ подібного божевілля, але не одиночного, а масового. Всеволодний російський чиновник дуріє. Не знаходячи меж ані опору своїй самовладі він стратив почутє ріжниць між можливим і неможливим. Не почувуючи ніякої одвічальности за свої вчинки він стратив почутє ріжниць між дозволеним і недозволеним. А властиво він станув на тім, що всьо вільно, йому всьо вільно. Розумієть ся — під одною умовою — благонадьожности. Се щось анальоґічне в тою мітлою та собачою мордою, яку носила кровава оприччина Івана Грізного. Благонадьожність сучасного російського чиновника має зовсім таку саму моральну і суспільну вартість, як ті емблеми шайки Малюти Скуратова. Се зовсім не Мономаховє „добра хочу брати и всеї земли русьстѣй“, се тільки емблем, зверхній знак охоти піддержувати фірму, параван, за яким витворюєть ся генеральне обдиранє і висисанє землі руської. А сей параван, ся фірма, се три сакраментальні слова: самодержавіє, православіє і народність. І не думайте, щоб ті слова значили дійсно якісь прінципи, яких би справді держали ся ті, що нишпорять за параваном. Борони Боже! Се лише мальовані чучела, страховинні

фігури на полотні. Всевадна бюрократія потребує мати мальоване, полотняне самодержавіє, щоб de facto сама могла держати державу в своїх руках і пасти ся її соками. Вона потребує лише фіктивного, мальованого, фарисейського православія, зведеного до абсурда і втопаного в болото, здеґрадованого до ролі слуги, поліцейського та шпіона душ, бо тільки таке православіє може давати санкцію всім її огидним заходам. А що до народности, то й тут бюрократія, чіпляючи ся за доктрину про одну однуку державну народність, захожуєть ся всіми силами коло того, щоб душити та гнобити недержавні народности, що одначе не перепиняє їй обдирати та отежнювати й ту саму державну народність.

Оповідати скажені, з усякого погляду безцільні вчинки сучасної російської бюрократії за остатні десятиліття було-б занадто багато. Вона згноїла кілька генерацій найкрасшої російської інтеліґенції в тюремних льохах та сибірських снігах, довела до нечуваного зубожіння, темноти та занепаду десятки мільонів російського люду, видушила всі живі соки з російських вешств, стїснила до краю російські університети, витиснувши з них майже всі найкращі, талановиті вчительські сили, довела до абсурда середнє шкільництво, звела на низший ступінь людову школу віддавши її в руки попів, вдеморалізувала судівництво, одним словом підточила і підірвала в імя своєї полотняної благонадьожности всі ті основи, на яких може стояти й розвивати ся державне жите. Та не досить того, вона осоромила Росію на весь сьвіт безумною системою русифікації в Польщі та в Литві, заборонаю української мови, руйнованєм остатків автономії Ліфляндії та Фінляндії, грабованєм своїх власних Вірмен і т. и. Нічого в нутрі Росії вона не лишила нетиканим, на всьо мусїла покласти свою медвежу лапу, всюди мусїла напакостити, в своїм слїпим нерозумі ломаючи те, що природне, живе, чесне, а підпирючи здирство, шахрайство та деморалізацію в усякій формі.

І ось як результат і завершенє сеї епопеї являєть ся остатня війна з Японією. Одурілий від повноти свого самовладства, онянілий почутєм своєї неодвічальности ні перед ким чиновник глупо-брутально, безтямно і зовсім непотрібно, а бодай до краю легкомисно вгонює Росію в сю війну. Його п'яній голові снять ся легкі побіди над „азіятськими малпами“ і незмірна здобич у краю хрївантем та черешньового цвїту. Він у своїй людожерній фантазії вже роздавлює Японця, хрупає його з кієтками на спіданє.

Але війна не іграшка; дужим язиком, довгими пальцями та людожерною фантазією її не виграєш. Але навпаки: за людожерні фантазії одурілого всевладного чиновника тисячі, десятки тисяч неповинних людей, селян, робітників, інтелігентів накладають головами; мільйони і мільярди народнього добра ідуть із димом, пропадають на дні моря, або розкрадають ся тим ненажерним хробачєм, що все і всюди тягнеть ся в хвості бюрократичної орди, як колись хмари галок супроводили татарську орду в її руйнінних загонах. Ідуть удари за ударами, один тяжший від другого. Воли помалу, але немилосердно відслонюють перед сьвітом усю наготу, всю обридливу гнилизну російського режіму, всю безсумлінність, безтямність та бездарність головачів того режіму. Не помагає нечувано безлична, рафінована система брехень. Удар іде за ударом, а кождий обризканий ріками крови там, на далеких проклятих боєвищах; облитий морем сліз тут, на оголених із робітника та поратівника безмежних, але занедбаних, виссаних та вияловлених полях Росії.

Суспільство з разу віри не хотіло няти. Довголітній гнет притупив його критичні здібности до тої міри, що воно в величезній більшості твердо вірило всім байкам про яевичерпані сили й засоби уряду, про боєву здібність і запал армії, про чудовий устрій фльоти і про нікчемність, слабкість та мізерність японських „макаків“. Навіть перші поражєня Росіян не захитали сеї десятиліттями виплеканої віри. „Захопили нас зрадою на морі — нехай лише на суші, ми їм покажемо!“ А швидко потім: „Ми відступили на суші, щоб завабити Японців за ріку, але нехай лише перейдуть, ми їм покажемо!“ І так далі, раз за разом, нові поражєня і нові вибріхуваня. Суспільство все ще не вірило в серйозність діла. Кроваві вчинки в Росії — забійство Бобрікова, Плева, астраханського губернатора, се ще були запізнені епізоди та конвенції давнійших, довоєнних рахунків між суспільством і чиновництвом. Але звільна діло на далекім сході вияснювало ся чим раз більше, система оглуплюваня, грабунку та визискуваня суспільности бюрократією впливала чим раз виразнійше на верх. „Петропавловск“ вилетів у повітря. Того раз і другий побив фльоту і запер її в пристань Порт Артура; Японці почали висаджувати армію за армією в Манджурії, побили Росіян під Кінчу, забрали Дальній, облягли Порт Артура з суші і з моря, далі забрали Ньючван, а за сим пішов ряд нечуваних по своїй жорстокости та своїй завзятю битв під Вафанку та Анфантемом, під Ляояном, Інкау

та над рікою Ша, і всюди, всюди, не вважаючи на героїську саможертву російських вояків, офіцерів та генералів (Келлер) Росіяни гнали, витіснявали, побивали, всюди показувала ся російська непідготованість, брак плянів у головній коменді, брак єдності між підвладними комендантами, брак ладу, брак познайомлення з тереном, з силами і намірами ворога, — всюди в остатній хвилі не ставало то амуніції, то гармат, то санітарної служби, то провіанту, то всього на раз. І все і всюди, не вважаючи на величезний апарат для фальшовання, замазування і замовчування фактів, виходили на верх наслідки безглуздої, рабівницької господарки самовладного пана Росії — російської бюрократії.

При сих фактах російське суспільство мов отуманіло, задревіло, було спаралізоване. Ті сангвініки в західній Європі, що ждали в Росії при вістях про азійські неповідження якихось вибухів обурення, маніфестацій та протестів, мусіли розчарувати ся. Ніяких вибухів ані протестів не було. Правда, аранжовані бюрократією з початку війни шумні та ниоді огидливі демонстрації патріотичного запалу швидко замовкли, вспівши виявити в повні свою штучність та безпідставність (бюрократія виходячи „на вулицю“ ніколи не має щастя, вона сильна лише в своїх канцеляріях, де кують ся акти, приписи та доноси), а їм на зміну прийшли чим раз частійші, хоч дрібні і несвідомо-елементарні розрухи рекрутів та резервістів, яких відривали від рідних осель та сімей і гнали на край світа на заріз. І прийшла тиха та масова дезерція нещасних жертв за границю. А суспільність, інтелігентна, консервативна, ліберальна, радикальна чи соціалістична суспільність мовчала, мов заніміла. Загальна безрадянність і безвиглядність спаралізувала всяку ініціативу. Здавало ся, що оклик дия пішов із одного краю Росії до другого: „Підождати! не робити урядови трудностей! Нехай справляє ся як знає, нехай події добігають до свого природного кінця“. Се очевидно не була програма, бо програма, се значить якась акція, — се була доба якоїсь дивної тиші, якої всього менше можна було надіяти ся, та яка тепер, а posteriori з психологічного погляду являєть ся зовсім природною та ясною.

І ось нараз повіяло весною. Що властиво стало ся? Що зроблено? Майже нічого. Що обіцяно? Майже нічого. А про те скрізь у Росії чуєть ся немов наближене нової доби. Скрізь якась метушня, немов до дверей наглухо замкненого будинка, де жильці

спали мертвецьким сном, застукала тихо якась таємна рука, і всі починають ворухити ся, тут і там у вікнах показують ся заспані, зачудувані, перелякані лиця з німими запитаннями в очах: Що стало ся? Невже справді?...

II.

Щоб зрозуміти сей історично безмірно важний момент, який тепер переживає Росія, треба кинути оком ще на другий його чинник, а власне на ту інтелігенцію, на те, що по за кругами простолюдя і пролетаріяту та бюрократії прикладає до себе назву „общества“, громади, нації. Ми бачили, як протягом пів століття російська бюрократія, депоседававши самодержавного царя і сама обнявши його власть у свої руки, кінець кінцем довела Росію на край катастрофи, в ситуацію подібну до тої, яка була при кінці кримської війни. Але-ж і інтелігентна суспільність у Росії протягом того пів століття не дримала, і суспільні сили розбуджені епохою великих реформ 1856—1863 рр. не завмерли. Серед ненастанних перешкод, нагінок та переслідувань із боку всевладного чиновництва вона за той час виконала цивілізаційну працю гідну великого подиву. Вона сотворила одну в своїм роді літературу, в якій мов дорогі перлини (хоч і не все найчистішого блиску) ясніють імена Тургенєва, Достоевского, Гончарова, Щедрина-Салтикова, Толстого, Писемского, Григоровича, Успенского, Гаршина, Короленка, Чехова, Горького та цілої плеяди менших талантів; поклала міцні підвалини під храм російської науки та публіцистики — вистане згадати імена Пипіна, Костомарова, Чернишевского, Добролюбова, Буслаєва, Веселовского, Мечнікова, Ковалєвского, Менделєєва, Сьченова і багато иньших; витворила цілий ряд інституцій наукових та культурних, опереджаючи декуди навіть західну Европу (педагогія, спеціально жіноча осьвіта), сотворила живу, типову російську пресу (місячники, тижневники, дневники), яку навіть у найменше симпатичних її обявах ціхує певна серйозність у відношеню до живої дійсности, охота до шуканя глибших звязків між фактами та жива цікавість до живої сучасности та до насущних інтересів громади. Та що найважнійше і найцікавійше — ся суспільність здобула собі за той час те, чого не мала до кримської війни — традицію боротьби за гуманні, суспільно-політичні ідеали, традицію не стільки опозиційної, скільки просто револю-

ційної боротьби. Повна історія тої боротьби ще не написана і не швидко буде написана. Та вже тепер можемо сказати на певно, що найбільша частина тої боротьби була чистим непорозумінням, що тільки тупоумний, безтямний і ошалілий з надміру своєї влади чиновник гнав купами на нелегальну дорогу, на загибель та під катівську сокиру сотки зовсім невинних, високо-ідеальних людей, марнував і топтав тисячі найкращих інтелігентних сил, яких уся вина була в їх ідеалізмі, в бажанні саможертви, чесною і корисною праці для робучих народніх мас. Він замикав університети, касував недільні школи, тіснив гімназії, завішував газети, вязав по руках і по ногах земства, корумпував промисл і торгівлю, переслідував науку, зробив із російської літератури один довгий мартірольоґій, якому рівного не має ніяка література цілого світа, не виключаючи й старохристиянської літератури перших чотирьох віків; він гнав народню просвіту у всіх її формах, обявляв усю інтелігентну молодіж ворогами „отечества“, украсив усі столиці широкого російського царства шибеницями, обіляв вали всіх фортець кровю мучеників за високі людські ідеали, захав ними найстрашнійші підземеля кріпостей, заселив непереглядні простори Сибірі. І не диво, що коли Американець Кеннан почав об'їздити Росію, то швидко переконав ся, що в ній панує неситість та безголове, а цвіт її інтелігенції, її сумління та ідеалізм гине в таких льохах та смердючих норах, супроти яких каторжні роботи давніх християнських мучеників, старі римські metalla в Сардинії та Нумідії являють ся дитячою забавкою. І Кеннан перший розкрив перед цивілізованим світом хоч одну частину тих страховищ, із яких складала ся господарка всевладного російського чиновника, і вже та одна частина викликала в серцях усіх цивілізованих людей великий стогін обурення.

Але Кеннанова книга, се був лиш один удар, яким, по словам приповідки, ніхто не може зрубати великого дуба. Внутрі Росії йшли також удари за ударами. Виведена з терпцю інтелігенція шукала найріжнійших виходів, творила розпучливі теорії перевороту і знищення, хапала ся за всі скрайні ідейні напрями заходу, щоб кінець кінців усе падати під напором брутальної сили. І ось при кінці XIX віку здавало ся, що чиновник і тут переможе, що горді слова одної з перших пропаґандисток „Идеи на штыки не улавливаются“ на російському ґрунті таки потерплять фіяско, що всі ідеї анархізму, соціалізму, лібералізму, перенесені

на російський ґрунт тратять свою живу силу, роблять ся або пустими фразами, якими від часу до часу парадують звичайні буфони або провокаційні агенти, або роблять ся не менше безнадійними доктринами відірваними від життя і добрими хиба на те, щоб давати теми до пустого теоретичного балаканя, яким мусять заповняти час інтелігентні одиниці позбавлені можности провадити своє житє в чесній, продуктивній і відповідній для них громадській праці. І головно, що найважнійше і найсумнійше, сам лет думок російської інтелігенції якось ослабав. Її недавній порив ловити бодай в обсягу теорії все чільне, найсвіжійше в європейській думці якось остиг; чільні російські мислителі з якоюсь старечою безсильністю повторяли та сотий раз пережовували річи пережиті вже в Європі, відкривали Америки там, де давно вже були протерті дороги. З їх писань і слів чути було втому і якусь зневіру в свої сили, зневіру, що виявляла себе російським звичаєм не ясно й безпосередно, а власне надміром сангвінічних надій на щось таке невідоме, свого рода революційною містиккою, що пхала людей до розпучливих учинків очевидного самознищення без ніякої виразної практичної мети, та разом з тим у надмірнім роздробленю сил на кружки й кружечки, у розтічи поглядів і програм, що не позволяла людям з'єднати ся на чимось одним, особливо ні на чім практичним, а тим самим конкретним і невеличким, і заставляла їх завзято ворогувати з собою за річи теоретичні і часто зовсім далекі від насущних потреб життя й організації.

Вибух японської війни застав російські інтелігентні і тим самим опозиційні сили в тім ослабленю і в тій розтічи. Декому здавало ся навіть, і факти з початкових тижнів війни неначе виправдували се побоюванє, що самодержавний чиновник коли й потерпить невеличке пораженє на сході, віднесе тим більшу побіду у себе дома, в нутрі Росії. Що роздмуханий ним солом'яний огонь російського патріотизму розгорить ся до національного фанатизму, обхопить широкі маси і спалить, змете з лица землі або абсорбує в себе всі зароди інтелігентної опозиції. Всім памяті поради деяких обережних російських лібералів, давані домашнім і заграничним сопартійникам та иньшим радикальним партіям: не висувати тепер занадто внутрішніх болячок, не йти наперекір розбурханій хвилі патріотизму, кричати не „долой самодержавіє!“ а „да здравствуеть армія!“ Одначе ті побоюваня не справили ся. Солом'яний огонь, розгнічений чиновником для замаскування гнилизни його ре-

жиму, спалахнув і погас, а гнилизна дала себе чути тим прикрийше не лише на всю Росію, але й на всю Європу.

І ось раптом — весна! Під зиму суниці. „Суворинська“ весна, як кепкує дехто з Росіян, що волять — не без підстави — зваяти сю весну тільки одним із судорожних відрухів того самого ешалілого чиновника, якому історична Немевіда прикладає ніж до горла, а не жадним початком якоїсь дійсної нової ери.

Та що властиво стало ся? Як почала ся, чим проявила себе доси ся — дійсна чи карикатурна весна? А нічого не стало ся, „ничего иль очень мало“, кажучи словами Пушкіна. Настановлений на місце замордованого Плева міністром внутрішніх справ Святиполк-Мірський уважав потрібним, обіймаючи свій уряд, перед деякими французькими кореспондентами, але так, аби поперед усього почули в Росії, пустити декілька ліберальних фраз, немов тоненьким перцем полоскотати російську суспільність у ті місця, де були її найтяжші рани, де найдужше наболіло. „Ми мусимо — мовив князь Святиполк-Мірський — сповнити свій обов'язок супроти теперішности і лишити своє діло в спадщині потомности, яка дбаєти-ме про будущину.“ А в чім лежить той обов'язок супроти теперішности? Новий міністер висловив ся дуже обережно. „Треба збудити довіре суспільности до правительства“, довіре битих, топтаних, зневажуваних і обдираних на кождім кроці гельотів до їх катів та вдириців. Хто й яким способом має доконати сього чуда? Очевидно той сам, що доси доконував усього в Росії — самодержавний чиновник. Він перемінить свої дотеперішні вовчі інстинкти на ягнячу добродушність, він „займе щиро зичливе і повне довіря становище супроти комунальних і земських інституцій“, які він же доси перемінив на карикатуру інституцій, обдер із усякої компетенції, вилущив із усіх хоч троха характерних, мислячих та тямучих людей і зробив покірним зрядом у своїх руках. Ось як виглядала та пальмова гилька, в якою князь Святиполк-Мірський через посередництво французького журналіста обернув ся не лише до париських біржовиків, але й до російської суспільности, якою помахав немов даючи знати, що епоха жорстокого правління Плевих, Боголепових, Свиягіних, Судейкіних та Собакіних закінчила ся. Блаженні вірующі, ану-ж хтось із них зловить ся на гачок.

Розумієть ся, в Європі не зловив ся ніхто крім тих, які мають свій інтерес у тім, щоб піддержувати престиж і повагу російського самодержавного чиновника. Незалежна преса не сумнівала

ся ані на хвилю, що чоловіколюбність, гуманність та ліберальність нового міністра, все се лише фрази вимушені фатальним положенєм у Азії, фатальними відносинами в нутрі, а по троха й дрожю за власну шкіру — адже його попередника „небоя“ Ілєве таки звїли вовки. „Тими баламутними фразами“ — писала безпосередно по промові Свѣтополка-Мірського віденська „Die Zeit“ (д. 30 вересня); не замажеш злочинів російської бюрократії, не вилічиш хороб російської адміністрації. На се треба би глибоко сягаючих реформ і могутньої реформаторської голови. Наступник Ілєве мусїв би мати залїзну енергію, різку безоглядність, холодну рішучість свого попередника в урядї, мусїв би уживати Ілєвївських способів, але для супротивної цілі. А в усього, що ми доси чули з уст нового міністра і про нього, видно, що він не надасть ся до такого дїла. Росія стоїть тепер перед надзвичайними задачами, яким не дадуть ради звичайненькі людці. Нові міністри говорять гарно і нова мітла замітає добре; але щоб вичистити Авгієву стайню, на се треба не лише нової мітли, але надто ще й Гераклевих кулакїв.“

От так більше менше писала вся незаслїплена і незалежна преса в Европі. Історія осудить колись, чи ті голоси не були подїктовані більшою любовю до Росії та до її многострадального люду, ніж голоси тих наємних або заслїплених писак, що систематично ширеними брехнями про російські побїди в Азії і про благоденствїє та вибухи патріотизму в нутрі старали ся туманити сьвіт і себе самих.

Та суспільність у Росії, а головню її чільна, ліберальна частина опинила ся в такім положеню, що їй було не до скептицизму і не до іронії. Давні болячки і нові рани занадто наболїли. Хоч би ще раз здурити себе, а бажало ся дихнути хоч дрібку вільнїйше, побавити ся хоч привидом якоїсь нової ери. І та сама суспільність, яка ще пару недїль тому в глухим мовчанєм, з мовчанєм недовіря приняла царський манїфест, що зносив тілесну кару, дарував недобори податковї там, де їх не можна стягти і пускав у непамять політичні злочини там, де не було можности цокарати їх, — та сама суспільність ухопила ся тепер за марну соломку, за легеньке перце, за пусту фразу князя Свѣтополка Мірського про конечність довіря правительства до земських та комунальних інституцій. Конечність довіря! Хто-ж перепиняв правительству доси мати таке довірє? — запитали, так сказати, півголосом „Рус-

екія Вѣдомости“. І як можуть мати ті інституції довіре до правительства, коли доси з боку його органів стрічали вічні підозріваня і притісненя?

— Не правда! — гукнув на те завзятий консерватист і реакціонер, князь Мещерскій у своїм „Гражданинѣ“. „Коли обернути ся до доброго сумління „Русскихъ Вѣдомостей“, — говорить він, — і попросити їх, аби вказали за остатні роки хоч один факт, що виявляв би недовіре правительства до такої суспільної інституції, що працювала виключно на ґрунті своїх законних обовязків, без жадної иньшої мети крім громадської користи, то газета — ручу за се наперед — не буде в стані показати ані одного такого факту“ (Гражданинѣ із 25 ст. ст. вересня). Треба знати російські відносини і становище в них князя Мещерского, щоб зрозуміти як слід сей відклик до сумління „Русскихъ Вѣдомостей“. Говорять, що кн. Мещерскій в остатнім часі, наляканий перспективою пораженя Росії, і сам тихенько протер очи та побачив, куди завів державу самовладний чиновник, і що власне своїми вказівками на чиновницькі падушита він здобув собі особливе довіре у царя. Може се правда, а може й ні; може се лише комбінація тих людей, які не хочуть вірити, щоб чоловік при здорових глудзах (у кн. Мещерского зрештою — з давна говорили — не всі дома) живучи в Росії і не проспавши остатніх літ сьмів серіозно ставити таке питанє. От і повстала комбінація, що ліберали навмисно підставили старого консерватиста, щоб їм заїхав таким питанєм, на яке відповідаючи по сумліню можна-б, як кажуть у Росії, договорити ся до чортиків.

І почала ся розмова. „На питанє „Гражданина“ — відповідають „Русскія Вѣдомости“ (ч. 281) годі відповісти, поки не будуть вияснені основні понятя, що се таке, той „ґрунт законних обовязків“ наших громадських інституцій і які признаки мусять характеризувати правдиве змаганє до „громадської і народної користи“. Що до сих питань між російським суспільством і міністерством внутрішніх справ протягом довгих літ стояла принципіальна ріжниця: багато такого, що земські діячі зовсім щиро вважали своїм першим обовязком для громадської та народної користи, представники управи внутрішніх справ, від губернаторів до міністрів, признавали за річи, що виходять по за обсяг компетенції земських інституцій. З того виникали суперечки, які не рідко розсуджував сенат на користь земства, а про те суперечки не уставали. Межі

компетенції земських зборів зробили ся до такої міри спорними, що навіть сенат не все потрапляє розсудити підношені із за сього питання, і вони входять у розсуд державної ради“. І „Р. Вѣд.“ приводять спеціальний приклад — право голови земського збору не допускати на зборі до відчитаня і обговореня внесків управи, які на думку його власну виходять по за обсяг компетенції збору. В тій справі сенат не міг прийти до згідного рішення, тай у державній раді поділили ся думки, а на спільнім її засіданю признано конечним доповнити дотеперішій неясний закон. Та по що шукати далеко! „Які, здавалось би, можна вивести закиди проти явного і зовсім легального ширеня серед народа книжок дозволених цензурою і, значить, офіційально одобрених? А тим часом скоро лише діяльність у тім напрямі петербурського комітета грамотности, який доси не роблено перешкод, розвинула ся на ширший розмір, її зараз поставлено в такі рамки, в яких дальший її розвій зробив ся неможливим. Те саме стало ся з нашим найстаршим товариством — Вольним Економічним, якого діяльність у саму хвилю найбільшого роввою наткнула ся на сильні перешкоди, хоч і не було доказано, щоб вона мала якусь иньшу мету крім громадської користи. Пригадаємо ще, які перешкоди в збираню складок на голодну людиність поклав не скасований доси циркуляр небіщика Сипягіна, викликаний мабуть якимись приватними, випадковими обставинами. Не мало прикладів такого самого рода можна-б навести і в практики земських інституцій.“ Та на іронічне жаданє Мещерского, щоб „сама суспільна самодіяльність зважила ся для добра руського народа усунути ті перешкоди, які вона сама витворила і які майже всі були головними причинами, що породили перешкоди з боку уряду, про які говорять Рус. Вѣд.“, ті остатні відповідають зовсім по дитячому: „Ми глибоко переконані, що жаданє, яке видавець „Гражданина“ ставить до „суспільної самодіяльности“, буде сповнене, коли тільки суспільність переконасть ся про щирість і тривкість довіря уряду до неї.“ Справді, аж очам не хочеть ся вірити, читаючи після такого широкого розмаху таке дитиняче заключенє. Чого властиво жадає кн. Мещерский? Які такі перешкоди з боку самої суспільности має усунути сама та суспільність? Що таке в суспільній самодіяльности давало урядови причину до недовіря? Адже-ж тут не може бути ніякого сумніву, що причину до недовіря і до реакцій давали самодержавному чиновникови не лише конспірації та замахы, що були безпосереднім впливом його

власних безмежних злодійств і злочинів. Давали йому таку причину всі, рішучо всі, хоч би й які невинні обяви власне тої суспільної самодіяльності починаючи від земств, а кінчаючи на найневинніших заходах комітетів грамотности. І се все — Рус. Вѣд. глибоко переконані в тім — буде усунене, коли тільки сонце чиновницького довіря досить сильно пригріє російську суспільність! Справді не знати, чи сьміяти ся, чи плакати, читаючи такі вискоки знесиленої і здеправованої довголітнім гнетом ліберальної думки!

III.

В подібний тон грає вся російська ліберальна преса, від „Русскихъ Вѣдомостей“ до „Новаго Времени“. Вся вона силкується на тій тоненькій струні „довіря правительства до суспільства і його автономних органів“ виграти велику симфонію нової ери, нового „правового порядку“, де-б були покладені „законно означені форми співділяння суспільства в правительством“. Коли пригадаємо собі конституційні весни інших держав, ті ефектовні і шумні „воскресення непомерших, але похоронених“, супроводжені криками многотисячних юрб на вулицях столиць, горячими промовами імпровізованих трибунів народа, сальвами вистрілів, барикадами і високо драматичними сценами в низьких хатках і в королівських покоях, то мусимо сказати, що ніде „весна народів“ не починала ся так смутно та глухо, не промовляла таким аллегоричним, замотаним язиком, серед таких страшних та трагічних зверхніх обставин. Отся російська весна якась чудна собі, справді бореальна, холодна та нерішуча!

Великий ти, генію, російського народа, і нема тобі рівного серед освічених народів усього сьвіта! Не в розумній самоуправі, не в мужній постанові, не в енергічній та витревалій діяльності, не в завзятій ревности при обстоюваню своїх людських та горожанських прав, не в далековорій та горожанським духом подіктованій солідарности — ох ні! Великий ти в терпіню, в уяглости, в безоглядному і безтямному самовідреченю, в безмежній незлопамятности. Не даром твій чільний письменник і мислитель вискіпав і поклав „во главу угла“ всього свого сьвітогляду найабсурднішу, найменше відповідну для європейської вдачі євангельську доктрину „несупротивлення злу“. Пів століття гуляє оте зло по твоїх головах і хребтах, розточує всі твої суглави, деправує твою душу, довело

твій народ до крайньої бідности, твою інтелігенцію до таких лабіринтів думки та поведінки, в яких висловляється тільки крайня зневіра, і тепер, коли те зло мов гігантський чиряк луснуло перед лицем усього світа і наповняє своїм смородом цілий світ від Голля до Владивостока, — і тепер ти не можеш здобути ся ні на що більше, смілійше, мужнійше по над дитяче лепетанє про „великий принцип довіря“ твоїх катів до їх жертви! Тепер, коли ти мільонами голосів і мільонами рук повинен висловляти день у день своє недовіре до тих своїх катів, своє обуренє на них, коли весь цивілізований світ жде від тебе першого справді мужнього, рішучого „sic volo“!

Та годі з ліркою! Слідімо далі обяви російської „весни“, не забігаючи ані думкою ані чутєм занадто наперед. Коли вона і сим разом скінчить ся фальшивим алярмом і ще дужшими морозами, тоді буде час на коментарії та розпам'ятування, а тепер, як люди посторонні, задовольймо ся громадженєм та порядкованєм біжучих фактів, без претензії на те, щоб ми могли з них видобути якусь науку чи то собі чи иньшим, і щоб хтось захотів слухати ся тої науки. А так, із чистого аматорства, якому певний чутєвий підклад дає хйба та обставина, що й девять десятии нашої нації стогне в тім ярмі, бере участь у тій страшній трагедії і евентуально мусить брати участь у боротьбі за людське та горожанське відродженє Росії.

„Довіре правительства до органів суспільної самоуправи“ — ось оклик, під яким іде той новий весняний рух у Росії. Погляньмо-ж за чергою, що робить ся в обох тих, у першій лінії інтересованих тут сферах. Що робить правительство, щоб доказати своє довіре до суспільства, і як відкликаєть ся суспільство на правительственні обяви довіря.

Що до першого, то наша повість може бути дуже коротка. Правительство не робить нічого — нічого або дуже мало. Воно позволяє газетам писати дещо вільнійше, ніж за часів Плеве, та все таки не выпускає їх із тих дубок та скриниць цензурного тиску, які змушують їх ходити підтюпцем та писати високодипломатичним і юридичним язиком, півслівцями, скрутними формулами та натяками про річи найбільше пекучі для цілого загалу. Воно позволяє земцям балакати, в тім же дусі, або навіть іще троха смілійше, ніж се було в ері Вітте та преславних „комітетів для

нужд сільсько-хазяйствениого промислу“, на які потім наложив свою медвежу лапу небіжчик Ілєве. Воно вертає помаленьку, капаниною, день за днем по одному декого з тих земських діячів, що за свої занадто сьмілі промови були вислані попередніми роками „в места не столь атдальонния“, вертає не якимось виразним актом, а мовчки, за окремим на кожний випадок „ходатайством“. Воно надало юрєвським буршам при університеті право носити корпораційні шапочки і може й надало би таке саме право всім лібералам, як би вони ладно попросили. А по за те — нічого. По за тим тягнеть ся глуха тундра, в якій від часу до часу по старому виють голодні звівірі, по старому „не подлежат удовлетворенію“ найскромнійші вимоги місцевого духового житя (див. проханє кївських Українців про виданє укр. часописі), в якій по старому каменичні сторожі пороблені поліційними агентами можуть у Казанськїм соборі вривати ся в церкву підчас богослуженя, бити по головах і виволікати з церкви дівчат підозрених хиба тим, що у них стрижене волосє і вигляд курсистки (див. звістки російських газет із остатніх двїв)! А в хвилях вільних від таких обявів „довіря“ темний прєстїр тої тундри заселяєть ся фантастичними, ні на чїм не опертими слухами про благі наміри правительства: воно хоче видати нові приписи про цензуру, хоче розширити права Жидів, Поляків і иньших народностей, хоче поставити на нових підвалинах справу комітетів для обміркованя селянських „нужд“, хоче вілляти якусь нову „росу благодати“ на земства, хоче навіть вислати, а може вже й вислало за границю спеціалїстів для вистудіюваня європейського конституційного *tolle mi tu me mis*, і т. д. А в сумїш із тими рожевими марами літають і темні в формі так само хитких та трохи чи не правдоподібнійших поголосок, що вся та весна потріває лише до нових віників і що головний чародїй, що кількома легкими рухами рук і язика викликав її, не сьогодні, то завтра піде в дубину і забере з собою всі ті спєдіваня —

І слїдоньки забравши,
Серцю туги завдавши.

А на протилежнім бігунї, там де купчать ся недобитки „супільної самодїяльности“, там „было ликованіє великое“. Земство зробило ся головним огнищем заяв та манїфестацій, яких уся вага і донєслїсть у тім, що „ще перед двома місяцями були неможливі“. Ще земство не зробило нічого, а вже видні ліберальні діячі та

публіцисти дивлять ся на нього зовсім не тими очима, що перед двома місяцями, коли воно було ще не більше як німецький орган німецьких суспільних змагань. „Земство, се наша одинока народня репрезентація“ — заявляє в Петербурзі один із найвидніших російських діячів, М. Стасюлевич, а другий видний репрезентант російської прилюдної опінії, К. К. Арсен'єв, із приводу піднесеного одним селянином проєкту — складати всеросійський фонд на цілі просвіти, висловлюючи свою радість із того автономного громадського почину, що має бути переданий у руки петербурського земства, додає, що „хоч із сього наміру й не вийде нічого, то в усякім разі з морального погляду кожда проба — викликати і розвивати громадську свідомість, дає дуже багато.“

В самих земствах заява міністра внутрішніх справ про довіре уряду викликала ряд маніфестацій, що свідчать без сумніву про добру волю, але також про велику дозу політичної наївности. Многі земські збори вислали міністрови телеграфічні гратуляції, а майже у всіх знайшли ся бесідники, що при тій нагоді висловили більш або менше ясно бажання російської інтелігенції. І так голова темниковського пов. земства тамбовської губ. Ю. А. Новосильцев згадавши про величезні потреби земства, збільшені ще теперішньою війною, про вузкий обсяг його прав і про систематичне відкидуване урядом його просьб і внесень, нараз заспівав ось якої: „Але може сьогодні настав час, коли можна надіятися на инше поводжене з голосом земств?“ І згадавши промову міністра Св'ятополка-Мірського обернену до висших урядників мін. внутр. справ він додав: „Витаючи такі слова годі нам одначе не тямити, що й уперед ми чували слова довіря обернені до суспільства. А чим виявило себе на правду те довіре? Сумна доля, яка постигла працю сільсько-господарських комітетів, іще сумнійша доля деяких їх членів; часткове скасоване тверського земства, відмова в затвердженю п'ятох голов земських управ, заборона загальноземської організації для запомоги раненим і хорим, систематичне незатверджуване осіб, що служать у земствах — ось приклади того довіря, яким обдаровувало нас міністерство внутр. справ хоч би протягом минулих двох літ“ (камінець на могилу Плеве!). „Надіймося, що все се минуло безповоротно! Не сумніваючи ся в щирости слів кн. Св'ятополка-Мірського будемо надіятися, що за словами піде й діло, що довіре, про яке говорить міністер внутр. справ, виявить ся в тій одинокій формі, в якій воно може мати значіне

для Росії — в усуненню адміністративної самоволі і в усталенню законного порядку при активнім співділаню суспільства і людности.“ Чи бач, чого гиря за-
 бажала! Щоб адміністрація усунула адміністраційну самоволю,
 тоб то сама собі обрубала руки, і ще й сама для помочи при тій
 операції прикликала „общество и население“ (ріжниця якась темна
 для нас)!

Ще горячийше і в меншим засобом критики говорив на зборах
 елєцького пов. земства відомий діяч А. А. Стахович. І він почав
 від характеристики важкого настрою і нещастя Росії та прибитого
 стану земства, та швидко перескочив на поетичний тон. „В оттаку
 понуру осінню годину суспільного настрою серця всіх чутких Ро-
 сійян обіграла радісна звістка подібна до теплого і ясного проміння,
 що огріває відвиклих у зимовім холоді від добродійного впливу
 тепла і сьвітла. Всі, хто знає або чував про кн. Сьвятополка Мір-
 ского, про його щирість, простий і благородний характер, переко-
 нані твердо і непохитно, що він швидко і напевно перейде від слів
 до діла. Ми земці твердо віримо, що швидко оголошені ним прин-
 ципи довіря до суспільности будуть покладені основою будущих
 ваконних постанов, буде розширене поле суспільної самодіяльности“
 і т. д. і т. д. І все се пророковане оперте на „щирім та благо-
 роднім характері“ князя, якого, сказавши мимохідь, він і не встиг
 іще показати нічим.

А гласний судогодського земства нижегородської губ. М. Г.
 Комісаров надає заяві міністра попросту історичне значінє, бачучи
 в ній „вислов не самих лиш особистих поглядів, але також по-
 глядів і „предначертаній“ самого царя“. Тільки в горбатовськїм
 земстві тої самої нижегородської губ. почули ся більше скептичні
 голоси, які одначе швидко були приглушені ентузіастичною біль-
 шістю. Ось як описує сей інтересний момент „Нижегородскій Ли-
 стокъ“. Фабрикант Кондратов ставить внесок вислати міністрови
 привітну телеґраму. На се встає відомий земець Обтяжнов і го-
 ворить :

— Раз ми вислали телеґраму цареви, то не можна посилати
 другої телеґрами міністрови внутр. справ. Се не йде. Та при тім
 ми не маємо права ані одобрятн ані гудити правительство.

— Скільки разів висловлювано недовіре до громадських ін-
 ституцій — реплікує на се внескодавець, — а тепер кличуть нас
 працювати разом із ними. Ми повинні відкликнути ся.

— Ми не маємо права критикувати! — повторяє д. Обтяжнов.

— Але-ж се не критика, се відповідь на поклик, — говорить гласний Савельєв.

— Який поклик? — кричить гласний Саламиков. — Хто й куди кликав нас? Програма міністра офіційно невідома нам.

— Прошу піддати мій внесок під голосоване! — домагається внескодавець Кондратов, і внесок переходить усіми голосами проти одного. За те в однім пов. земстві в Грязовці анальоґічний внесок гласного Виноградова, вислати привітну телеграму до міністра внутр. справ, був відкинений збором одноголосно. На жаль кореспондент Русс. Вѣд., який доносить про сей факт (ч. 281), не подає нічого ближшого про дебату й аргументи, що склонили збір до такої незвичайної ухвали.

Багато ще можна би назбирати подібних не то забавних, не то трагічних інцидентів, та ми не будемо зупиняти ся на них, а закінчимо свій огляд коротким змістом того, що було говорено і ухвалено. Від разу треба тут сказати, що чернігівське земство і сим разом оказало ся гідним своєї традиції, яка ще від 1878 р. ставила його в чільнім ряді ліберальних та автономних змагань у Росії і була нерав окуплена тим земством тяжкими жертвами та шikanами з боку адміністрації. Воно підняло питанє про потребу реформ сміло і поважно і поставило його найширше і найрозумнійше; от тим то подаючи його промови й ухвали ми подамо найвисшу міру тої ліберальної думки, яку тепер висловлено в Росії і яку уряд дозволяє виголошувати, публікувати та по троха навіть діскутувати.

І так голова чернігівського повітового земства Г. Н. Глєбів отворив збори промовою, в якій поперед усього висловив радість із приводу скасування тілесної кари (царським маніфестом, виданим в нагоди вродження наступника престоло). „Се скасоване — говорив він — се сповненє одного з давніх бажань російської суспільности, в тім числі й чернігівського земства, яке нераз і висловлювало се бажанє не вважаючи на ті трудности, з якими при пануючих донедавна течіях було звязане саме поставленє сього питання на земських зборах.“ Далі пригадав голова, що одним із ініціаторів домаганя, висловленого чернігівським земством що до скасування тілесної кари, був „найстарший, найшановнійший земський гласний В. М. Хижняков, якого поворот до земської діяльности в сьому

році (з заслання) не може не викликати серед збору почуття задоволення“.

Одна з перших точок нарад земського збору і тут була висилка ґратуляційної адреси до міністра кн. Святиполка Мірського. В адресі чернігівське земство висловляє своє переконанє, „що правильний хід культурного розвою Росії і улїпшеня державних інституцій можливий лише при консеквентнім переведеню принципів виголошених кн. Святиполком Мірским.“ „Ми певні, — обертаєть ся земство до міністра — що висловлені Вами провідні погляди предложені до земських інституцій дадуть нашій діяльності конче потрібну самостійність і широкий розвій її компетенції для плодотворної служби ріжнородним потребам місцевої людности. Вважаємо щасливим обовязком висловити Вам свій однодушний привіт і бажанє, щоб Ваші погляди, що викликали такий дружній відгомін у всій інтелігентній Росії, здійснили ся у всіх сферах управи на добро нашої вітчизни.“

В дебаті над текстом сеї адреси гласний д. Шраг сказав між иньшим: „Слова нового міністра непривичні для нас, та цїяні особливо тим, що були сказані в хвилі важкого недовіря до земства, в хвилі, коли земству грозило повне занївеченє. Сього веліли боятися прим. такі факти, як розвязанє тверського земства, адміністраційні кари на поодиноких гласних, ревізія московського земства тайним радником Зїновєвим і т. п. Але тепер небезпека для будущини земства, здаєть ся, минула. За словами міністра внутр. справ можна ждати замість обмеженя — розширеня прав земства. Коли ті слова вїйдуть у жите, то земство отримає неминуче потрібну для своєї діяльности самостійність. Слова міністра обіцяють розвіяти важку атмосферу недовіря до земства і народа, і тим викликають почутє глибокого морального задоволеня, і висловити те почутє ми мусимо.“

Як бачимо, радний д. Шраг обережно обминув справу довіря, а взяв слова міністра як серіозну обіцянку дійсних реформ. В тім дусі й вибрана земством спеціальна комісія взяла ся до діла, щоб у відповіди на міністерську заяву уложити та подати земству до ухвали проєкт резолюції „про неминуче потрібні зміни в умовах земської діяльности“. Резолюція, вироблена сею комісією і предложена земству, починає, як то кажуть, із кінця і виявляє основні хиби теперішнього земського та в загалі державного устрою Росії.

„Клясовий принцип, заведений „Положеніємъ, 1890 року (рік фатальної реформи земств), брак свободної репрезентації сільської людности, повна незабезпеченість особистих прав земських репрезентантів, дискреційне право адміністрації не затверджувати осіб вибраних земством на земські уряди і накидати земським урядникам обмеження по власній уподобі, таке-ж право адміністрації зупиняти виконане земських постанов, коли на її думку ті постанови не відповідають інтересам людности; усталене меж. по за які не сьміє йти земське оподаткованє; відібране з під компетенції земства справи заосмотреня людности в пбживу, і цілий ряд стіснень і обмежень земства в остатніх часах, — усі ті умови ґрунтовно підірвали самі основи місцевої самоуправи і нарушують первісну думку законодавця, якій поклав на земство безпосередні стараня за добро місцевої людности. Отсі умови повинні бути змінені і „Положеніє о земскихъ учрежденіяхъ“ повинно бути піддане ґрунтовній ревізії відповідно до чисельного і культурного зросту людности і до змінених за протяг 40 літ умов життя та суспільних відносин. Маючи підставу надіяти ся, що така ревізія законів про земські інституції буде доконана в недалекій будущині, комісія пропонує вислати проханє, аби при тій ревізії були узгляднені ось які обставини :

1. Треба дати право участі в земських виборах усім без ріжниць стану і національности. Сільську управу треба перемінити на „всесословну“ (тоб то таку, в якій засідали би виборні з усякого стану) і ввести її в систему земських інституцій.

2. З уваги на те, що від часу заведеня земських інституцій багато великих маєтків розпарцельовано, а вартість землі зросла в кілька разів, треба значно понизити ценові норми для участі при виборах до земства.

3. Виявила ся неминуча потреба побільшити число повітових гласних супроти норми з 1864 р. і відповідно також побільшити число ґубернських гласних від кожного повіту.

4. Щоб притягти до земської діяльности більше сил, треба неминуче надати право вибору жінкам, і то право активного і пассивного вибору.

5. Треба знести право адміністрації — не затверджувати вибраних на земські уряди і назначених земськими управами на зем-

ську службу, а також накладати на земських урядників адміністраційні кари. Щоб не допустити порушення закону з боку земської діяльності, на се має адміністрація можливість потягати порушників на судову дорогу.

6 Так само треба знести право адміністрації — спиняти виконанє земських ухвал і мішати ся в *meritum* розпоряджень земських управ; адміністрації повинно лишити ся лише право протесту проти таких ухвал, у яких містилось би порушенє обовязкових законів.

7. Закон 1900 р. про обмеженє земського оподаткованя, виданий як провізорична постанова, до краю стїсняє земські збори, які мусять нераз переступати покладені норми, коли того вимагають надзвичайні потреби людности. От тим то треба усунути сей провізоричний закон із 1900 р., доки не буде виданий закон опертий на вистудіюваню жерел“.

Усі оті проєкти, предложені комісією, були прийняті земством одногосно і без ніякого протесту.

Може не від річи буде тут пригадати при сій нагоді один із перших виступів чернигівського земства, а власне його адрес із р. 1878, що був одною з перших свідомо конституційних маніфестацій у Росії, та на жаль у тодішніх бурливих часах прогомів майже безслідно. Тоді, по цілім ряді варварських процесів проти „пропагандистів“, зіпхнувши молодіж із стежки спокійної пропаганди на шлях террору і перелякавши ся перших політичних убійств (замах на Трепова, оружна оборона одеських соціалістів, забійства Мезенцова, Гейкінга, Крапоткіна) російський чиновник так само як тепер звернув ся до суспільности з покликом — допомогти йому „вирвати зло з коренем“ і звівечити злочинну „анархістичну“ пропаганду. Російська суспільність була тоді ще на стілько невироблена політично, що значне число міських рад та земств відгукнуло ся на той поклик, виявляючи своє обуренє на молодіж, заохочуючи уряд до як найострійших репресій і заявляючи свою готовість допомагати йому. Полтавське і харківське земства додали несміло, що для такої шановної роботи у них по милости уряду короткі руки і просили уряд, щоб „поділив ся своєю властю з суспільністю“, а тоді певно швидко з революційної пропаганди в Росії не лишить ся ані сліду. Тільки чернигівське губ. земство знайшло в собі досить розуміння річи і досить відваги, щоб

показати пальцем на властивий корінь зла і зажадати того, що справді могло-б зарадити лиху.

Сказано в тім адресі¹⁾: „Щоб свідомо йти до своєї мети, і щоб в'яснити, що може зробити земство, себ то сам руський народ для вилічення небезпечної хвороби, треба взяти ся до аналізу причин, які породили її. Таких головних причин, рядом із иншими менше важними, на думку земства три:

- 1) організація середніх і висших шкільних інституцій,
- 2) брак свободи слова і друку,
- 3) брак серед російської суспільности почуття легальности.“

Виказуючи хиби російського шкільництва адрес показує, як російська школа „при 50 тисячах студентів викидає рік річно на вулицю 6000 молодих людей, яких потреби лишають ся незаспокоєними, людей озлоблених проти суспільности і держави, яка загороджує їм дорогу до осягнення викоханих уже надій, загороджує їм дорогу до щастя. Які ідеї знайдуть місце в таким викиненім члені нашої суспільности? Все, що має метою руйнувати існуюче, все що обіцяє кращу будущину, хоч яке-б було химеричне, все що на око помагає до осягнення тої цілі, все те творить натуральну поживу такого ума. Юнакови, у якого розбито всі надії на працю солідарну з суспільністю, лишається надія знайти щастє в боротьбі з тою суспільністю. Такий матеріал знаходить пропаганда анархістичних ідей, і ми з тим більшим жахом мусимо признати її успіх, що сей матеріал — наші власні діти і що ми не маємо сили зупинити їх на їх фатальній дорозі.

„Боротьба з деструктивними ідеями була-б можлива лише в таким разі, як би суспільство розпоряжало відповідними засобами. Ті засоби — слово, преса, свобода думки і свободна наука. В ту пору, коли анархістичні ідеї ширять ся і таємною пресою і устною пропагандою, суспільність позбавлена способів голосно

¹⁾ Близкайшія задачи земства съ приложеніемъ Адреса Черниговскаго земства, изданіе М. Кулика. Львовъ, 1879. Первая Общинная типографія подъ упр. А. Маньковскаго, 16 сторін. Екземпляри сеї брошури незвичайна рідкість, бо ледво надрукована, вона була вся арештована разом із завідателем „Звязкової друкарні“ пок. А. Маньковским, що був приплетений до краківського процесу польських соціалістів. Хоча по суті своїй зовсім легальна, отся брошура так і втонула в каламутних хвилях тодішнього загального переполоху.

висловлювати свої погляди. Прилюдної opinii нема, бо нема органа для її висловлення, нема преси, яка-б кермуючи ся не страхом перед адміністраційними карами, а маючи на оці інтереси суспільности, її спокійний розвій, її насущні потреби та можливі небезпеки, будили би почутє самодіяльности, почутє самооборони та піддержання основ, на яких спочиває устрій держави. Провінціяльна Росія, себ то весь російський народ стоїть під безумовною забороною слова; його погляди виявляє лише урядова адміністрація. Само земство позбавлене можности мати не лише друкований орган свободної вишини думок про свої найблизші потреби; воно навіть на своїх власних зборах позбавлене свободи висловляти свої погляди і разом із тим можности заявляти про свої потреби урядови, не вважаючи на те, що земство не може кермувати ся иншими імпульсами крім бажання розвою та зміцнення добробуту краю. Відси йде та глуха мовчанка громадських інституцій, що нівечить їх силу і значіне, робить їх нездібними до життя та до ділання і тим самим нівечить у їх поодиноких членах почутє горожанських обовязків. Там де суспільність довгим історичним житєм виробила в собі таке чутє, де шляхом боротьби дійшла до неминучости гарантій закона однаково обовязкового для всіх і у всіх сферах держави, — там свобода слова не має того важного значіня, яке видаєть ся безумовно потрібним у нас.¹⁾ Там до певної міри заміняє її (?) живе у всіх горожан почутє законности, що може ставити опір усьому зверненому против закона. Та не в такім стані опинила ся російська суспільність. Наша історія не могла виробити такого почутя. Зіпсоване обичаїв, що явило ся наслідком кріпосного права, неовічальність і безконтрольність бюрократії, безсильність суду не дали розвинути ся в давній суспільности повазі до закона. Хоча реформи теперішнього царювання — селянська, судова і земська — внесли в наше законодавство зовсім нові принципи, але в житю ті принципи зовсім не дійшли до відповідного розвою, ставши в простій суперечности з деякими основами старого устрою. І так се-

¹⁾ Се один із тих дивних скоків російської логіки, над яких обясненем даремно ломати собі голову. Свобода слова і инші елементарні свободи (особи, зборів і т. п.), се-ж і є ті неминучі гарантії закона, без яких не дасть ся подумати державне житє в новочасній його формі. Всяке стісенє свободи слова, де-б воно не було, се ео ipso нарушенє законности і самої підвалини її.

лянська реформа, змінивши умови життя людности з одного боку, мусить мирити ся з перестарілою податковою системою, а з другого боку з підданем сільських функціонерів повній самоволі поліції.

„Судова реформа не могла вітхнути суспільству ані поваги до закону, ані віри в тривкість самих його підвалин, бо 1) вона не усунула давнішого принципу накладання адміністраційних кар без суду, а 2) тому, що за короткий час її істнованя з нею поблено многі глибокосягаючі зміни.

„Обертаючи ся далі до земської реформи признаємо, що вона сильно причинила ся до піддвиження місцевого провінціального самоізнаня і впливала дуже благотворно на виPLEканє у нас громадського почутя. Але й вона не могла в російській суспільности розвинути почутя обовязку і поваги до закону. Наше законне право подаваня петицій перемінено майже на жертву букву, і таке поведженє з нашими заявами привчило й нас поводити ся байдужно з поважними земськими питаннями. Се тим гіркійше, що земство повзбавлене друкованого орґана не має й инших способів зносити та виміни ідей навіть у чисто господарських питаннях.

„Ось який стан російської суспільности. Не маючи почутя, що велить підчиняти ся законови, не маючи громадської опинії, що приборкує всякі особисті змаганя незгідні з громадськими інтересами, позбавлена свободи критикованя ідей, які виникають серед неї, російська суспільність являє з себе розривнену інертну масу, здібну проглинати все, але нездібну до боротьби.

„От тим то земство чернигівської губернії з невимовним огірченєм констатує своє повне безсилле для яких будь практичних заходів до боротьби з лихом і вважає своїм горожанським обовязком довести се до відома уряду.“

Як бачимо, заява кінчила ся висловом повної безрадности і в тім перша її основна ріжниця від теперішньої резолюції. Друга, дуже характеристична лежить у тім, що розмах критичних ідей сим разом звузив ся, за те жаданя земства приняли більше конкретні форми.

Найважнійший факт теперішнього внутрішнього життя Росії, се дозвіл на устроєнє в'їзду делегатів усіх земств, що має відбути ся 9 ст. ст. сього місяця. Се одинока, можна сказати, концепсія уряду, одинокий конкретний зміст новоявленої „весни“, коли не числити певної зглядної свободи даної часописям. Вільно пи-

сати, мріяти та сподівати ся, — ось і все поки що. А по за тим усе в Росії по старому. „Політичних“ арештують і гноять по тюрмах адміністраційним „порядком“, заграничні газети замазують чорнилом, військо стріляє на резервістів та робітників і ні про які гарантії свободи особи, думки, слова та коаліцій нічого не чувати.

Побачимо, що принесе з'їзд репрезентантів земств, коли в загалі ся екстраординарна весна простоїть іще до того часу і не перемінить ся в правдиву, нічим не замасковану сніговійницю.

Іван Франко.

З сучасного робітницького руху.

III. З'їзд німецької соціальної демократії в Бремї.

Загальний огляд матеріальних сил німецької соціальної демократії і загальна характеристика ідейних напрямів, які проявляють ся в її нутрі, подані в нашій статі „Три з'їзди“, а саме в тій її частині, що обговорює дрезденський з'їзд партії (1903 р.), і коли ми приступаємо до обговорення сегорічного, бремського з'їзду (18—24 вересня 1904), то се головню тому, що його становище, на скільки розходило ся о справи принципіального значіння, потверджує нашу характеристику ідейного становища соціальної демократії, подану в попередніх двох розділах нинішньої статі.

При нагоді не завадить очевидно зазначити зріст матеріальних сил партії за остатній (1903/4) рік. І так доходи партії вносили 620.792·91 (1902/3 р. 628.247·23), розходи 362.719·08 (1902/3 р. 554.211·88) марок. В доходах зросла значно сума „загальних доходів“ т. є. партійного податку і т. п. (1902/3 р. 442.055·41, 1903/4 р. 459.977·71 марок); в розходах зменьшили ся видатки на виборчу акцію (1902/3 р. 282.058·05, 1903/4 р. 54·718·24 марок), — що вияснюєть ся тим, що 1902/3 р. був роком виборів до парламенту, — і видатки на піддержуванє преси (1902/3 р. 31.286·58, 1903/4 р. 12.708·60 марок), що значить, що партійна преса що-раз більше опираєть ся на абонентах. Партійна преса в марті с. р. перейшла цифру 60.000 примірників, не вчисляючи в те неперіодичних видань, які видавано в двох до кількасот тисяч примірників (пр. Maifest-Zeitung 353.000 прим.). З дневників видавано: „Vorwärts“ в 82.000, „Hamburger Echo“

в 40.000, „Leipziger Volkszeitung“ в 36.000, „Haller Volksblatt“ в 17.500, „Chemnitzer Volksstimme“ в 16.000 примірників. Берлінський дневник „Vorwärts“ мав чистого доходу 90.496·90 (1902/3 р. 72.338·65) марок; зменьшився також дефіцит наукового тижневника „Die Neue Zeit“ (1902/3 р. 7 260·06, 1903/4 р. 5.529·04 марок). Все те служить доказом, що німецька соціальна демократія в кожному роком розширює область своїх впливів, хоч — як се значують не лише її противники або її члени в роді згаданого Фрідеберга, але й такі підпори партії, як пр. Франц Мерінг (у брошурі „Meine Rechtfertigung“), — із сям зростом матеріальної сили не йде в парі теоретичне вироблене членів партії, а противно, соціально-демократичний рух, вискуючи на ширині, тратить рівночасно на глибині і всесторонности, так що теперішня німецька соціальна демократія, се зовсім не той „червоний дикий звір“, для приборканя якого Бісмарк заводив свій Sozialistengesetz.

Денний порядок бремського з'їзду обіймав крім звичайних формальностей та конечних справоздань (заряду, контрольної комісії, в парламентарної діяльності, в амстердамського конгресу) отсі точки: організація, маєве сьвято, комунальна політика.

В справі організації партії вибрано комісію з 23 членів, на яку вложено обовязок уложити новий проєкт організаційного статута і найпізнійше на три місяці перед найблизшим з'їздом піддати його через публікацію до публичної дискусії. Дефінітивно має порішити справу організації найблизший з'їзд.

Провідною ниткою в комунальній політиці має послужити для членів партії довша резолюція, в якій виложено ті принципи, на підставі котрих соціальна демократія домагається переміни існуючого устрою і заряду громад. Входить в деталі, значило-б: писати студію про устрій громади, що не єсть нашою ціллю; завважимо лише, що німецька соціальна демократія, зазначаючи, що не може стреміти до участі в правліню серед буржуазійної суспільности, розуміє лиш участь у правліню держави, а зовсім не відносить сього до участі в управі громади.

Справа сьвяткованя 1 мая, що тягнеться червоною ниткою через усі як краєві так і міжнародні соціально-демократичні з'їзди, почавши від міжнароднього з'їзду в Парижі 1889 р., де в-перве ухвалено сьвяткувати 1 мая, — ілюструє наглядно ту незгідність між теорією і практикою, між словами і вчинками,

на яку так багаті прояви суспільного життя, на яку богата й історія соціальної демократії.

Зроджена в кривавих днях у Чикаго в 1887 р. в формі генерального страйку, освячена кровю п'яťох невинних жертв, що смертю на шибениці дали кривавий доказ, яка справедливість для угнетених і визискуваних панує на „свобідній землі Вашингтона“, ідея святкування 1 мая, переведена в життя понеханєм усякої наємної праці в той день, мала бути символом того грядучого дня, коли робучий наїд, понехавши наємну працю, не верне вже до неї, аж доки не виборє собі права бути свободним і працювати для себе. Одначе зі зростом опортунїзму в рядах соціальної демократії отся ідея почала що-раз більше тратити свій революційний зміст, і коли в перших роках святкування 1 мая пануючі класи дрожали перед тим днем і мобілізували всі свої сили, то тепер вважають се святкованє невинною забавою, на яку, на скільки не входять у гру їх матеріальні інтереси, радо дозволяють. Коли-ж понеханє праці грозить їх матеріальним інтересам, то вистарчить погроза, що робітників, які покинули би працю першого мая, не приймуть більше до праці, аби поставити на своїм. Загал робітників не обстане за покривденими товаришами і не відповість на їх поступок солідарним страйком ві всіх галузях продукції, бо до того не може їх заохотити зміст святкування першого мая, який не виходить поза домаганя загального виборчого права (де його ще нема), 8-годинного дня праці і охоронного робітницького законодавства, а що-раз рідше торкає революційні струни пролетарської душі, що-раз рідше закрїває її до боротьби за визволенє людськості з пут капіталістичного визиску і державної неволі. Майже кождий партійний з'їзд ухвалює святкувати день першого мая занеханєм праці, додаючи опортуністичну клявзулю: „де се можливо без шкоди для інтересів робітників“, що значить властиво, де на се дозволять роботодавці, бо досвід учить, що навіть найсильїша з соціально-демократичних партій, німецька, не репрезентує такої сили, з огляду на яку жаден роботодавець не важив ся б боронити робітникам святкувати першого мая. На скільки такий стан річий є впливом конечности, на стільки годі когось ва нього винуватити, але винна тут і соціальна демократія, яка свідомо придушувала кождий революційний порив, п'ятнучи його утопізмом та романтизмом і стараючи ся весь робітницький рух

звести до легально-парляментарної боротьби за округи свободи і добробуту в теперішнім устрою.

Бремський з'їзд не дав у сій справі нічого нового ані в скрайнім, ані в уміркованім напрямі (бо відзивають ся вже голоси, аби святковане 1 мая переносити на першу неділю в маю), а потвердив лиш висше згадані постанови попередних з'їздів.

На з'їзді не обійшло ся також без основної дискусії про антімілітаризм і про генеральний страйк, хоч ті справи не були в програмі нарад. Стільки разів убивано ті справи ухвалами конгресів, а вони все вертають, даючи наглядний доказ, що живої справи, в якій робучий нарід бачить — а може й інстинктивно чує — своє визволенє, не вбе ніяка ухвала, ніяка софістерія, хоч би убрана в тогу не знати якої науковости. Отсі дві справи не від нині во-рушать робітницьку душу і не від нині поборює їх соціяльна демократія, — а успіх? Ідея генерального страйку та антімілітаризму що раз більше ширить ся між робітницькою клясою, відвертаючи її від соціяльної демократії.

Привід до дискусії про антімілітаризм дало внесенє, „аби партія вела відповідним способом пропаганду ідей соціялізму між пролетаріями, які покликані до армії, перед вступленєм до неї. Особливо треба поучувати будучих вояків брошурами про їх обовязок супроти т. зв. „внутрішнього ворога“. В тих брошурах треба також радити воякам, як їм заховувати ся супроти численних знущань над вояками.“ Внесенє мотивував др. Карль Лібкнехт (син пок. Вільгельма Лібкнехта), але стрітив ся з завзятим опором решти бесідників, які нап'ятували подібне жаданє злого грою, справою, яку просто годі скваліфікувати і т. д. Але бурі обуреня не доставало найменшої стійности аргументів. Всі опоненти обробляли на різні лади один і той самий аргумент: що правительство такої агітації не стерпить і здавить її безпощадно, — аргумент доволі характеристичний для партії, яка грозить, що в разі відібраня загального виборчого права не мати-ме інтересу в істнованю німецької держави. А се стерпить правительство?

„Я вже нині маю довіре до наших суддів, що вони на підставі істнуючих законів перешкождать такій агітації, а парламент протягом 14 днів буде готовий із законом, який унеможливить таку пропаганду“ (Рішард Фішер). — „Представте собі, що прийде до судової розправи і рекрут виговорить ся, що поступав відповідно до наших інструкцій. То була-б гарна історія! Генерал фон Еядрес

відповів у парламенті Беблеви, що соціальні демократи ставлять при війську пасивний опір, яким денервують старшину і так спричинюють знущання. Генерал у се вірить, а такий погляд тим більше розширив би ся, коли-б ми прийняли внесенє“ (Шепфлін). — „Викликанє такого руху молодіжи могло-б довести до значних конфліктів. Коли-б ми мали такий рух, то мусіли-б його поборювати, бо партія стремить до централізації й більшої одноцільности“ (Молькенбур). А Фольмар накинув ся мокрим рядном на всякі „нові методи“ і заявив, що нехай буде, як бувало.

Внесенє очевидно відкинено. Поступили консеквентно, як усе поступали в справі поборювання мілітаризму.

А зрештою — згадаємо сю справу в звязку з повисшою, хоч вона відносить ся до парламентарної діяльности — чи не бачимо ще ліпших поступків? Поминувши Жоресистів у Франції, які явно помагають правительству переслідувати антімлітаристичну акцію, зачинає й німецька соціальна демократія заховувати ся супроти мілітаризму що-раз пасивнійше. Коли в парламенті ходило про ухваленє видатків на здавленє бунту Герерів, соціально-демократичні послы в першій читаню усунули ся від голосованя (в третій надумали ся і голосували проти), а старий революційний Бебель мотивував се тим, що не маючи докладних вістей не можна було знати, чи й Герери трохи не завинили і чи не ходить про ратованє життя німецьких кольоністів, а аж опісля стало ясно, що Герери не завинили. Викрут гарний: коли пр. у польських землях під панованєм Німеччини вибухла-б революція, то також ходило-б про ратованє життя німецьких горожан і німецьких кольоністів. А по що німецькі кольоністи під охороною німецьких багнетів лзли до Герерів, про се Бебель призабув на хвильку. При тій нагоді виголосив Бебель у парламенті також свою „патріотичну промову“, в якій заявив, що перший став би до бою, коли-б була загрожена цілість німецької держави, отже — зробім льогічний вивід — коли би пр. Поляки або мешканці Альзації хотіли відірвати ся від німецької держави...

А зрештою — перейдім при сій нагоді до Швайцарії, де соціальна демократія завдяки на-скривь демократичному устроєви навіть не думає про щось цньшого, як лише про перевагу при виборах, і очевидячки в ростає в теперішній устрій — на соціально-демократичній ниві побачимо ще гарнійші квітки. Підчас страйку в Базелі, де президентом міністрів у кантональнім правительстві

єсть соціяльний демократ Вульшлеґер, ужило правительство війська. Коли в робітницьких кругах спалахнуло з сього приводу обурення і почато кликати горожан, аби в таких випадках не ставали до служби, центральний орган швайцарської соціальної демократії „Der Grütliener“ писав між иньшим: „Правительство обов'язане хоронити горожан перед напастями і як коли ужите війська було оправдане, то власне підчас страйку в Базелі. Як звісно, панував там найбільший не порядок. Товариш Вульшлеґер поступив справедливо“. А далі: „Де терпить публична безпечність, де нарушається майно горожан і в невідповідний спосіб робить ся заколот, там ми похваляємо ужите війська“ (ч. 97 із 20 серпня 1904). Таких статей повні тодішні числа „Des Grütlieners“.

В таким звязку лекше буде зрозуміти той різкий осуд анти-мілітаристичної акції на бремській з'їзді.

Про генеральний страйк говорено, як звичайно на соціально-демократичних з'їздах. Найперше кожний, хто заявляв ся за ним, застерігав ся на всі боки, що не розуміє генерального страйку в противенстві до легально-парламентарної діяльності, як анархісти, бо се „Generalunsinn“, а далі виводив, що може прийти час, коли політичний масовий страйк буде конечний, т. є. коли правительство схоче знести загальне виборче право. В дискусії дістало ся також Фрідеберґови, особливо від К. Лібкнехта, так що дивно лише, як така дисциплінована партія не візьметь ся раз до Фрідеберґа і або не змусить його покорити ся, або не викине з партії. В иньших справах така безоглядність, а тут така толеранція, яку можна пояснити хіба тим, що виключення Фрідеберґа з партії було б добрим оружем агітації за генеральним страйком. Справу полагоджено так, що внесення, яке домагало ся поставлення генерального страйку на деннім порядку найближшого з'їзду, передано партійному зарядови під розвагу.

На особисті справи бремський з'їзд не був такий багатий, як торічний дрезденський (справа співробітництва в буржуазійній пресі), бо займав ся лиш одною справою Шіппеля. Макс Шіппель, здібний економіст, посол до парламента, в своїй книжці „Grundzüge der Handelspolitik“, а також у ріжних статях і відчитях, студіюючи історію охоронних мит, доказує, що ріжні охоронні мита, між иньшими й аграрні, зі становища теперішнього, буржуазійного народнього господарства потрібні. Як звісно, німецька со-

ціяльна демократія бореться завзято проти аграрних мит, які тепер у Німеччині стали актуальною справою і на сій тлі прийшло до конфлікту між партією і Шіппелем. Останньому закинуто, що він оправдуючи аграрні мита іде в розрив із тактикою партії, і зажадано від нього вияснення. Одначе його стаття в кількох числах „Chemnitzer Volksstimme“ замість причинити ся до вияснення, ще більше заострила конфлікт. В тій статі Шіппель повторяє свої виводи про мита, оправдуючи їх зі становища буржуазії, а лише при кінці без ближшого мотивованя заявляє, що він не прихильник аграрного мита і що в сій справі стоїть на партійнім становищі. Таке виясненє нікого не задоволило і справа прийшла перед партійнім з'їзд. В дискусії піднесено між иньшим, що його становище використовують проти партії та що він повинен був у своїй книжці і в своїм виясненю умотивувати також становище партії проти аграрного мита, бо його голословну заяву, що він противник аграрного мита, не можна вважати задовольним виясненем справи і треба радше прийняти, що він у душі прихильник аграрного мита, а тільки ще не здає собі ясно з того справи і не має відваги піти явно в розрив із партією. Шіппель пояснив справу на з'їзді менше більше так само, як у „Chemnitzer Volksstimme“, одначе сям з'їзд не задоволив ся і прийняв (234 голосами против 44) резолюцію Бебля, яка осуджує неясне і двозначне поступованє Шіппеля в справі аграрних мит і тон його полеміки в партійній пресі, прийнято також додаткову резолюцію Фрайталера (150 голосами против 126), яка заявляє, що довіре, якого потребує член партії, що займає довірочну позицію, супроти Шіппеля сильно захитанє і коли він не змінить свого дотеперішного поступованя, то мусіти-ме витягнути з того консеквенції.

Не входячи в оцінку праць Шіппеля завважимо, що вони лише консеквенція цілої діяльності партії, яка стремить до законодатної діяльності вже в теперішних обставинах. Очевидно, тепер годі вимогти в парламентах ухвалу иньших законів, як таких, на які згодить ся буржуазійна більшість, отже треба з конечности йти на що раз більші компроміси. Чи оправдано Шіппель зі становища буржуазії признає рацію охоронним митам, се нас у сій справі не інтересує, але що Шіппель мав право з того становища розбирати предмет, се річ певна і не науковим, а чисто агітаційним являєть ся закид кількох бесідників (між иньшими й Бебеля), як може соціяльний демократ говорити не з соціяльно-демократичного

становища, або як може загалом оправдувати мита. Адже весь теперішній устрій зі становища буржуазії оправданий і поодинокі буржуазійні партії додають лиш незначні поправки, а коли хто той устрій поборює, то не з буржуазійного, але зовсім з иньшого становища, на основі зовсім иньших принципів. Зрештою ціла справа потверджує лиш давно звісну річ, що загал, коли хто піде з ним у розріз, не питає, на скільки та одиниця має рацію, а на скільки милить ся, але нападає без розбору, вишукуючи і там вину, де її нема, як пр. у Шіппеля тон полеміки, хоч напади на нього були державні в далеко острійшім, часами просто неможливім тоні.

IV. Стан української соціальної демократії в Австрії і в Росії.

В сегорічнім міжнароднім соціалістичнім конгресі в Амстердамі взяла також участь українська соціальна демократія, про що вже була згадка в сій статі.¹⁾ На сей конгрес прислали також обі українські соціально-демократичні групи, австрійська і російська, справозданя про свою дотеперішню діяльність, із яких ми й беремо фактичні дані.

Теперішній стан української соціальної демократії в Австрії, чи — говорячи конкретно — в Галичині, ми схарактеризували вже в статі „Три з'їзди“²⁾ і сю характеристику мусимо признати й на тепер вірною. Правда, справозданє, виготовлене для амстердамського конгресу, стараєть ся закрити сей сумний стан загальними фразами, але коли відкинемо сі фрази і приглянемо ся фактичному станови, то побачимо, що українська соціально-демократична партія в Галичині існує більше на папері, як у дійсности.

І так читаємо в справозданю, що „від 1900 р. виходить правильно два рази на місяць партійний орган „Воля“. П р а в и л ь н е

¹⁾ Українська делегація на конгресі складала ся з двох людей, а не презентував її тільки сам д. Микола Ганкевич, як се було у нас сказано. Коли їй не признано окремого голосу, д. Ганкевич зложив мандат, а другий делегат відповідно до припорученя „Револуційної Української Партії“ вступив до російської соціально-демократичної делегації Плеханова. Помилка що-до сеї справи трапила ся нам із тої причини, що „Воля“, орган української соціальної демократії в Австрії, не виходить від липня с. р., а Р. У. П. держить свої видання просто в секреті перед Галичанами з поза соціально-демократичного табору, так що годі було цитати інформації з автентичного жерела...

²⁾ ЛНВ 1904, кн. V, стор. 97—100 (науковий відділ).

видаване „Волі“ є зверхною ознакою правильного функціонування партії.“ Але коли зважимо, що дуже часто видавано по 2 а то й по 3 числа „Волі“ на раз, а останнє число в сього року вийшло ще в початком липня, то в що обернеть ся та дзвінка, для чужинців призначена фраза про „правильне функціонованє партії“? І інші партійні виданя? „Хто з чого жие“ Дікштайна (переклад із польської мови), „Чорний день галицької шляхти“ (промова Дашиньского в парламєтї), „Як поступати під час страйку?“ „Що далі робити?“ і „До ситуації“ Вітика, — се дуже слабій обяв 4-літньої діяльности, а ще слабший викрут, що „в Галичині завдяки конститутційним свободам устна агітація і пропаганда особливо між неписьменим населєнєм мусить заняти більше місця, як агітація і пропаганда при помочи газет і брошур“, тим більше, що й та устна агітація не така сьвітла, як виходило би зі справозданя.

Характеристичний також уступ про українсько-польську згоду. Пролетаріят, який стремить до перестрою теперішнього ладу на соціалістичних основах, не має безперечно ніякого інтересу в шовіністичних оргіях, які тепер лютують у ріжних країнах, а навпаки, повинен їх як найсильнійше поборювати, протиставлячи їм міжнароднє братерство робітницької кляси; але те братерство повинно бути дійсно братерством, а не фразою, за якою криєть ся спора пайка національного еґоїзму. А тимчасом як представляєть ся справа польсько-української згоди на соціально-демократичнім ґрунтї в Галичині? Правда, треба признати, що польська соціально-демократична партія в Галичині виступає рішучо проти шовіністичних оргій польської шляхти і Всеполяків, признаючи українській нації право на всесторонній самостійний розвиток, але рівночасно нераз пятає назвою шовінізму зовсім зрозумілу й оправдану оборону української нації. Коли поступові студенти (з виїмком одиниць Поляки) на львівській політехніці устроїли демонстрацію профєсорови Туліє за виборчу корупцію, якої той допустив ся агітуючи проти кандидатури Дашиньского на посла до сойму з міста Львова, „Narzęd“ став в обороні демонстрантів, величаючи їх борцями за поступ; але коли українські студенти на львівськїм університетї устроїли подібну демонстрацію проф. ксьондзови Фіялкови за те, що він зневажив їх національні почуваня, той самий „Narzęd“ назвав демонстрацію шовіністичною гецою. Правда, в порівнаню з шовінізмом польського загалу польська со-

ціальна демократія, се білий крук, але сю справу годі брати тільки компаративно, а треба й позитивно. Міжнародне братерство соціалістичного пролетаріату повинно проявляти ся між иньшим і тим, що сильніші організації помагають слабшим. І де інде так воно й дієть ся, пр. німецька соціальна демократія запомагає своїми фондами голяндську і польську. Але в Галичині дієть ся як-раз противно. Всі визначнійші українські соціальні демократи працюють по польських організаціях, в польській пресі (пр. всякі більші збори у Львові не найкраще улавались би без промови д. Ганкевича), сповняючи дійсно як найсовіснійше обовязок міжнародньої солідарности, але за те якось годі добачити, аби аналогічної піддержки з боку польських товаришів дізнавала українська соціальна демократія, якій ніхто не помагає навіть удержати півмісячний орган, а вже про поміч в агітації нічого й говорити, хіба що трапить ся такий куріоз, як те, що перед доповняючими виборами до союму сього року польський соціалістичний демократ Гартлеб узяв ся викладати українським селянам у Збаражі, — в повіті, де в пайповнійшій розгарі всепольські шовіністичні оргії, — про шовінізм українських політиків... З огляду на все те українські соціальні демократи повинні би класти трохи більший натиск на сповнюване обовязків міжнародньої солідарности з боку польських товаришів, а не лише говорити про свої обовязки і заклипати ся, що „як далеко сягає наша сила й думка, звязки міжнародньої солідарности не розвільнять ся ніколи“. Такі односторонні зобовязання без ніяких застережень не все виходять на здоровле... Ми високо цінимо теоретичне становище польської соціальної демократії в польсько-руській справі, але бажали би, щоб теоретичним заявам відповідали також практичні вчинки.

І ще одна увага. Автори згаданого справоздання стоять на тім становищі, що історія українського соціалістичного руху зачинаєть ся від них, т. є. від заложеня української соціально-демократичної партії в 1897 р., властивійше: від її консолідованя в 1900 р. З того їх становища й радикальна партія не була „соціалістичною партією в модернім значіню сього слова“, хоч „признала науковий соціалізм за провідну нитку і вихідну точку своєї діяльности“, — а вже часи перед заснованем радикальної партії поминають вони зовсім мовчки. А тимчасом український соціалістичний рух сягає, як звісно, половини 70-их років 19 в. Досить вказати на тодішню діяльність Франка і Павлика, на видану в Же-

невї публікацію п. н. „Program galicyjskich socjalistów“, яку автори були назвали „Program socjalistów polskich i ruskich wschodniej Galicji“¹⁾, і врешті на підписану Драгомановом, Павликом і Подолинським програму в „Громаді, українській часописі“ (ч. 1 за ноябр—декабр 1880 р., стор. 1—4). Авторам справовдання не слід би забувати й того, що видання тодішніх українських соціалістів, як галицькі так і жєневські, і числом і змістом стоять о ціле небо више від више перечислєних публікацій української соціальної демократії в Галичині, а діяльність тодішніх українських соціалістів богато глїбше ворушила уми і серця тодішньої української суспільности в Галичині, як теперішня діяльність української соціальної демократії. А коли нам скажуть, що тодішній соціалізм не був „соціалізмом у модернім значіню сєго слова“, то ми — поминувши квестію, котрий соціалізм має більше право до сєї назви — відновимо, що пр. соціалізм Ляссалівців та Айзєнахівців також не був „соціалізмом у модернім значіню сєго слова“, а все таки в історії німецького соціалістичного руху того періоду ніхто не помине.

Правда, український соціально-демократичний рух у Галичині мусить бороти ся з великими перешкодами, на які й ми вказали в статі „Три зізди“, так що годї тут ждати великих успіхів, але можна ждати, аби фактичного стану не прикривано гарними фразами та аби не фальшовано історії.

¹⁾ З сєю публікацією стало ся характеристичне чудо: назву, надану їй авторами, змінєно підчас друкованя на више подану, аби уникнути слова „ruskich“, а хто допустив ся тої зміни, не знати, бо друкарня („Imprimerie Polonaise“ в Жєневі) випєрла ся сєю вчинку, а автори публікації також не були авторами тої зміни. (Vide Драгоманов, Историческая Польша и великорусская демократія, стор. 354—5 (увага) і 512). *М. Л.* — До сєго додам іше, як один із авторів тої програми (вона була впливом оживлєних дискусій у ширшій крузі робітників і інтелїгентів, Поляків, Русинів і Жидів у Львові, а кінцеву редакцію переводили пок. Інлєндєр, пок. Бол. Червінський (польський поєт і журналіст) і я), що коли ми оба з пок. Інлєндєром, одержавши перші друковані екземпляри з сєю змінєною назвою, запротєстували проти сєї зміни, то по якїмсь часі одержали нову пачку екземплярів, де таємнича рука, щоб не робити кривди ні одній ні другій нації, викинула обі з титулу і поклала безбарвний титул: Program socjalistów galicyjskich. О скільки тямлю, інспіратором тих містерій був Б. Лімановський, з яким вєла ся корєспондєнція в справі друкованя тої програми. *Іє. Фр.*

Інакше виглядає діяльність української соціальної демократії в Росії, яка поки-що виступає під назвою „Революційної Української Партії“ (Р. У. П.).

За короткий час свого існування (від 1900 р.) Р. У. П. переходила ріжкі ідейні кризи. Її діяльність „почала розвивати ся в двох напрямках: соціялістичнім і радикально-націоналістичнім“; виразом першого була брошура „Дядько Дмитро“, виразом другого брошура „Самостійна Україна“. В початках своєї діяльності хилила ся вона також до ревізіонізму і до тероризму, вважаючи його потрібним при виємкових російських обставинах.¹⁾ Весною 1903 р. Р. У. П. злучила ся з другою українською соціялістичною організацією в Росії, з „Українською Соціялістичною Партією“ (У. С. П.), яка висувала більше на перед національну справу, в одну цілість, обіцяючи пізнійше виробити спільну програму, але ся злука не тревала й року. З проклямації, виданої в січні 1904 р., довідуємо ся, що „процес перетворювання партії, проймання її певним сталим напрямом, а саме строго революційно соціяль-демократичним, можна сказати, майже закінчений і другому партійному з'їзду востало ся лише покласти вищу санкцію на сей напрям прийнятем програми.“²⁾ Та сама проклямація доносить про розрив з У. С. П., яку обвинувачує в „сполученю „соціялістичної“ програми і шовіністично-національної агітації“. Значить, Р. У. П. стала вже твердо на соціяль-демократичний ґрунт.

Тепер Р. У. П. складаєть ся з „Вільних Громад“ у Харкові, Києві, Полтаві, Полтавщині, Чорноморії, Чернигівщині і Донщині і з „Закордонного Комітету“, а цілою партією управляє „Центральний Комітет“.

Про видавничу діяльність Р. У. П. найліпше говорять цифри. За час свого існування видала вона на Буковині або в Галичині, перевезла тайно через границю і розширила в Росії: в 1900 р. 24.500, в 1901 р. 9.000, в 1902 р. 42.125, в 1903 р. 129.000, в першій половині 1904 р. 103.850 аркушів свобідного друкованого слова, на що зложило ся 44 чисел періодичної преси, 10 передруків із неї і 20 брошур.

¹⁾ Про все те можна поінформувати ся в „Гаслі“, видаванім партією в рр. 1902—3 в Чернівцях.

²⁾ „Праця“, часопис промислових українських робітників, ч. 1, март 1904 (Львів), стор. 12.

Стан періодичної преси такий: В 1902 р. вийшло 12 чисел, а в 1903 р. 5 чисел теоретичного місячника „Гасло“, видаваного в Чернівцях, після чого даліше видаване „Гасла“ зупинено, а замість нього має виходити теоретичний двомісячник „Житє“. В 1903 р. вийшло 12, а в першій половині 1904 р. 6 чисел „Селянина“, який видаєть ся й доси для сільського пролетаріята. З початком 1903 р. почала У. С. П. видавати у Львові свій орган п. н. „Добра Новина“, призначений для промислових робітників. Після злуки У. С. П. з Р. У. П. остання перейняла видавництво „Доброї Новини“ на себе і видала під своєю редакцією до кінця 1903 р. 4 числа. Коли-ж злука розбила ся, Р. У. П. почала від марта 1904 р. видавати для промислових робітників місячник „Працю“.

Між неперіодичними виданнями бачимо крім оригінальних публікацій, викликаних злобою дня, переклади з наукових та агітаційних праць західно-європейських соціально-демократичних письменників, як Бебель, Кавтські, Ляссаль, Ляфарг, Лібкнехт. На увагу заслугують також оповідання з великої французької революції.

Крім сих публікацій, виданих в Австрії, поодинокі партійні комітети відзивали ся на всяку злобу дня коротшими проклямаціями, друкованими в тайних друкарнях у Росії.

Діяльність Р. У. П., яка заключаєть ся не лише в видаваню та ширеню друкованого слова, що вже само вимагає великої праці і великих жертв, але також в устній агітації та в організаторській праці, впала на добре поле. Селянські розрухи на весні 1902 р. в Полтавській та Харківській губернії, численні страйки і загалом увесь той зріст революційної свідомости і під'єм революційного настрою між українським селянством, се в великій части плоди праці Р. У. П., праці, яка вимагає стільки відваги, стільки посвячення, стільки наражування себе на певну тюрму або смерть, що ми тут, у конституційній державі, можемо мати про те ледви слабе понятє. Як бачимо, сила Р. У. П. з кождим роком зростає, її впливи ширшають, одним словом, вона здобуває собі щораз визначнійше місце між революційними організаціями, які ладять ся розвалити російську тюрму народів.

Яке-ж становище займає Р. У. П. до иньших соціалістичних і загалом революційних та опозиційних партій Росії? З її више згаданої заяви, що вона пройнята напярмом „строого революційно-соціал-демократичним“, і з того факту, що її делегат на амстер-

дамським конгресі вступив до групи Плеханова, треба догадувати ся, що вона стремить до організаційної злуки з „Російською Соціально-демократичною Робітницькою Партією“, як називає себе офіційно група Плеханова. Обговорюючи другий з'їзд тої партії,¹⁾ ми мали нагоду вказати на її централістично-державні тенденції супроти недержавних націй у Росії, тенденції, яким коли-б довело ся здійснити ся, то будуча російська соціально-демократична республіка мала-б такий самий „русскій“ уніформ, як і теперішня російська імперія. Можна-б задати собі питанє, длячого Р. У. П. лізе в таке товариство, замість старати ся довести до злуки пролетаріату поодиноких націй у Росії на федераційних основах, — але-ж вона виразно заявила, що її напрям „строого революційно соціалдемократичний“, а по соціально-демократичним принципам „не річ пролетаріату проповідувати федералізм і національну автономію“²⁾. Спорити на сім місці, що федералізм і загалом бездержавність ліпша від централізму, не будемо. Не ходить нам тут про те, аби переконати Р. У. П., а тільки про сконстатованє факту.

Що-до становища української соціальної демократії в міжнароднім соціально-демократичнім руху, то вона стоїть на становищі ортодоксів-марксистів і живе тим, що в західній Європі вже клонить ся до упадку. Бо говорене про „строого революційно соціал-демократичний напрям“ або про належанє до „міжнародньої революційної соціальної демократії“³⁾, се лиш відгук минувшости соціальної демократії. Соціально демократичні партії в західній Європі вже давно вирекли ся революційности і зійшли на легально-парляментарну дорогу, а коли ще часами і згадають про революцію, то хіба в сьвяточнім настрою, на спомин минувшости. Р. У. П. поки-що ще мусить бути революційна, бо-ж вона працює в деспотичній Росії, але міжнародня революційна соціальна демократія вже не існує. Се слід би знати українським революційним соціальним демократам.

Але що-ж, історія добра учителька, тільки не має добрих учеників...

¹⁾ „Три з'їзди“, ЛНВ 1904, кн. VI, стор. 159—168 (науковий відділ).

²⁾ „Некра“, орган групи Плеханова, ч. 33.

³⁾ Bericht der Ukrainischen Sozialdemokratischen Partei in Oesterreich etc., стор. 8.

V. Ідейні стремління серед польської соціальної демократії.

Коли в робітницькім руху західної Європи йде ідейна боротьба між соціальним демократизмом і комуністичним анархізмом, то східна Європа, в якій соціальна демократія силою соціальних обставин мусить іще бути на разі¹⁾ революційна, а не має нагоди дійти до таких консеквенцій, до яких дійшли пр. французькі міністеріялісти, зайнята головно національною квестією і в соціалістичних кругах багато місця займає дискусія про сю квестію. Річ се ясна й зрозуміла, бо найбільше говорить чоловік про те, що його найбільше болять, а на сході Європи, де на стільки націй лиш одна великоруська єсть нацією державною, а всі иньші, остаючи під чужим панованєм, терплять менший або більший національний гнет, національна справа висуваєть ся самохіть на перший плян суспільного житя. Сеї справи не може ігнорувати й робітницька кляса, перейнята соціалістичним світоглядом, якій до гнету економічного й політичного прибуває ще й гнет національний. І ми бачимо, як соціалістичні організації різних недержавних націй старають ся прояснити національну справу й увяти її в певні принципіальні рами, що доси одначе вдало ся лиш австрійській соціальной демократії, яка зорганізована на основі федерації націй. Загалом беручи, соціальна демократія не знайшла досі задовольючої розв'язки в сій справі, яку в конкретних випадках то перецінювали, то недоцінювали. Коли прийняти, що національність, се індивідуальна форма групи людей, в якій проявляєть ся вселюдський ідейний зміст, то соціально-демократичні організації вважали зайвим, а то й шкідливим для вселюдського ідейного змісту існуванє тої індивідуальної форми, то знов давали тій формі перевагу над змістом. Причина всьому тому — панованє одної нації над другою: недержавні нації за національним гнетом не бачуть гнету економічного, а знов державні нації, які національного гнету не знають,

¹⁾ Говоримо: на разі, бо хоч у Росії або в Австрії нема ще фактичних обставин для соціально-демократичного опортунізму, то все таки множать ся позначки, що «было бы болото, а черти будуть». На доказ укажемо на статю посла Дашиньского п. н. „Która przewodnia droga“ (краківська „Krytyka“, кн. X за жовтень 1904), який у своїх на перший погляд безсторонних рефлексіях із амстердамського конгресу дає властиво *carte blanche* найдальше йдучому опортунізму.

не можуть або не хотять зрозуміти боротьби проти того-ж гнету з боку недержавних націй. І ті самі люди, для яких зрозумілий і оправданий факт існування соціально-демократичних партій німецької, французької, англійської, італійської, великоруської і т. п. зі всіми їх національними признаками, дискутують дуже поважно над тим, чи мають право на самостійне існування соціально-демократичні організації українські, польські, жидівські, литовські, вірменські і т. д.

Зі всіх недержавних націй східної Європи безперечно найбільше національно настроєні Поляки і сей настрої не обминув також польської робітницької класи, зорганізованої в соціальну демократію, а порушив її так глибоко, що віде соціалізм не проявляє ся в так маркантно національній формі, як власне в Польщі. Національна справа викликала також оживлену дискусію принципового характеру на дев'ятім із ряду з'їзді польської соціально-демократичної партії Галичини і Шлеска в Кракові (30 і 31 жовтня і 1 листопада 1904) і власне ся дискусія дає нам привід до отсих уваг.

Польська нація є в тім виїмковім положеню, що хоч недержавна (супроти Німців та Великоросів), займає супроти Українців, Литовців та Жидів становище державної нації. Отсе виїмкове положенє дозволяє нам побачити докладно ту „подвійну бухгалтерію“ більшости польської нації, яка має зовсім иньшу міру для своїх відносин до державних націй, як для відносин недержавних націй до себе, чого найліпшим доказом відносини польсько-російські в Росії, польсько-німецькі в Німеччині і польсько-українські в Галичині. Отсея „подвійна бухгалтерія“ культивуєть ся також і польською соціальною демократією, вправді не супроти Українців, але вже в деякій мірі супроти Литовців, а з цілою формою супроти Жидів.

У брошурі Л. Плохоцкого п. н. „We wspólnem jarzmie (O narodowościach przez carat uciskanych)“, виданій в Лондоні 1901 р. „Польською Соціалістичною Партією“, яка ставить собі за ціль виборене самостійної демократичної польської републіки, говорить ся про будучність Литви: „Про зовсім самостійне політичне існуванє Литви по відірваню від Росії трудно думати, хоч-би в тої причини, що культурно найсильніша верства населеня Литви — польська — все буде хилити ся до сусідньої Польщі, тим більше, що злука з нею давала б охорону проти стремлінь

Росії до підбою і пімсти. Найвигідніша для Литви була би злука з Польщею з забезпеченем кожній народности розвитку по образу Швайцарії, так, аби жадна з них не могла ужити своєї переваги на некористь другої“ (стор. 16—17).

Про се становище треба завважити: 1) Коли польська соціалістична партія допускає, що польська меншість на Литві все буде найкультурнішою верствою литовського населеня, то се можливе лише при утисканю ивських народностей Литви на користь польської меншости, бо при свободнім розвитку більшість здібна виплекати й висшу культуру, а тоді наведений аргумент за приналежністю Литви до Польщі відпадає. 2) Відірване Литви від Росії немислиме при теперішнім устрою Росії, а коли в Росії настане свободнійший устрій, то тоді як-раз може показати ся вигіднійший для Литви союз із Росією, а не з Польщею. 3) Союз Литви з Польщею, проєктований польською соціалістичною партією, годі прирівнювати до устрою Швайцарії, бо коли швайцарські кантони вважно собі потрібні і вважно від себе залежні, то по згаданому проєктові тільки Литва потребувати-ме Польщі, а не Польща Литви, отже Литва все таки буде залежна від Польщі. Таким чином від згаданого соціалістичного проєкту все таки віє духом історичної Польщі.

Жидівська квестія, яка наслідком істнованя сильної жидівської соціально-демократичної організації (Бунд) в Росії стала там від довшого часу дуже актуальною¹⁾, виринула також у Галичині, де жидівські соціальні демократи входять у склад польської соціально-демократичної партії. Покликуючи ся на федеративний устрій австрійської соціальної демократії, часть жидівських соціальних демократів у Галичині стремить до заснованя окремої жидівської соціально-демократичної партії, рівнорядної з польською й українською, але проти сього виступили рішучо польські (сюди зачисляємо й тих Жидів, що стоять на асиміляторським становищі і вважають себе Поляками) й українські соціальні демократи, які стоять супроти Жидів на асиміляторським становищі. Та справа тягнеть ся вже довший час і спричинила не один заколот у польській соціально-демократичній партії.

¹⁾ Про се див. у статі «Три з'їзди» III уступ (ЛНВ 1904, кн. VI, стор. 159—168).

В 1903 р. на т. зв. жидівській конференції у Львові, скликаній в цілі заложення окремої жидівської партії, удало ся Дашинському, д-рови Діямандови і Гапкевичеви зацитькати незадоволених відданєм проводу праці над жидівським пролетаріятом у руки утвореного в 1899 р. краєвого жидівського комітету, який мав вести роботу під контролею заряду польської партії, але до сього комітету вибрано самих спольщених Жидів, а ті — по признаню Діяманда на краківській конгресі — працювали так, „як уважали за відповідне для польської соціально-демократичної партії“, то значить, в асиміляційно-польонізаторським дусі. Той комітет бачив чи не найголовнішу свою задачу в недопусканю до ширеня жаргонових соціально-демократичних видань „Бунда“, а видавана ним короткий час жаргонова Volks-Zeitung зазначила своє недовге житє хіба пікчемним пашквілем на галицьку групу анархістів, бо зрештою була редагована дуже мізерно.

Такий стан не міг очевидно задоволити тих жидівських соціальних демократів, що стремлять до утвореня окремої партійної організації і вони після численних острих конфліктів у партійнім житю прийшли на краківський з'їзд із внесенєм о уділенє вотум недовіря краєвому жидівському комітету та з позитивними постулятами на будуче, які мали-б довести до витвореня окремої партійної організації¹⁾. Але внесенє о уділенє вотум недовіря з'їзд відкинув (58 голосами проти 15), а прийнятєм резолюції партійної екекутиви (64 голосами проти 15) з додатком Салямандра-Гумпльовича (одноголосно) не тільки відкинув постуляти, що змагають до витвореня окремої жидівської партії, але обмежив і ту дрібку дотеперішньої окремішности, зносячи краєвий жидівський комітет.

Текст прийнятої резолюції такий :

„З'їзд уважає окрему клясову організацію жидівського пролетаріяту шкідливою для всього пролетаріяту. Окрема організація жидівського пролетаріяту лежить в інтересі правлячої кляси виш-

¹⁾ На сім місці мусимо зазначити, що справозданя зі з'їзду в „Narzędzie“ дуже недокладні, подають тільки побіжний зміст, так що про багато справ годі щось певного довідати ся. Між иньшим не подано зовсім дословного тексту згаданих жидівських постулятів. Чи така форма справозданя є наслідком недостачі місця, чи може має на цілі, аби ширший загал не довідав ся всього, не беремо ся рінати, тільки зазначимо, що пр. пімецька соціальна демократія поступає зовсім инакше і видає як найточніші стенографічні справозданя.

скувачів, сіоністичних і антисемітських демагогів та всяких шовіністів. Тільки в братерстві та партійній солідарності з цілим пролетаріатом краю лежить можливість визволення й жидівського пролетаріату (екзекутива).

„Не ігноруючи мовної, конфесійної й обичаєвої окремішності мас жидівського пролетаріату в нашій суспільності¹⁾, вважаємо першим і найважливішим класовим інтересом християнського і жидівського пролетаріату удержане тісної солідарності й постійного співділяння цілого пролетаріату без різниці конфесії й походження.

„О скільки мовні або обичаєві різниці вимагають окремої агітації і пропаганди серед жидівського пролетаріату, може ексекутивний комітет у порозуміню з комітетом даної місцевости повірити обовязки агітації і пропаганди серед Жидів окремим мужам довіря або зарядити вибір окремого жидівського місцевого комітету в містах пробування окружного комітету.²⁾ До такого комітету входить репрезентант місцевого комітету й по одному делегатови з кожного жидівського товариства. Делегати мають бути вибрані на довірочних зборах даного товариства, а можуть ними бути лише члени товариства. Такий комітет працює під одвічальністю й контролюю окружного й ексекутивного комітету“ (Салямандер-Гумпльович).

Ухваленем отсей резолюції з'їзд став на становищі, що Жиди не мають права до національної окремішности і що жидівське населенє Галичини повинно польщити ся, тільки шкода, що ні в кого не стало відваги заявити се виразно, але польонізаторську тенденцію сховано за фрази братерства, солі-

¹⁾ В ухваленій резолюції пропущено дальший характеристичний уступ: „пам'ятаючи, що та окремішність повстала серед віків переслідувань жидівського пролетаріату, фанатизмів і пересудів, піддержуваних у цілій суспільности в інтересі правлячих і визискуючих верств“. Се нова „теорія“, що мовна окремішність Жидів повстала наслідком переслідувань, фанатизмів і пересудів, винайдена спеціально для Жидів, бо деінде серед таких обставин мовна окремішність власне загубала. Вартість і ціль подібних „теорій“, се цінний причинок до характеристики їх винахідників...

²⁾ Організація польської соціально-демократичної партії складаєть ся з комітетів льокальних, які підлягають безпосередно п'ятьом комітетам окружним (Львів, Краків, Перемишль, Станіславів, Цешин), а цілою партією управляє ексекутивний комітет.

дарности та спільних інтересів пролетаріату. Бідні фрази, яких надуживає, до чого тільки хто хоче... Що сказали би польські соціалні демократи, як би так у наведеній резолюції замість „жидівський“ поставити „польський“; чи згодили ся-б вони на се, що окрема класова організація польського пролетаріату шкідлива для всього пролетаріату та чи пристали би в імя братерства, солідарности та однакових інтересів пролетаріата на таке становище в соціально-демократичній організації австрійській, німецькій або російській, яке визначають у своїй організації жидівському пролетаріатови?! Та класти таке запитанє до Поляків просто іронія, бо — як дальше побачимо, — вони за націоналізмом не добачують навіть соціалізму. Але яким правом відмовляють вони права на національну окремішність Жидам, вони, соціалістичні борці за свободу?!

Одним словом: Жиди — не нація, не були і не сьміють ніколи бути нацією, і в резолюції жидівський пролетаріат протиставить ся не польському або українському, але „християнському“. Польські соціалні демократи кажуть, що Жиди не нація, тільки конфесія, і хотять їх польщити; иньші Поляки кажуть, що Українці не нація, а тільки конфесія або „szczer“, і хотять їх навертати і польщити; деякі Великороси також кажуть, що Українці не нація і пропагують „обрусєніє“, а скрізь тут фрази про братерство, інтереси культури і т. и. закривають національний еґоїзм...

Так, ходить тут про національний еґоїзм, бо коли інтересам пролетаріату та його братерству не вадить істнованє окремих соціально-демократичних організацій: німецької, чеської, польської, української, словінської, італійської і т. д., то не завадило би й істнованє жидівської соціальної демократії. Соціально-демократична ідея на тім нічого не втратила-б, але зменьшила ся-б значно польська соціална демократія, як би з неї виділили ся в окрему жидівську організацію її теперішні жидівські товариші, але втратила би на тім польськість, особливо в східній Галичині, де в містах та місточках фабрикають ся при помочи Жидів польську більшість.

І тому несправедливе, подвійно несправедливе становище української соціальної демократії в сій справі, яка в особі д. М. Ганкевича і на згаданій жидівській конференції у Львові 1903 р.

і на краківському з'їзді¹⁾, а устами інших членів на різних зборах, відчитав і т. п. заявила ся за приналежністю галицьких Жидів до польської соціально-демократичної партії. По перше, члени української нації, яка так важко бореть ся за право до самостійного національного розвитку, не повинні нікому заперечувати права до національної самостійности, а по друге, коли українська соціална демократія вже стоїть на несправедливим асиміляторським становищі супроти Жидів, то повинна домагати ся, аби Жиди, що живуть на українській землі, асимілювали ся до Українців, а не до ворогів української нації. Нам можуть сказати, що ті спольщені Жиди — соціальні демократи не будуть відносити ся ворожо до українства, але-ж статистичні цифри, одержані таким способом, і культурні обставини, витворені на українській землі наслідком польонізації Жидів, усе будуть використані проти української нації.

В дискусії над жидівською квестією оперовано такими самими фразами, як і в резолюції, таї іншими не більшої стійности. Пр. Дашиньский закинув прихильникам окремої жидівської партії, що вони „занадто молоді, аби могли в тій справі, вимагаючій партійного досвѣду, забирати проти нас голос“, — аргумент, якого звичайно уживають старі проти молодих, коли всі інші аргументи не видержують критики. Тільки від соціальної демократії можна би сподівати ся чогось іншого і „бичок“ не так швидко повинен забувати, як сам недавно, будши ще „телятем“, кидав громи на старих... Або Гекер: „Шануємо все і всюди релігію і звичаї Жидів, бо се обовязок партії, для якої релігія — річ приватна, але на те ніколи не згодимо ся. Витворене окремої жидівської партії було би прецеденсом для Європи і могло би вплинути на партійні відносини на Заході. До сього допустити не можна.“

Ні, панове, не шануйте, не консервуйте релігії і звичаїв, тих овочів середніх віків, а поборюйте їх світлом науки, а за те шануйте те, що повинні, шануйте право на індивідуальне жите народу, а не відбирайте його, прикриваючи національний еґоїзм гарними фразами! Або те ратоване Європи, чи се не сміх чути від со-

¹⁾ Коли вірити присутному на з'їзді кореспондентови львівського сіоністичного тижневника „Wschód“ (ч. 45 з 9 падолиста 1904), бо „Naprzód“ не згадує про його промову на з'їзді в сій справі.

ціального демократа, а до того від Гекера: Ратуйте, бо жидівство валяє Європу! Лишіть се, панове, Люеґерови і Стояловському!...

Зазначимо, що таке становище польської й української соціальної демократії ніяк не вийде на користь міжнародному братерству, бо жидівський пролетаріят, видячи таку завзяту, несправедливу упертість, добачати-ме антисемітизм і там, де його дійсно нема. І не слід того забувати, що Жид має такі самі права до свободи й добробуту, як кождий иньший, яко Жид, а не лише з'асімілювавши ся.

Довга й интересна дискусія на краківськїм з'їзді вивязала ся з приводу відносин польської соціально-демократичної партії Галичини і Шлеска до польських соціалістичних партій у Росії.

Як звісно, в Росії існують три польські соціалістичні партії: „Polska Partya Socyjalistyczna“ (P. P. S.), „Socyal-Demokracya Królewstwa і Litwy“ (S. D. K. і L.) і „Polska Partya Socyjalistyczna Proletaryat“ (P. P. S. Proletaryat).

Перша, як уже згадувано в сім розділі, вважає за свою ціль самостійну демократичну республіку, оперту на найширших демократичних основах політичної свободи і робітницького охоронного законодавства, бо лише в такій республіці зможе здійснити свої соціалістичні ідеали, зрештою дуже скромні, а саме: „постепенне усупільнене землі, способів продукції і комунікації“¹⁾. Се весь соціалізм партії, зіпхнений в додатку на самий кінець програми. Коли оцінювати P. P. S. по її програмі, то її революційність наскрізь буржуазійна (ціль: відірвати ся при помочи революції від Росії й утворити самостійну демократичну республіку), а її соціалізм у тій демократичній республіці буде зовсім такий, як соціалізм західно-європейських опортуністів.

Що-до національної квестії, то друга точка політичної програми P. P. S. признає „повну рівноправність народностей, входячих у склад республіки на основі добровільної федерації“, але пр. у відношеню до Литви, як ми виказували висше, та федерація не буде властиво добровільна. Тай загалом ціле те припускає а ргіогі, що иньші народности мусять захотіти увійти в федера-

¹⁾ Polska Partya Socyjalistyczna w ostatnich pięciu latach, Londyn 1900. стор. 5—6.

тивну спілку з Польщею, заносить занадто духом історичної Польщі. Той дух віє і в ухвали з'їзду в 1892 р., що „P. P. S. згідно з 2-гою точкою своїх політичних цілей вважає за потрібне розширити свою діяльність на провінції, звязані давнійше з польською Річею посполитою.“ „Руководили нами — читаємо в поясненню тої ухвали¹⁾ — ті самі огляди, які перед літами пхали польських революціоністів на Литву і Русь. Дві тому причини: перша, що революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу обхопить територію; друга, що Литовців і Русинів на рівні з Поляками гнеде той самий ворог — російське правительство, отже вони природні союзники під прапором: „За свободу нашу і вашу!“ Не зачеркуємо поля нашої діяльності по підручниках географії, бо місце для нас усюди, де сягає вплив польського слова. Також не зачеркуємо границь будучої польської республіки, бо про них порішуть аж побідна революція — воля народів, що бороли ся разом.“ Для доповнення характеристики ще один цитат зі згаданої брошури Плохоцкого „We wspólnem jarzynie“ (стор. 24): „Хочемо бороти ся спільно з Українцями аж до відділу від Росії, а опісля кожний у себе дома урядить ся по своїй волі.“

З отсих цитатів ясно видно, як P. P. S., не маючи відваги ані проголосити свої права на території історичної Польщі, ані зректи ся тих прав і поставити ясно постулат Польщі в етнографічних границях, стараєть ся закрити ту нерішучість ріжними гарними фразами, які в додатку дуже часто гарні лише для Поляків. Так пр. говорене про потребу як найширшої території для революції та про спільного Полякам, Литовцям та Українцям ворога можна з таким самим правом прикласти і до иньшій російських недержавних націй, а що до тих польських революціоністів із-перед років, то звісна річ, що їх не пхало на Литву та Україну бажане виборення самостійности тим країнам, а тільки бажане виборення самостійности Польщі в її історичних границях. P. P. S. вправді признає Україні право до самостійности, та й то неначе під умовою спільної боротьби з царатом, не говорячи конкретнійше, як має виглядати та спілка, але що до Литви, то таки піддержує по часті історичні традиції. Або що значить, що границі будучої польської республіки зазначить воля народів, які

¹⁾ Op. cit., стор. 41—42, розділ: Kwestya Litwy i Rusi.

разом бороли ся. Допустім, що в границі тої республіки увійде Польща, Литва й Україна, так тоді се вже не буде польська республіка. Або чи й для Р. Р. С. Польща, се трійця в Польщі, Литви й України, трійця, якої імя все таки Польща?! Отсих усіх квестій, які в огляду на історичну минувшість польської держави тай на теперішній принцип „Польщі від моря до моря“ в більшості сучасного польського загалу для Українців і Литовців дуже важні і мусять бути основно пояснені, заки можна буде говорити про яку будь злуку тих трьох націй, Р. Р. С., як бачимо, зовсім не вичерпує, а тільки збуває їх оклепанними загальними фразами в роді „*Za wolność naszą i waszą*“, на яку здобудеть ся в кінці і Всеполяк... А тимчасом Українці та Литовці воліли би замість усіх тих сентиментів конкретну заяву, що Р. Р. С. стремить до відбудованя Польщі в етнографічних границях.¹⁾

Коли до того додати національну ексклюзивність у справах загального значіння для всіх народів Росії, то соціалізм тої партії вийде дуже блідим. Бо візьмим хоч би той перший і найважнійший постулат самостійности Польщі. Коли ходить про сотворене таких політичних обставин, в яких пролетаріят міг би успішно бороти ся за здійсненє соціалістичних ідеалів, то такі відносини можуть настати і в конституційній Росії, тим більше, коли-б її устрій оперти на федерації націй, і до того не треба аж за всяку ціну державної самостійности Польщі, України і т. д. Коли-ж ходить про самостійність Польщі в дусі соціалізму, т. є. про самостійність свободних та економічно рівних людей польської нації, то та самостійність розуміеть ся сама собою з хвилею запанованя соціалістичного устрою.²⁾ А коли Р. Р. С. добиваєть ся самостійности Польщі демократичної, отже буржуазійної, що зрештою видно зовсім ясно в програми, то не ходить тут тільки про пролетаріят та про соціалізм.

З таким соціалізмом Р. Р. С. годі було погодити ся всім польським соціалістам і наслідком сього повстають дві інші названі

¹⁾ В порушеннях тут квестіях відсилаємо цікавих до Драгоманова: Историческая Польша и великорусская демократія, Женева 1882.

²⁾ Масмо на думці соціалізм бездержавний, т. є. комуністичний анархізм, бо коли за підставу соціалістичного устрою візьмемо сентралізовану державу соціальної демократії, то тоді нації мусяли-б застерігати собі право на державну незалежність.

партії з програмами по взірцям західно-європейських соціально-демократичних організацій ортодоксально-марксовського напрямку, а різниця між ними тільки та, що „Proletaryat“ признає для російських обставин конечність з'організованого політичного террору. Зрештою ці дві групи дуже часто йдуть разом, — пр. недавно зорганізували й перевели спільно страйк мулярів у Варшаві.

За те відносини між ними і Р. Р. С. ворожі до крайніх границь, при чім не обходить ся й без найпоганішого болота. Так пр. Р. Р. С. дванацять літ повтаряла безпідставну звістку про члена „Socyaldemokracyi“ Мартина Каспшака, буцім то він злодій і має зносини з російською поліцією, хоч неправдивість сього очорнення була кілька разів доказана. 27 цвітня с. р. Каспшака арештували в тайній партійній друкарні в Варшаві, при чім він двох офіцерів і двох поліцейських положив трупом із револьвера, і тепер жде його воєнний суд і шибениця.¹⁾ Але вороговане не втихло й перед маєстатом мученицької смерті, на що між иньшим жалував оя на краківськiм конгресі делегат Жулавский: „Дашиньский сказав із іронією, що »добачено там шибеницю, де її не було«, а хтось иньший додав: »і не буде«...“

Від міжнароднього соціалістичного з'їзду в Брісселі польська соціальна демократія Галичини стояла все в дружних зносинах із Р. Р. С., творячи з нею і з її частиною з Німеччини на всіх міжнародних з'їздах окрему польську делегацію. Коли-ж у Росії повстали дві иньші названі партії, які почали виступати проти Р. Р. С., то й польська соціальна демократія з Галичини почала, солідаризуючи ся з Р. Р. С., уважати їх своїми ворогами, а в галицьких партійних органах усю їх діяльність або висьмівано або промовчувано, вихвалюючи за те фактичні й фікційні заслуги Р. Р. С.

Сього року міжнародній соціалістичній конгрес в Амстердамі прийняв одноголосно резолюцію з зазивом, аби в кождім краю (зглядно в кождій нації) всі соціалістичні партії з'єдинили ся в одну організацію. Се дало привід зарядови польської соціально-демократичної партії Галичини виступити на краківськiм конгресі з резолюцією такого змісту (передаю лише провідну думку): Польська соціально-демократична партія в Австрії остає в тіснім братерстві і моральнім звязку з Р. Р. С., яка працює в границях

¹⁾ Відозва головного заряду „Socyaldemokracyi“ з серпня с. р.

Росії, Пруссії і за границею; взиває всі інші робітницькі й соціалістичні організації в Польщі, аби не кляли перешкоду з'єднанню всіх організацій в одну партію; уважає теперішнє розбиття шкідливим для пролетаріату і взиває заряд партії підняти ся обов'язку посередництва в цілях з'єднання.

В тій самій справі поставив станіславівський окружний комітет противну резолюцію, а саме: аби з'їзд не прийняв до відомости ухвали езекутиви, що партія остає в тіснім зв'язку тільки з Р. Р. С., та аби партійні органи відносили ся об'єктивно до всіх трьох названих партій у Росії, ширячи їх літературу та даючи в пресі голос їх репрезентантам.

Станіславівським внескодавцям дав Дашинський науку, що „окружна організація малого провінціального міста не може бути докладно зорієнтована в таких важних для партії справах і му-єть спустити ся на думки старших і лїпше обізнаних із відносинами“, і їх внесенє перепало, а перейшло (52 голосами проти 26) внесенє езекутиви, значить, польська соціална демократія Галичини солідаризуєть ся виключно з Р. Р. С. і тим дає пізнати, що з'єднання польських соціалістичних груп у Росії можливе лиш на основі програми Р. Р. С. Чи сей крок причинить ся до бажаного з'єднання, на се дуже мала надія...

Про дискусію в сій такій важній справі не можна собі на підставі справоздань „Narząd-a“ виробити ніякого докладного погляду. Характеристичніші моменти хиба ті, що одному бесідникови contra, д-ру Анзельмови Мозлерови з Бучача не продовжено часу до говореня на внесенє Дашинського, „щоб не дозволити йому говорити ані мінуту довше, бо він плюгавить усе, що нам дороге“. Між бесідниками contra промовляв також робітник Стшалковський з Гарнова, якому редактор „Narząd-a“ Гекер перебив слова: „зазначую яко робітник“ — „дотепним“ окликом: „Ви не робітник, а майстер!“ Річева дискусія!... В гарній і сильній кінцевій промові Дашинського одним із найголовніших аргументів був... Міцкевич.

Се характеристична черта для польських соціалних демократів у Галичині, що вони хоч зв'язані програмою австрійської соціалної демократії, яка має, загально беручи, ортодоксійний характер, рівночасно заявляють ся за програмою Р. Р. С., характеристична тим більше, коли мати-мемо на увазі погляди Р. Р. С. на будучу польську державу, з якими, значить, солідаризуєть ся також польська соціална демократія Галичини.

Характеристичне й те, що на краківському з'їзді промовляв горячо за солідарністю з Р. Р. С. і делегат української соціальної демократії д. М. Ганкевич, покликаючи ся на всіх можливих німецьких теоретиків, зачавши від Маркса, а скінчивши на Ледебурі, які були за відбудованем Польщі. Поминувши квестію, о скільки всі ті люди, хоч би й які вчені, без знання польської мови, польської історії та польських обставин можуть бути авторитетами в польській справі (пр. Гедови, якого цитувала противна сторона, відмовлено компетенції в сій справі), українському соціальному демократови слід би пригадати собі, що Маркс і тов. мали на думці історичну Польщу, якої авторитет Маркса не робить нам ні крихти симпатичнішою. Правда, делегат української соціальної демократії заявив, що на амстердамському конгресі члени двох інших польських партій в Росії були за невіділенем українській делегації окремого голосу, але-ж бо таке саме становище зайняла більшість амстердамського конгресу, а зрештою чи через те вже нема обовязку бути супроти них об'єктивними? В кождім разі, делегатови української соціальної демократії не слід так дуже вбивати ся за Р. Р. С., доки та не вяснить своїх поглядів на будучу польську державу. Як можна погодити ортодоксійний марксизм, якого прихильником заявив себе делегат української соціальної демократії, з програмою Р. Р. С., — се лишаємо на боці.

Але зазначимо иньшу річ, а саме, що з часу сецесії українських студентів із львівського університета і з часу хлопських страйків не було ні одного поважнішого збору польської соціальної демократії, на яким якийсь бесідник іменем української соціальної демократії не дякував би їй „за підперте українського народа підчас рільних страйків у східній Галичині і підчас боротьби за університет у Львові“. Розумієть ся, що таку саму подяку вислухав і краківський з'їзд. Тільки чи вже не за багато того традиційного рутенського „подзінкованя“, тим більше, що поміч польської соціальної демократії в згаданих випадках, — поминувши навіть, що се був її обовязок супроти її принципів, — була така незначна і така плятонічна, що велике питає, чи є за що так вічно дякувати?!...

VI.

Переходячи до загальних виводів, треба перше всего пригадати, що найважніші питання в сучаснім робітницькім руху, опертім

на принципах соціалізму, се справа участі в парламентарній діяльності, ідея генерального страйку і боротьба з милітаризмом. Яке становище двох головних напрямів у сучаснім робітницькім руху: соціально-демократичного і комуністично-анархістичного супроти сих питань, се виходить зовсім ясно з перебігу нарад на конгресах, які були предметом нашої статі, і з цілої діяльності поодиноких організацій обох напрямків, якої ми в нашій статі також часто доторкали ся.

Слідячи за обома названими напрямками, треба все тямити, що їх цілі зовсім неоднакові, бо коли соціальна демократія стремить до переміни теперішньої, клясової держави на державу соціально-демократичну в якій має бути заведене усуспільнене засобів продукції при задержаню наємної праці, тільки що роботодавцем буде держава, а в дальшій мірі сам нарід яко суверен держави, то комуністичні анархісти хотять оперти будучий устрій на свободних спілках і на спільности засобів продукції і консумції, при чім власне задля принципу свободи про консумцію кожний має рішати по своїй волі. Відповідно до цілей, оба напрями мусять послугувати ся також відмінною тактикою: один реформаторською, можливо тільки на легальних основах, отже в новочасній державі в парламенті і т. п. законодавчих інституціях, другий революційною, яка не може оглядати ся, чи якийсь спосіб „легальний“, чи ні, бо „легалізм“, се тільки санкція сили пануючої кляси, тільки розбирає, в першій мірі, чи якийсь спосіб веде до цілі і годить ся з моралю й етикою комуністично-анархістичного світогляду, а дальше, чи його в даній хвилі можна перевести.

Треба також сконстатувати, що соціалізм у розуміню соціальної демократії, се зовсім не те, що загально розуміеть ся під соціалізмом і що до здійснення соціалістичного ідеалу стремить не соціальна демократія, а комуністичні анархісти. Се грубе непорозумінє, що соціальну демократію в її теперішній стадії розвитку вважають ся тим, чим вона давно перестала бути, непорозумінє, розширене особливо в східній Європі, де анархізм ідентифікують із тероризмом, що очевидно зовсім невірне, бо анархізм, се означений світогляд, а тероризм, се рід тактики, якої вправді анархісти не вирікають ся, але якою послуговували ся протягом історії людськості люди і партії найріжнородніших світоглядів, — пр. Брутус заштилетував Цезара, Пуритани відтяли голову Карлови I, підчас великої французької революції згинув на гільотині Людвік

XVI, німецький студент Занд, релігійний містик, заштилетував міністра Коцебуе, сербські офіцери замордували короля Олександра й королеву Драгу і т. д. і т. д. Як далеко відійшла соціальна демократія від соціалізму, видно хоч би і з того, що на „міжнародних соціалістичних конгресах“ допускають ся до участі фахові робітницькі організації, пр. англійські Trade-Union-и, які зовсім не признають соціально-демократичного світогляду, а стремлять до поліпшення умови праці виключно в рамках теперішнього суспільного устрою, а за те не допускають ся на конгреси анархісти, яких світогляд йде ще дальше соціально-демократичного.

Що-до будучности соціальної демократії, то в міру того, як буде зростати її сила, мусить у ній взяти верх напрям опортуністичний (ревізіоністи, Жоресісти і т. п.), який уже й тепер має фактичну перевагу в Швейцарії, Франції, Бельгії, Голандії. Се природний розвиток кожної опозиції, яка в своїй діяльності налягує до теперішнього устрою, що вона в міру розвитку своїх сил і зросту своїх впливів стає що-раз лагіднішою, аж доки поступенно не дійде до влади. У Швейцарії і Франції сей процес із соціальною демократією зарисовуєть ся вже зовсім ясно, в Німеччині зарисував ся вже ідейний розділ, а коли як у Німеччині так і в Австрії соціальна демократія стоїть іще на quasi-революційнім становищі, то се тому, що се держави ще на пів абсолютні, а не конституційні з як найширшою демократизацією влади. Стояти на становищі амстердамської революції про міжнародні правила соціалістичної політики, значить, стати на половині дороги і не могли нікуди рушити ся і на тім становищі соціальна демократія не може довго удержати ся: одна часть піде далі по похилій дорозі опортуніму, а друга, коли не схоче туди йти, мусить швидше чи пізнійше вернути ся до забутих основ соціалізму і піти тою дорогою, якою йдуть тепер комуністичні анархісти.

М. Лозинський.

З українських розрухів.

10 ст. ст. жовтня було оголошено мобілізацію, то-б то набір запасних салдат, щось у 18 губерніях, пересічно по 3 повіти у кожній. В київській губернії мобілізовано уманський, канівський та радомиславський повіти.

В сих саме повітах, іще живий і дужий, як кажуть місцеві нани-Поляки, „той фермент“, що, нема півтороста літ тому, дав гайдамацький рух, а тепер-от подібний до нього по характеру погром, про що й буде мова, а незабаром „доведе і до ножа“.

10 ж. у неділю в велике містечко Богуслав канівського повіту ще з раня зібрала ся ватага покликаних на мобілізацію запасних салдатів. Тут були неспокійні волості: богуславська, медвинська, ісайківська. Зійшло ся коло тисячі люду. Найшли ся ватажки і ватагами почали ходити з хати до хати по багатших Жидах, вимагаючи гроший. Жида здержували їх тим: ходили з ними самі і збирали їм гроші. Другого дня почав ся погром, ходили ватаги п'яних бючи вікна й двері, ламаючи меблі, розгромлюючи магазини. Зробили жидівський погром, подібний до кишинівського та смілянського, тільки без крові. Розбито найпередище всі монополії (казенні лавки з горілкою), багато всяких магазинів і кілька квартир. Побито й розграблено на кілька сот тисяч (Жида лічать на мільон, але то прибільшене).

На набір тра йти було до повітового міста Канева. Ото-ж проїжджаючи на підводах через села та містечка 11, в понеділок, ватаги запасних скрізь розбивали казенні лавки з горілкою, усякі магазини і до того — мелниці, крупчатні та економії і інші ви-

значні заклади шійські й сільські. Рідко-рідко яке містечко, село, економія зістали ся цілі, уміло обійшовши ся з „бунтарями“.

Пан Беренгович (його економія 18 верстов од Богуслава) почав стріляти з револьвера і тим розгнівнив ватагу: його самого так побито, що ледве живий остав ся. Дім розгромлено. Не вбито пана з його-ж таки револьвера тільки тим, що шомпол (Ladestock) заскочив у барабан, і револьвер перестав стріляти, доки не роздрили ся. Розбито касу і з неї взято девять тисяч рублів.

11-го в вечері в Києві у Басарабським полку одержано приказ екласти баталіон на 4 роті по 66 чоловіка й їхати у Богуслав. О 12½ години в ночі салдати од'їхали залізницею з Києва, а 12-го о 9 години рано були на ст. Миронівка, 14 верстов од Богуслава. Три роті пішли в Богуслав, а одну одділено на миронівську сахарню, де в сей час саме були бунтарі. Йти в Богуслав було пізно, а треба було прямо з Миронівки, доганяючи ватаги, податись на Канів. Поліція про се не сповіщала військового начальника, не давши ніяких відомостей про справу.

Ранком 12-го запасні погромили, ще до приїзду москалів, економію пана Сідлецького — 2—3 версти од вокзалу. Хазяїна не було дома, їздив до брата за кількадесять верст. Конторщик вишїс із каси гроші й роздавав по рублю, по два, щоб одкупити ся. Коли се пройшла чутка, що тут у пана повинні бути великі гроші, бо він наготовив плату за копання буряків. Розбили одну шахву — нема! — розбили другу, і в ній знайшли скриньку і виїняли тисячу вісімсот рублів і векслів на 2 тисячі. Стражник — сільський поліцай — прямо випросив векслі назад, умовивши ватажків, що вони ними не можуть скористувати ся.

Од Сідлецького частина ватаги зайшла на миронівську сахарню, інші-ж пішли на Маслівку — 12 верстов од Миронівки.

Миронівська сахарня казенна, „удільнаго в'їдомства“. Її директор, „начальник“, молодий інженер Овсянніков, кацап-нижгородець. Робітники на сахарні і миронівські селяни його поважають дуже. Кажуть, що він запасний капітан. Сим він і скористував ся. Ватага вигукувала досить буйно. Один із неї, бувший поліцай, що кажуть убив когось, перед самим директорським носом вертів великим складним ножем, вигукуючи погрози. З директором він був навіть добре знайомий, бо мало не що дня читав газети і пив чай у чайні-читальні в Миронівці, яку завів директор і сам частенько

навідував, любо й поважно розмовляючи про війну та про інші справи. Більшість у ватазі були люди незнайомі, з далеких сіл. Директор, уміло розмовляючи, вистроїв усю ватагу в кілька лав, дуже довго вирівнював і поправляв, щоб виграти час, і нарешті почав роздавати гроші по рублю й по два. Маєш здачі в п'ятох рублів? — питає першого. — Є! — несподівана одмова. Так обійшов усіх, чоловіка 60, і в кожного була здача з п'яти рублів золота. Але пройшов по ватазі голос, що йдуть із станції москалі. Директор не вважаючи на те, роздав гроші до кінця. Ватага розбігла ся. Прийшли москалі, заставши тільки гурт селян та робітників, що весь час стояли й дивили ся, але щоб був почав ся погром, то залюбки грабували-б. Се єдине місце, куди, випадково, підійшли салдати саме в пору. Їх віставлено постоем на сахарні на всякий випадок, доки не пройде мобілізація і набір новобранців, що зараз уже почав ся місцями, а скінчить ся в початку листопада (ст. ст.).

12-го-ж рано прийшла ватага до пана Трітчеля у Машівці. Пан багатющий: два брати мають коло 2 тисяч десятин землі. Живе з жінкою більш у Парижі, але на лихо були тепер дома обоє. Ватажок — здоровенний Жид, якого пані знала в лице, взяв її за груди: „давай гроші!“ Пані не сперечала ся, дала. Всього і пан і пані тут видали більше як сто рублів, а все-ж прислугу (між инчим на смерть п'яного панського кухаря) попобито і в будинку повибивано вікна та трохи попсовано париські меблі. Пан і пані, не дожидуючи кінця погрому, утікли на миронівську сахарню до директора, де жили кілька день, доки їм не прислано москалів на постой.

З Миронівки вже Трітчель послав у Київ кілька телеграм до брата, звісного доктора медицини, професора на університеті. Той зараз подав ся до віце-губернатора (губернатор в одпуску). Відповідь прислано, що віце-губернатор приїде рано о 6 г. Другого дня виїхали на миронівський вокзал усі потріпані пани з каретою під віце-губернатора, вставши рано, щоб на 6 г. бути. Але він спокійнісеенько спав собі до 8 години, викликавши обурення доживших. З віце-губернатором приїхав і прокурор та ще чиновник. 13-го вони, добре снідавши й обідавши в панів, обїздили в кареті пограбовані місця, а на ніч приїхали до директора миронівської сахарні.

Вагаги запасних по дорозі в Канів розгромили до щенту, ще 12-го таки, містечко Козни, але панів, Монтрезорів, не зачепили. У м. Степанцях Жиди одбили їх атаку і таки добре попобили кілька душ селян.

Коли до Канева дісталися запасні з богуславської, медвинської та ісайківської волостів, приїхавши на підводах, то тут уже було кілька тисяч люду, але досі обходилося без бунту. Як же приїхали сі, зараз розбили монополію і почали громити місто. Всього було в місті призваних більш 5 тисяч чоловіка, бо даремнісенко покликано було й тих, кому запевне не повинно було йти: хто, напр. мав більш як четверо дітей, хто був не того року служби, що обявлено. Набрати-ж треба було 1600 чоловіка. У Каневі було на випадок „безпорядку“ в часі мобілізації $\frac{1}{2}$ роти москалів із капітаном Трипольським із Черкас, каменецького полку. Та піврота стояла коло казначейства і коло арсеналу. Бунтівники пішли туди. Вулиця тут врізана в гору, так що боки були вищі од середини. Нападавши вилізли на ті вигідні бокові позиції і стали кидати в салдат камінням. Одному перебили ногу, капітана мало не вбили: над самою головою йому прошмигнула здорова цеглина. Капітан подав роту трохи назад. На неї все напирали. Він попередив, що буде стріляти. Не повірили: у них, мовляли, нема набоїв. Капітан назначив стріляти тільки сім чоловіка¹⁾, але скомандував усій $\frac{1}{2}$ роті. Вистріл. 5 чоловіка ранено; один, прострілений у груди на виліт, упав і потім дойшов. Натовп розійшовся, взявши смертельно пораненого і однівши його у присутстві, де приймали запасних. Після вистрілу погром почався далеко дужчий. Міщани помагали: розносили награвлене по своїх хатах. Начальство все зникло аж до вечера. Не без клопоту розбіглася комісія з присуствія. Застріленого принесено і покладено перед нею на столі. Комісія розбіглася. Предсідатель, мировий посередник, вискочив у вікно з другого поверху. На його щастя люди з його-ж волості підхопили його на руки; одягли його в кожух тай однесли й поклали коло побитої монополії у суточках. Лікар вискочив у друге вікно. І його підхоплено. Як салдати мали стріляти, поліція вся щезла. Але вже послі кілька передягнених її агентів встигли покропити краскою спини визначнішим бунтарям і по тих знаках

¹⁾ І за те має відповідати, що не всею командою стріляв.

арештовано по одному варіанту 240 чоловіка, з них 40 випущено, а 200-6 то мають іти на 6 літ у дисциплінарний баталіон, по другому-ж — арештовано 80, з них 4 мають без суду розстріляти і 60 вислати на Сахалін. Настрашена комісія наприймала багато тих, що їх повинно було й не кликати, і пустила таких, що мала взяти. До речі про комісію ту: один запасний прийшов і сів поруч із членами її і став оглядати своїх товаришів-салдат разом із ними: чи годен, чи ні. Та випхали біднягу козаки, по знакові предсідателя. До Києва подано кілька телеграм зі скаргами на комісію.

В Каневі підчас бунту чути було, що скоро в нас буде республіка, як і в інших державах. Говорив се салдат запасний, селянин. На миронівській сахарні, коли директор почав про „отечество“ та про „царя“, то йому відповідали, що „отечество“ — своя волость і село, а про царя байдуже, бо він мене, мов, на халяйство не поставив. Коло миронівського вокзалу жандар знайшов пачку проклямацій російської соц.-демокр. партії „К запасным“. Тут говорить ся, що війна селянам і робітникам непотрібна і дасть ся рада не йти на війну, одмовляти ся.

Прокурор вважає, що усі ці розрухи зроблені самими таки Жидами: вони майже виключно самі складають соц.-дем. партію. Мені-ж здаєть ся, що перш за все тому винен той дух сваволі, який приносять із війни у села ранені: повернувшись із війни, вони розповідають про неї зовсім не в тоні військової дисципліни. До того-ж народ сильно роздразнений усім ходом війни, що дуже не таланить російському війську, і ніяк не може звязати з нею своїх інтересів, а через те йде на неї дуже неохоче, не кажучи вже про руйнування родинного життя, про тих нещасних жінок і дітей, що не кидають ся під поїзд, який одвозить їх батьків і чоловіків на війну, тільки тим, що москалі не пускають силою. Ото-ж сама війна — найперша причина погрому. Друга — то той самий „гайдамацький фермент“, як кажуть пани. Дійсно — погроми на Жидів і панів селянам привичне і навіть любе діло. Нарешті може й справді мали вплив проклямації, хоч се навряд, бо по селах їх тут ніде не знайдено¹⁾.

¹⁾ Є чутка, що розрухи були в м. Александрії Хере. губ. ще в попередню мобілізацію, а тепер — десь коло Мотовилівки. Там, кажуть, проклямацій було дійсно багато на руках.

З приводу розрухів, що були й по инчих місцях, офіцери і вся інтелігенція почали говорити за пресою, що вітала нового міністра внутр. справ, що тепер уряд повинен піти на якісь великі, „коренні“ реформи, і дуже тому раді: корона од того нічого, мов, не втеряє (приклад цїсаря Вільгельма), а народ нарешті заживе дійсним життем і вже не буде користувати ся такими нелюдськими формами протесту, як погроми.

Треба завважити, що край досї ще не заспокоєний: парубки, що мають ставати до побору, що вже місцями почав ся і скінчить ся 10 падолиста (ст. ст.), похваляють ся поправити погром — зробити справжню різню.

М. О.

Два ювілеї.

I.

Дня 20 листопада святкував Михайло Павлик, тепер бібліотекар Наук. Тов. ім. Шевченка, ювілей трицятьлітньої літературної і громадянської діяльності. Сам обхід був обмежений на вечерниці в „Народнім Домі“, на яких відспівано пару пісень, виголошено відчит і пару промов, та відчитано довгий ряд привітів, поприсланих із різних сторін. Біографія М. Павлика звісна доволі нашим читачам, тому не будемо її тут наводити; постараємося однак подати характеристику його діяльності, на скільки се в короткій замітці можна зробити. М. Павлик розпочав свою діяльність як белетрист, надрукувавши кілька поезій у „Друзі“ 1874 - 5 та три оповідання, в яких старався проводити певні тенденції, що на тодішні часи вважалися по просту революційними („Юрко Куликів“ — звернений проти милітаризму; „Пропавший чоловік“ — проти здірств духовенства; „Ребеншуківа Тетяна“ — проти шлюбного примусу). Не диво отже, що всі вони були поконфісковані разом із виданнями, в яких друкувалися, а за остатнє оповіданє львівський суд присяглих засудив його 1878 р. аж на шість місяців в'язниці, які він відсидів пізнійше. Щоб не йти зараз до тюрми він виїхав за границю, де ще пробував вернути ся до белетристики помістивши в „Громаді“ початок повісти „Вихора“, та не докінчив її. Нині, здається, можна-б почислити на пальцях тих людей, що знають белетристичний доробок М. Павлика, так він попав у забуте може й не зовсім справедливо. До белетристики вертав М. П.—к опісля лише як перекладчик — і то аж у новіших часах, присвоюючи нашій мові такі твори, як Ткачі Гауптмана,

Буря Островського, Два старці Толстого і ин. Переклав він також Дрепера Історію боротьби між вірою і наукою (що вийшла вже другим виданєм), два томи фольклорних праць Драгоманова (яких буде ще більше), виданих Наук. Тов. ім. Шевченка і ин. Деякі з його перекладів полишилися в рукописах і не були ніде до тепер друковані. Виступав також із науковими та науково-публіцистичними працями, до яких треба зачислити: „Про русько-українські читальні“, „Про віча“ (написане до спілки з Драгомановом і сконфісковане), „Moskalofilstwo wśród Rusinów galicyjskich“, друковане в „Kurjerze Lwowskim“, Про американських Русинів (у Товариші, цінний звід відомостей про перші кроки руської колонізації в Сполучених Державах), „Переписка М. Драгоманова“, „Спис творів Ів. Франка“ (бібліографія писань І. Франка за 25 літ його літературної діяльності) та „Якуб Гаватович, автор перших руських інтермедій з 1619 р.“ Найбільше сил присвятив він одначе публіцистичній і редакторській праці, видаючи „Громадський Друг“, „Дзвін“, „Молот“ (в 70-их роках), „Ргасе“ і „Батьківщину“ (останню коротко — в 80-их) та „Народ“ і „Громадський Голос“ (в 90-их роках). Там надрукував він також багато статей, переважно полемічного характеру, яких значіне майже все не довговічне, але які своє зробили. Найбільша заслуга М. Павлика одначе в тім, що він познайомившись із Драгомановом, підпав цілковито під його вплив, став рішучим поступовцем і як такий ширив невпинно поступові ідеї між темною галицько-руською суспільністю, чим не мало прислужився до загального теперішнього поступу галицьких Русинів. М. Павлик видав також ряд брошур, переважно популярних, різних авторів, а сам зложив „Katalog biblioteki J. I. Kraszewskiego“ (велика книга), та „Мих. Драгоманів, його ювілей, смерть і похорони“.

В ювілейних промовах і привітах підношено між заслугами ювілята особливо непохитність його характеру та ті терпіння, які йому доводилося перенести. Сам він у своїм profession de foi, виголошенім на кінці вечерниць признав як провідні звізди свого життя отсі принципи: 1) любов до простого люду і почуте обов'язку служити його інтересам; 2) рівноправність жінок із мужчинами; 3) почуте обов'язку — говорити правду і не кривити душею. Справді почуття високі і у М. Павлика вони певно все були щирі; чи одначе в житю, де крім чуття треба кермувати ся й розумом, діла все відповідали інтенціям, се инше питанє.

В.

14*

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК ХХVIII.

II.

Дня 24 падолиста обходив о. Юрій Жаткович, парох у Стройні (Угорщина, Берегська столиця) 30-літній ювілей своєї літературної діяльності. У нас мало відоме його ім'я раз тому, що переважну частину своїх творів писав він по мадярськи, а по друге, що й угро-руські видання, в яких ювілят помістив багато цікавих праць, мало відомі в Галичині. Він заслугує одначе в повні, щоб його вирізнити з поміж ряду угро-руських „письменників“, які так звуться лише тому, що справді писали і навіть друкували, хоч їх писань не можна властиво зачислити до жадної літератури. По біографічні дати і подрібніші відомости про ювілята і його праці відсилаю читачів до моєї ширшої статі (Діло, 1896, ч. 263), а тут подяю лише коротко загальну його характеристику. Ю. Жаткович головно історик. Правда, коли-б до його праць приложити остру вірку нової критики, то можна-б їх сильно покалічити. Коли одначе візьмемо на увагу, що ювілят, як бідний сільський парох, не мав змоги бувати по центрах науки і познайомити ся докладно і безпосередно з усіма її вимогами, що всьо зроблене доконав на селі, в глибоких горах, не розпоряджаючи бібліотекою ані більшими матеріальними засобами на купно книжок, а при тім тяжко хоруючи, то мусимо признати, що серед таких важких відносин, як автодидакт, він зробив багато і певна річ, що історик Угорської Руси не обійде ся ніяк без його праць. Праці його друкували ся в різних виданнях, як: Kelet, Kárpáti Lapok, Gör. Kath. Hirlap, Alkotmány, Budapesti Hirlap, Magyar Sion, Századok, Листокъ, Наука і „Календарь“ та „Мѣсяцесловы“, в остатніх більше популярні. До важніших із тих праць належать: Повстанє Мункачівської єпархії, Марамороські єпископи, Зносини деяких Крижевацьких єпископів із Мункачівською єпархією, Архимандрити Мункачівської єпархії, Історія руської церкви в Мараморші, Історія населеня Марамороша, Історія історіографії угорських Русинів і т. п. Найважнішою одначе його працею є Історія Угорської Руси, над якою він працює вже довший час, хоч не довів її ще доси до кінця. Вже самі назви праць показують ріжносторонність тем у Ю. Жатковича і те, що він поза угро-руською історією майже нічим більше не займає ся і хоч пише переважно по мадярськи наслідком спеціальних обставин на Угор. Русі, то ніколи не спускає з ока Русинів. Та для нас має Ю. Жаткович іще инше

значіве. Він перший з між угор. Русинів успів вибити ся з поза вузкого кругозору тамошніх інтелігентів і не вважаючи на фальшиві погляди, ширені А. Добрянським і його наступниками про галицьких Русинів, надрукував в „Етн. Збірнику“ (т. II) дуже гарну статю: „Замітки етнографічні з Угорської Руси“, а надто поперекладав із нашої літератури цілий ряд творів наших письменників (І. Франка — В поті чола, Гриць і панч; дещо з М. Вовчка, Коцюбинського і ин.) на малярську мову, через що почав знайомити з нашою літературою не лиш Малярів, але й угор. Русинів, які в оригіналі не прочитали би тих творів. Він переклав також на малярську мову брошуру „Нарід в неволі“, що не дуже було до вподоби угро-руським москвофілам. Ю. Жаткович відносив ся в загалі щиро до нашого руху, а через те й заслужив собі на признанє. Можна-б лише побажати, щоб він між молодшим поколінням знайшов гідних наступників, які раз піднятій справі не дали-б упасти.

В.

Евгенія Ярошкєська.

(Літ. силъветка.)

Окрім „Перекиньчиків“ виданих „Видав. Спілкою“ в 1903 р. як 54 випуск белетристичної серії, лиш кілька діточих оповідань Ярошинської появило ся осібними книжочками, а то : Перша китичка для малих дівчат, Друга китичка для малих дівчат, Повістки. Иньші її писаня розкинені в журналах та часописях і через те перегляд їх покищо утруднений.

Поданий тут реєстр її творів не може бути докладний хоч би тому, що тяжко знайти комплети часописі „Буковина“, в якій найбільше її творів печатало ся.

Ось той реєстр :

Батьківщина 1889 р. ч. 1 і 6 : „Доля наших селянок коло Вікна на Буковині“, ч. 21 „Письмо від Вікна на Буковині“ (дописі підписані псевдон. Наддністрянка).

Народ 1900 р. ч. 9 : Святкованє Великодня в Брідку на Буковині, ч. 10 : Як веде ся нашим селянкам на Буковині коло Вікна.

Свобода (американська) ч. 21 : До руских жінок в Америці !
Зоря 1892 р. Сон, Женячка на виплат. 1894 р. Вечірною
годиною. 1895 р. Золоте серце.

Л. Н. Вістник : том XVIII кн. 4 (1902 р.) Адресатка по-
мерла; том XXVIII, кн. 12 (1904 р.). Гість, (в теці редакційній
є ще деякі писаня недруковані досі).

Дзвінок містив дуже багато оригінальних повісток, але ще
більше перекладів (в теці редакційній є ще недруковані твори).

Буковина 1895 р. ч. 60—78 Понад Дністром, 1897 р. ч. 124—125 Липа на межі, ч. 181—183 Її повість, 1898 р. ч. 1—5 В домі протопопи (тільки початок повісти надрукованої пізніше під заголовком „Перекиньчики“), ч. 66. Вечірні думки, 1901 р. ч. 43 Конець, ч. 81—89 Рожі а терне, ч. 97 На цвинтарі.

Наша Доля випуск перший: Чого нам боятись?! — Є се невеличка статя про жіночу еманципацію.

Евгенія Ярошинська.

Головним мотивом в оповіданнях та повістях Ярошинської є еротична любов. Се чутє, одно з найсильнїйших чинників житя, коли заволодіє чоловіком, відповідно до темпераменту та характеру одиниці, з більшою чи меньшою силою висуває ся на першій плян усіх його справ, стає причиною многих його вчинків, а нераз рішає про ціле житє одиниці. Поки до сего дійде, залежно від обставин, серед яких дві одиниці ріжного пола живуть, приходить до

колізій хоч би тільки з иньшими одиницями, але й годі обминути конфлікту з інституціями (родина), а то й суспільним ладом. І власне на сих колізіях засновує авторка свої оповідання. Очевидно, щоб приблизити ся до житевої правди, щоб показати з різних боків характер своїх героїв і захопити акцією повісти ширший круг людий, а нераз і різні суспільні верстви, авторка ставить героя з його чуттями та стремління до їх зреалізованя перед ріжними перешкодами більше або меньше правдоподібними.

Марія Лісковська та Орест Мартинів люблять ся взаїмно, обоє на вигляд гарні (бодай по думці авторки, а се у неї не мало важне), згідні з собою в суспільно-політичних поглядах, одушевлені любовю до народа й охотою праці в його користь. Родичі одного й другого дають дозвіл на подружє, але зайшла та перешкода, що в Марії кохаєть ся також питомець Денис Горецький. Відмова Марії так йому діймила, що не перебирав у способах пімсти. При помочи чесної своєї сестрички переймив лист із любовною заявою від Ореста до Марії та в відповідь післав йому лист із відмовою, який він сам попередного дня дістав від Марії. Сей підступ розлучив лубу пару, та ся розлука була лиш пробою, в якій показало ся, що вони себе гідні, що не перестали любити ся. А коли і непорозумінє вияснено, подружили ся. (Понад Дністром).

Тяжше побороти перепони тоді, коли волі нашій супротивить ся той, хто має над нами власть. Тоді тільки пересвідченє, що він помиляєть ся, а з другого боку переконанє, що для вибраної людини варто перенести жертви терпіня і муки, додає нам сили до боротьби. Так і дівчина, якій не дозволяють піти за вибором серця, лише кажуть їти за нелюба і ще Ляха (хоч як недоладно і голословно, але се у авторки підчеркнено) — постановляє хочити ся крайнього способу, а власне перед самим уже вінчанєм сказати сьвященникови, що не має „доброї, непримушеної волі взяти за мужа стоячого перед нею“, що „шлюбувала иньшому любов“. На щастє сього й не треба було, бо вийшло на яв, що Миколаївський не шукав на жінку милої людини, лише гроший для сплати довгів та на гуляще житє, а надто він простий душоуб, якому ніяка мати своєї дочки не віддала б. Впрочім Миколаївському треба було відповісти перед судом за убийство, від чого звільняє себе, наложивши на себе руку (розвязка зайва та з темою оповіданя пічим незвязана). (Золоте серце.)

Одначе не всі тії вінчають ся, що щиро люблять ся та кохають ся. Часто зайдуть такі колізії, що герой їх не поборе, лише з тихою ревігнацією відступить від своїх замислів, або знеможений упаде, або в кінці, шукаючи компромісу з життям, зраджує свої ідеали. Таке щось стало ся з Костем Антонюком, який під впливом вітрениці-аристократки пристав до ряду перекинчиків і покинув свою Анну. За пізно, бо фізично і морально зломаний вертає він до першої любки, яка впрочім перетерпіла зраду і наругу, бо мала тверду опору: любов до народа та працю для нього. (Перекинчики.)

Хто має таку сильну опору, наче провідну зьвізду життя, сей перебе ся навіть через таку грізну бурю, яку викликає серед тихого життя безнадійна, заборонена любов. Любови до жінки вирік ся о. Богдан приймаючи безженно сьвященство, і тяжко прийшло ся йому бороти ся, коли Віра Хорвацька роздула в нім полумя любови. Перед очима читача пересуває ся ряд мужчин унещасливлених через любов до тої вітрениці розведеної з мужем. До них о. Богдан не причислив ся, але відніс побіду над собою, а крім того навчив своїм приміром Хорвацьку, що не треба потурати своїм забаганкам, треба мати на увазі супокій інших людей. Коли-ж вона забажала уладити своє жите, о. Богдан велів їй перше всього вертати до свого мужа та прикладно жити з ним. Сокрушена Хорвацька послухала ради. (Рожі а терне.)

Людей, з якими герої повістей виступають до боротьби, представляє авторка майже виключно з відємного боку і надто сильно підчеркує їх хиби, ідеалізуючи рівночасно перших. Через те характери одних і других тратять реальні риси та артистичну вагність, роблять ся шабльоновими.

Що ще зближає характери в різних повістях Ярошинської та творить по часті авторську її індивідуальність, се любов до народа та патріотизм (поверхово причіплені) у типів ідеалізованих, а відступство від народа постатий ідеалізованих у негативний бік. Ся червона нитка тягне ся через усі її твори. Такий поділ людей на патріотів і відступників, найвиразнійший в повісти „Перекинчики“, виступає і в інших писаннях. Ніде одначе любов і посьвячене для народа не виступає як провідна ідея в житю, нікого не амушує до праці, лише що найбільше — до говореня. Та годі, авторка представляє переважно народолубних жінок — патріоток, а сі у нас доси справді нічого для народа не зробили, а дуже

мало навіть робили; цілу-ж любов до народа представляє авторка як жертву і остаточну потіху для людини, котрій не вдалося знайти особистого щастя, знайти подружжя (Понад Дністом: Меляня, Перекиньчики: Октавія, Василіка, Рожі а терне: о. Богдан). В одній парисі (Вечірною годиною) жінка натерпівшися з тої причини, що її муж, артист і фантаст охолов у любові до неї, для себе самої і для свого мужа, який на смуток жінки не може глядіти і також терпить — подає одинокий вихід: любов і працю для народа, сю — як вона каже — просту дорогу до щастя... Одна хіба Анна в „Перекиньчиках“ творить о стільки виемок, що вже зросла в думках про народолобство.

Треба ще сказати, що невисокі задачі ставлять собі сї народолобці Ярошинської. Приміром один із них і то змальований як найсимпатичніший борець, розвиває основну точку та ціль своїх змагань словами: „Я упевняю вас, татку, що коли ми, молоді наступимо, то певно ніхто в наших товариствах чужого язика (sic) не буде чути“.

Знаючи, як та на чім Ярошинська засновує свої повісти, треба вказати, як вона перепроваджує на фабулі та акції оповідань свою провідну думку. Та про се була бесіда в V книжці Л. Н. Вістника з нагоди оцінки „Перекиньчиків“; там висловлено й думку про вартість форми у Ярошинської, про її стиль та мову, а *mutatis mutandis* можна той суд прикласти до всіх її писань. Тут випадає застановити ся над тим, для чого саме вважає авторка менше важним строго придержувати ся правильного розвитку акції і всю т. зв. техніку ставить на другий плян, а в кінці й характери начеркує доволі шабльоново.

Ярошинська виступає кожним разом як горожанка та горяча патріотка, бажаючи добра і постуу свого народа. Не могла без гніву згадати тих Русинів, що зраджували народню справу, не могла без одушевлення стрічати хоч би проблисків думки про осьвідомлене люду та доброї волі — стати руським патріотом. Ось чому вона підчеркує бездейність (навіть у щоденнім житю, слушно чи неслучно) та безхарактерність відступників, а все сьвітле та добре бачить у патріотів. Для сеї моралізаторської ціли посьвятила артистичний бік творів, а навіть житєву правду. Для того також тешу до своїх повістей бере виключно з життя інтелігенції, бо до неї власне звертає ся зі своєю пропаґандою. Годі-ж нагадати люду, щоб говорив своєю рідною мовою.

Чималий вплив на спосіб писання Ярошинської мала її педагогічна діяльність, чи властиво її твори педагогічного змісту, які лишаємо цілком на боці тим більше, що на тій царині сотворити щось літературно цінного може лише великий талант.

Час писання поодиноких творів Ярошинської не легко означити; приймаючи хронологію друку за міродатну, можна сказати, що в пізніших її творах тенденція не виступає так різко, як у попередніх, та що задовольючи ся нарисом поодиноких настроїв, затісняючи круг описуваних подій, відвертаючи ся від суспільного тла, писала Ярошинська ліпше. Се були твори дрібні, але гарні, а належить до них друкований в сій книжці Л. Н. Вістинка нарис „Гість“ та друкований 1898 р. „Вечірні думки“. В тім образку малює Ярошинська настрої дівчини, що зірвала зносини з милим. Приходить до неї Самота. Від тепер буде з нею; вона-ж її одинока, хоч стілько разів відгонювана, зневажена приятелька. Ні, був і приятель і нагадав ся тепер, глянувши у вікно дівочої кімнати; то місяць, свідок вилливу її чутя та думок у віршах. У розмові з тим приятелем чуємо якийсь легкий натяк на драму, але тільки недомовлений. І власне ся дискреція примушує нас шанувати її смуток. По тій тихій скарзі приходить байдужність, задервіне. Із заходом сонця спускає ся вона на душу, тінею лягає на неї, як той сумерк розстелив сиве покривало на білу картку паперу. Могла дівчина відсунути папір ближше до світла, але не хоче ся їй того, сидить без руху і піддаєть ся напливови апатії, замикає очі й клонить ся на поруче крісла. Аж по хвили будить ся поволи чутє та свідомість, що вона жиє ще. Але того вражіння, що глянула раз смерти в очі — не позбудеть ся скоро...

Пізнійші твори і що до форми вказують на поступ, та смерть скосила авторку в самім розцвітті сил, бо в 37-ім році життя.

Д. Лукіянович.

До збирачів етнографічних матеріалів.

Дуже часто звертають ся до нас різні люди, особливо молоді, з запитом, як і що належить записувати від народа, аби опісля воно могло бути надруковане. Не маючи спромоги відповісти всім із окрема, ми подаємо тут короткі вказівки, а коли-б хто хотів зайняти ся виключно одним відділом записів, просимо звернути ся до нас по подрібні інформації, яких ми уділимо радо чи приватно, чи друком.

Перш усього, як належить записувати? Кожний запис мусить бути виразний, чіткий, написаний лише на одній стороні паперу. Довші оповідання найліпше списувати на чвертках звичайного паперу, менші на вісімках; приповідки, загадки, вірування, ліки записувати на маленьких карточках, але все окремо; на одній карточці не можна писати дві приповідки або загадки; карточки по записі звязати шнурочками, аби не порозсипали ся. При довших оповіданнях належить під кожним із окрема подати місце запису (село), імя оповідача і записувача; під такими короткими, як приповідки, вистане подати місце, а лише раз на одній картці написати своє імя і тої особи, що говорила. Призбирані матеріяли найліпше пересилати як рекомендовану перепаску або як пачку; листами коштує пересилка далеко більше. Довші оповідання належить записувати дословно від оповідача під диктат, тому й треба його вперед навчити диктувати. Не можна від себе нічого додавати до запису, ані викидати з нього. Правопись записів має бути шкільна,

але місцеві прикмети говору мають бути задержані. Коли говорять де: шепка, жэба, сіль, ходит, робет, водов, юж, цимра і т. и., то не можна тих форм справляти на: шапка, жаба, сіль, ходить, роблять, водою, вже, кімната — але лишити все без зміни. Вірування і ліки можна передавати й своїми словами, але се належить виразно зазначити.

В найблизшій будучности будуть друкувати ся такі матеріяли — тому й їх головно треба записувати:

I. З пісень: а) Колядки (народні, не церковні коляди) і щедрівки. б) Ковачки (шумки, чабарашки), коротенькі пісні до танцю, яких ваірцем може послужити отся:

. Ой продала баба вівці
Тай купила бинду дівці.
Бинда ясна, дівка красна,
Нема зубів, лише ясна.

Можна буде записувати й коломийки, але хто їх схоче записувати, мусить собі перше набути той том „Етнографічного Збірника“, в яким вони тепер друкують ся (вийдуть десь у лютім), щоб надрукованих уже не записував другий раз. в) Гагілки (найліпше списати всі, що існують в якимсь селі). г) При нагоді Різдва добре пописувати тексти і подати описи і малюнки вертепа, кози, геродів, уланів і иньших останків різдвяних народніх ігор, не вважаючи на те, чи їх текст чисто руський, чи мішаний з польським або й зовсім польський, коли лише їх представляють руські колядники руській публіці.

II. Проза. а) Найбільшу увагу просимо звернути тут на демопольгичні матеріяли: оповідання про чортів, ріжних страхів, хованців (домовиків), блуд, смерть і персоніфіковані хвороби, мерців, покутників (душі на покуті), висільників і тонельників, упирів, вовкулаків, відьом і чарівниць та знахарів і чарівників, хмарників (градобурів), інклюзників, закопані скарби. Для ліпшої орієнтації найліпше справити собі „Етногр. Збірник“ т. XV, де вже такі матеріяли надруковані (кошт. 4 кор.).

б) Особливу увагу належить звернути теж на місцеві перекази (про гори, ріки, могили, скали, части села, луки, гаї, ліси, урочища і ин.), яких є багато в кождім селі, а яких до тепер у нас майже не записувано.

в) Так само важні оповідання про історичні особи і події (не вигадані), хоч би й дрібні, прим. про духовних, учителів (давнійших), далі про панів, урядників, послів, міністрів, князів і ин. (в нас є багато оповідань про цїсаря Йосифа і Марію Тересу, про архикн. Рудольфа), про чумаків, опришків (Добуш), голод, холеру (і иньші пошести), неврожаї, бунти (ліси і пасовиска^а), страйки і иньші такі події.

г) Звїрачний епос (де виступають звїрі як герої) і байки (оповідання з моральною тенденцією).

д) Приповідки (пословиці) і загадки. Для орієнтації, як записувати приповідки, належить собі добути „Етн. Збірн.“ т. X (кошт. 3 кор.). Друкуєть ся і за два-три місяці вийде й другий том приповідок.

е) Вірування (забобони) і народні ліки (народня медицина). Для орієнтації, як треба записувати вірування, належить справити собі „Етн. Збірн.“ т. V (кошт. 4 кор.). Народньої медицини в нас не друковано ще, а хто хотїв би нею зайняти ся спеціально, тому поручаємо познайомити ся вперед із книжкою д-ра Ю. Талька-Гринцевича „Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej“, яку можна у Львові позичити в кожній бібліотечі, або дістати в кожній антикварні по невисокій ціні (4—6 кор.). При записуваню народ. медицини треба описувати всьо дуже докладно; такі загальні записи, як: „На біль голови прикладають бараболі“ — нічого не варті, бо анї не знати, в котре місце голови її прикладають, анї в яким виді: чи сиру, чи варену, чи краяну, чи терту і т. д.

ж) Можна також записувати анекдоти, казки, новелі, легенди, але для того належить собі справити відповідні томи „Етногр. Збірника“, щоби не записувати другий раз того самого. (Анекдоти — Етн. Зб. VI, ціна 4 кор.; казки — Етн. Зб. VII, ціна 2 кор (також III—IV, XV т.); новелі — Етн. Зб. VIII, ц. 2 кор.; легенди — Етн. Зб. XII XII, ц. 6 кор.)

Ми подаємо тут лише загально доступні і не дорогі книжки, бо фольклорна література невичайно широка. Кожному одначе, що схотїв би зайняти ся яким спеціальним предметом або студією над якою фольклорною темою, послужимо радо докладнішими вказівками.

На кінці зазначимо, що кождий співробітник дістає безплатно ті томи „Етногр. Збірника“, в яких друковані його матеріяли. Коли-б записаних матеріялів було більше число, тоді може записувач дістати безплатно й иньші томи „Етногр. Збірника“, а навіть иньші етнографічні виданя Товариства. Всі записки належить пересилати під адресою: Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів, ул. Чарнецького, 26. Для етнографічної комісії.

Часописи просимо передрукувати сю відозву.

Др. І. Франко.

Вол. Гнатюк.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Плян видань Видавничої Спілки. На однім із остатніх засідань дирекції „Українсько-руської видавничої спілки“ у Львові прийнято новий плян видань. До тепер видавала вона книжки в трьох серіях — більші книжки в першій (белетристичній) і другій (науковій), менші — в третій серії, т. зв. Літературно-науковій бібліотеці (на переміну книжки белетристичні й наукові). Перша і третя серія мали приписане число номерів на рік (12 книжок в першій, 24 номери в третій); друга не мала й виходила рідше — о скільки дирекції для неї лишалося фондів і часу. Тому переважали до тепер у виданнях Спілки видання белетристичні. З огляду на крайню потребу наукових підручників у різних галузях знання в українсько-руській мові, предложив дирекції Спілки голова її проф. Грушевський такий плян, прийнятий дирекцією до переведення в найближчим роком: другу серію

злучити з першою і в сій злученій, більшій серії давати по черзі публікації белетристичні й наукові, при тім дещо побільшити пересічну великість книжок у сій більшій серії, поменьші даючи до малої (давнійше третьої) серії; здобувши таким чином місце для 6 більших (у більшій серії) і 7—8 поменьших (у меншій серії) наукових книжок на рік, старати ся протягом кількох років дати по можности повний і систематичний цикл підручників, уложених у приступній формі, але вповні науково зроблених (головно, розуміється, перекладених) із таких наук: геології, палеонтології, біології, антропології, експериментальної психології, соціології, історії філософії й сучасних її проблем, філософії права, права політичного, суспільної економії, історії культури, історії важніших літератур, історії політичної й суспільної з особливим оглядом на важніші епохи нової історії й її головніші чинники. Дирекція постановила перевести сей плян,

о скільки покажуть ся в загалі можливим (що до покупности), випускаючи більші наукові книжки. В найближшій пляні стоять (по части друкують ся вже, по части пригтовляють ся до друку) такі підручники: геологія, історія походження чоловіка, суспільна економія, історія філософії, історія Жидів, початки християнства, історія великої французької революції, огляди історії головних європейських держав у XIX в.

Розвіяні надії. В попередній книжці ЛНВ-а звістили ми про намір видавання кружком українських письменників журналу „Вік“ у Києві і зазначили сумнів про одержанє дозволу на нього без уваги на всі нові „подуви весни“ та на аналогічний дозвіл видавання литовського журналу. Нині маємо подтверженє сього здогаду в отсій ляконічній газетній звістці: Главное управление по дѣламъ печати не признало возможнымъ удовлетворить ходатайство объ изданіи въ Кіевѣ еженедѣльнаго журнала „Вік“. Ще ліпшу відповідь дістав співробітник „Привіслянскаго Края“ д. Г. Ф. Семешко, який хотів видавати в українській мові часопись „Громадянин“. Вона звучить зовсім коротко: „Газета на малорусскомъ нарѣччі не можетъ быть разрѣшена.“ Така сама доля стріне напевно тепер і д. В. Коваленка, що задумав у Києві видавати двотижневу гумористичну часопись п. н. „Характерник“, д. Т. Рябошапку, який вніс просьбу на дозвіл видавати тижневик п. н. „Дніпрові Хвилі“, д. І. Федорчука, що задумав видавати від нового року літературний журнал: „Неділя“, і д. В. Шемета, що

хоче в Києві видавати щоденну газету „Поступ“.

Українське просьвітне товариство в Петербурзі. Тиранські укази проти української мови в Росії викликали багато аномальностей в розвою народнього життя на Україні. Аномальне поперед усього пересуненє центра українського культурного руху поза границі Росії, аномальне також заложенє народньо-просьвітного центра для України далеко поза її границями. В самім Києві завдяки царській поліції і цензурі просьвітна робота для українського народу була неможливою. Ось чому українські народолюбці заклали в 1898 р. за ініціативою М. Федоровського просьвітне товариство в Петербурзі і з далекої чужини кидають між народ зерна просьвіти. Згадане товариство п. з. „Благотворительное Общество изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ“ існує таким чином уже 5 років і веде енергічно свою роботу. Погляньмо, які її результати? За цілий час свого існування видало тов. 27 книжок, призначених у першій мірі для широких українських мас у Росії. Число всіх примірників виносить 383.233, а кошт накладу 22.473 кор. 81 с. В першій році друкували ся книжки в числі 3—5000, потім зараз зростає на 10—20.000, а деякі брошури виходили в 25.000 примірників (пр. Оповіданя про Т. Шевченка, Оповіданя про Б. Хмельницького і Наймицька Шевченка). В однім тільки 1903 р. видало товариств 7 книжок (ч. 22. Е. Чикаленка, Розмова про сельське хазайство кн. І, ч. 23. М. Загірної, Мудрий

учитель (оповід. про Сократа), ч. 24. тої самої, Як вигадано машиною їздити, ч. 25. М. Ганька, Як дбаеш. так і маш, ч. 26. Т. Шевченка, Наймичка, ч. 27. О. Русова, Пригода на хуторі, і ч. 9. (передрук) Е. Чикаленка, Розмова про сельське хазяйство, кн. IV). Число примірників, виданих у 1903 р. вносить 114.000, а кошт видання 6 539 к. 70 с. Деяких рукописів цензура не дозволила друкувати, бо не мали белетристичної форми(!). Всі книжки видані дуже старанно і з гарними ілюстраціями, що підносять із признанем усі першорядні російські часописи. Число членів товариства зростає з року на рік і при кінці 1903 р. досягло цифри 915. Всіх доходів 1903 р. мало товариство 10,446 к. 92 с. (в тім добровільні датки 3,554 к. 40 с., членські вкладки 3.878 к. 28 с., міністерська субвенція 500 к. і ин.), видатків 9.239 к. 45 с. Крім того д. А. С. Фесенко з Буя, костромської губернії, повідомив заряд тов., що жертвує на товариство 15.000 к. Видання тов. розходять ся чим раз у більшім числі; в 1899 р. продано книжок за 4 к. 80 с., в 1900 за 280 к. 47 с., в 1901 за 1.319 к. 17 с., в 1902 за 1.739 к. 35 с., а в 1903 за 2.042 к. 75 с. Щоб одначе ще більше прискорити розхід своїх видань. товариство розіслало їх по книгарнях багатьох губернських і повітових міст на Україні, а крім того робить заходи, щоб розіслати по Україні своїх спеціальних кольпортерів. Деякі видання товариства припоручили міністерства просвіти і рільництва для шкільних і народніх бібліотек. Щоб придбати рукопис-

ного матеріялу, управа товариства звернула ся до більше чим 100 людей з просьбою, обробити ту або иньшу тему; незабаром наспіло коло 40 прихвильних відповідей. В кінці відповідно до ухвали виділу голова товариства д. Д. Мордовець ходив до начальника „Главнаго управління по дѣламъ печати“ з просьбою, щоб він підпер заходи товариства коло знесеня тих цензурних законів, що на їх основі забороняеть ся нині популярно-наукові видання на українській мові. Одначе на ту просьбу відповіді нема до нині! Так-представляеть ся діяльність українського просвітнього товариства в Петербурзі, діяльність жива й енергічна.

Кр.

Галицький сойм у 1904 р. і українські культурні потреби.

„My zaspakajamy potrzeby kulturalne Rusinów“ — трублять по всіх усюдах галицько-польські політики і призначають на ті потреби 61.700 к.; my nie przeciwni rozwojowi kulturalnemu bratniego narodu — і галицький сойм „взиває“ що 7 років центральне правительство, щоб отворило нову українську гімназію; poriečajmy przemysł krajowy! — лунає клич по цілій Галичині і краєвий сойм ухвалює 500 корон (?!) на підпиранє українського промислу в краю... Гарна поезія та не гарна проза! Одначе пригляньмо ся ближше поодиноким контрастам. На приватні просвітні інституції й видання цілого краю сойм призначив 180.990 к. Сума в загалі не висока, а кілько-ж дістало ся з того для галицьких Русинів? Числім! Наукове Тов. ім. Шевченка 11.000 к. (а то на видаване наукових творів 4500 к,

для етнографічної комісії 2000 к, для археографічної комісії 3500 к, і для руської історичної бібліотеки 1000 к), Просвіта 6000 к, Руське педагогічне Тов. 10.300 к (а то для самого Тов. 600 к, на видав. русько-укр. бібліотеки 300 к, на видав. диточої часописи „Дзвінок“ 400 к, на видав. педаг. часописи „Учитель“ 1000 к, і на удержанє приватної української ліділової школи ім. Шевченка 8000 к), на видаванє українських шкільних книжок 12.000 к, на „Руський інститут для дівчат“ у Черемшлі (що утримує своїми фондами український жіночий ліцей) 2.400 к, для жін. інституту Василян в Яворові 400 к, для такого самого інст. в Станіславові 400 к, для о. Джулинського на видаванє „Посланика“ 800 к, для оо. Василян на релігійні виданя 400 к, і на українську драм. трупу під управою „Руської Бесіди“ 18.500 к. — всього разом 61.700 к. або 34% бюджетової суми. Дальше йде рубрика „рільництво“; тут дістала „Просвіта“ 4000 к. і „Сільський Господар“ 1000 к.; під рубрикою „промисл“ дістало тов. „Труд“ аж 500 к. Стільки кинув сойм на українські культурні потреби.

Та крім того „візав“ він іще віденське правительство, щоб отворило першу клясу нової української гімназії в Станіславові, за яку галицькі Русини звели в двох останніх роках завзяту кампанію. Галицький сойм „візав“ правительство, хоч те „візване“, як загально звісно, ухвалено таки під напором і-візванєм самого правительства. „Дали гімназію, бо мусіли дати“, — сказав отверто

перед соймовим форум пос. Король. Але то зовсім не перешкодить польським політикам уважати згадану ухвалу актом добровільної уступки.

В кінці згадаємо ще про дві важнійші ухвали, що тикають українських справ у Галичині. Перша, се заведене в деяких польських гімназіях і реальних школах української мови обов'язковим предметом, друга, — се субвенція на будову українського театру у Львові. Що до першої, то польські політики вважають її за велику уступку для Русинів, а звісна криклива всепольська фракція навіть почала в своїм органі хрестонсенний похід проти тої ухвали, накликаючи польську суспільність до енергічного протесту. „Хто видав, — ipsissima verba „Słowa Polsk-ogo“ 1904, ч. 540, — щоб синок їр. Потоцького учив ся в польській гімназії по українськи!“ Забули тільки, що українська мова гомоніла не то в покоях їр. Потоцького, але на дворі польських королів у Кракові! Зрештою ся ухвала для Русинів не має значіня, а чия в тім користь, показують слова їр. В. Дідушицького, автора ухваленого проєкту: „Nie daleki, owszem blizki jest czas, говорив їр. В. Дідушицький, мотивуючи своє внесене, gdy człowiek, niewładający dobrze ruskim także językiem, ani urzędnikiem, ani sędzią, ani notaryuszem, ani adwokatem nie będzie mógł być na Rusi; więc kiedy nie na pieracie na waszych synów, aby się koniecznie w szkołach średnich dobrze po rusku wuczyli, zamukacie przed nimi przystęp do wszystkich urzędów i do wielu najważniejszych po-

sad; a co gorsza, przygotowuje się, koniecznym prawie czynienie administracyjny podział kraju na dwie połowy, wydajecie 1½ miliona Polaków (михоходом сказавши, римо-католицьких Русинів), osiadłych na Rusi, w ręce wyłączenie ruskich urzędników i prawników, często niestety namiętnie wrogich wszystkiemu, co polskie (пор. Muzeum, 1904, ч. X, ст. 18)... Друга ухвала — се 300.000 к. субвенції на будову українського театру у Львові. Одначе умови, якими вона звязана, такі прикрі, що ледви чи театральний комітет зможе її приймати. *Кр.*

Маловідомий народ. Одним із багатьох народів, що живуть у широкій російській імперії, в Карельці (Корела). Поза Фінляндією живуть вони в губерніях: петербурській в числі 5000—6000 людей, в олонцькій — 63.000, архангельській — 20.000, новгородській — 40.000 і тверській над 132.000; разом 260.000. В трьох перших губерніях творять вони корінне населення краю, у двох інших прийшли в історичних часах (у протягу XVII ст.). Тверські Карельці належать до православної церкви, але між ними є багато сект, передовсім т. зв. безпоповців. Мова їх фінська зі сильною примішкою російських слів. Письменства в народній мові в них нема ніякого, так само нема ніяких народних пісень і казок; принайменше до них ніхто не найшов і не записав. Навіть сама згадка про колишню вітчизну в народі загинула. Асиміляція з Росіянами помітна аж від останніх 20 до 30 років наслідком російських народних шкіл і будови ве-

лізниць. Карельські обичаї чистіші як російські, а в родині нема ніякого обмеження особи. Їх села — то цілий ряд розкинутих фільварків. Національний характер пробивається ще не багато в жіночій убраню. В лісових околицях займають ся Карельці деревним промислом; де нема лісів, там ведуть сільську господарку примітивно, але дуже старанно. Промисл і торгівля стали розвивати ся тільки в останніх 30 роках, а в великій пригоді стає Карельцям їх витривалість. У Росіян повсталала приповідка: „Підпали Карельця — а він і за три роки не згорить“.

Дозволено за останні часи цензурою в Петербурзі: 1) В. Самійленко. Твори. (Рівно $\frac{3}{4}$ поезій викинуто, заборонено навіть такі речі, як „На печі“, що надруковано у „Вісті“). 2) П. Мирний. Третя книга творів. (Багато оповідань покалічено, опов. „Товариш“ заборонено цілком). 3) М. Левіцький. Сьпіви та сьпівомовки. Збірка пісень та романсів з нотами. (Багато пісень заборонено, напр. з П. Грабовського). 4) Ів. Левіцький. IV-й том творів. „Над Чорним морем“ і „Пропаші“. 5) Ів. Левіцький. Приятелі. 6) Ів. Левіцький. Кайдашева сім'я. 7) О. Кониський. Ходімо за Ним. 8) Д. Маркович. На Вовчому хуторі. 9) Т. Шевченко. Думки та пісні Кобзаря. 10) Т. Шевченко. Назар Стодоля. 11) З потоку життя. Альманах, уложений М. Коцюбинським і М. Чернявським. (Багато викинуто, напр.: Лесі Українки оповідання „Чужий“, М. Левіцького опов. „Пенсія“, поезії Б. Грінченка, М. Старицького, опов. Ів. Липи). 12) М. Загірня. Жанна д'Арк. 13) Її-ж Під землею. 14)

Юркевич. Сотка пісень з околиць Винниці. 15) Яворницький Дм. Наша доля — Божа воля. Повість. 16) Т. Бордуляк. Іван Бразилієць. 17) Веретельник. Вук Караджич. 18) Веселка. Стінний календар.

Заборонено цензурою: 1) П. Куліш. Хто такий був Гр. Квітка. 2) Д. Маркович. Оповідання. (Два платочки, Омелько каторжний, Шматок, Бразиліяне, Маленьке непорозуміння, Сюрпріз). 3) Т. Бордуляк. Для хорого Федя.

Друкують ся і незабаром вийдуть у Петербурзі твори В. Стефаніка, повне видання, з портретом автора.

Товариство ім. Шевченка в Петербурзі друкує збірник творів відомої української письменниці Ол. Єфименкової у двох томах, куди увійдуть її історичні та фільольогічні праці, що дотикають ся українознавства і славянства в загалі. Перший том має вийти ще в грудні сього року. Ціна обох томів по передплаті 3 рублі.

Д. Д—ко.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XIV. Т. LXI. Кн. V. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 192, 8^о. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Козаччина на переломі XVI і XVII в. (1591—1603), написав Василь Доманицький. Ст. 33—64. — 2) Предтеча унії, критично-історична студія, написав Олександр Сушко. Ст. 126—177. — 3) Нові причинки до історії відносин російського правитель-

ства до України в 1720-х і 1730-х рр., написав Іван Джилжора. Ст. 1—40. — 4) Miscellanea: а) „Козаків“ в Галичині 1605 р., под. М. Грушевський; б) Маркіян Шашкевич про свою читанку, под. М. Тершаковець; в) Чи Шашкевичеві вірші? под. І. Франко. Ст. 1—5. — 5) Наукова хроніка: Етнографія в західно-європейській науковій літературі останніх років, подає Зенон Кузеля (докінчене). Ст. 1—25. — 6) Бібліографія (рецензії й справоздання). Ст. 1—38.

Проф. Др. Й. Конрад. Національна економія. Переклав Михайло Лозинський. Львів, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спільки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 168, 8^о. Ціна 2·30 кор. Видавши недавно Інгрешову історію економії Видавничої Спільки подає отсе в руки нашої громади короткий підручник основних принципів економії пера звісного німецького вченого Конрада. Книжечка Конрада здобула собі в Німеччині велику популярність, особливо в кругах університетської молодіжи, і має також серед нашої молодіжи добру репутацію. От тим то Спілька добре прислужила ся тій молодіжи, подаючи їй на початок сей підручник так важної в наших часах дисципліни в перекладі на рідну мову. Переклад д. М. Лозинського дуже добрий, а зваживши новину предмету і не малі стилістичні труднощі, які прийшло ся поборювати, можна назвати його просто взірцевим. Хто хоче в наших часах звати ся освіченим чоловіком і розуміти структуру тої суспільности і закони, якими кермуєть ся її розвій, мусить познайомити ся

також із основами національної економії, а для сього книжечка Конрада може бути для нього добрим провідником. *Ів. Фр.*

Андрю Діксон Уайт. Розмови з Львом Толстим. З англійського переклав Іван Петрушевич. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 93). У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 16°. Ціна 30 сот. Могутня по-стать Льва Толстого здавна приваблює до себе безліч туристів, що раді би провести хоч кілька хвиль у розмові з тим геніяльним чоловіком і потім поділити ся своїми вражіннями з ширшим загальом своїх земляків. До таких людей, яким довело ся часто розмовляти з Толстим і яких спостереження заслугують на пильну увагу, належить також А. Д. Уайт, Американець, відомий співоснователь вольного університету Корнелія і автор голосної книги „Боротьба науки з теологією“. Статя Уайта про Толстого, друкована перед кількома роками в однім американським і в однім англійським місячнику, являєть ся у нас у гарнім перекладі Ів. Петрушевича. До тексту Уайта додано коротеньку статью про самого Уайта. *Ів. Фр.*

Щурат. На тримбіті. Львів, 1904. Видав М. Петрицький. З друкарні Уділової. Ст. 32, 16°. Ціна 1 кор.

Леся Українка. На крилахъ писень. Збірникъ творивъ. Київъ, 1904. Типографія Петра Барско-го. Ст. 300+VI, 8°. Ціна 1.50 р.

М. Коцюбинський. Для загального добра. Черныгивъ, 1904. Друкарня „Губернскаго Земства“. Ст. 76, 8°. Ціна 20 коп.

А. М. Грабина. Мужычкы.

Жартъ въ 1-й діи. Київъ, 1904. Ст. 35, 16°. Ціна 20 коп.

Хома Боець. Въ кого серце щыре, той въ несчастяхъ гине. Опера у чотырехъ діяхъ и пяты картынахъ. Изданія Т. Губанова. Київъ, 1904. Ст. 108, 16°. Ціна 15 коп.

На чуже посягны, то й свое выставъ. Составилъ козакъ Е. С. Копылъ. Изданіе Сытина. Москва, 1904. Ст. 32, 8°.

Слово. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 6). Scranton, Pa. Вересень, 1904. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 центів.

Слово. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 7). Scranton, Pa. Жовтень, 1904. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 центів.

Руско-німецкий словарь. Уложив Омелян Попович, и. к. професор. Чернівці, 1904. Накладом І. Рехенберга і С-ки. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. XII+320, вел. 8°. Ціна 5 кор (в оправі 7 кор.).

Спілкова Крамниця в Гартлепуль. Написав Іван Петрушевич. (Відбитка з „Економіста“.) У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 64, 8°. Ціна 1 кор.

Методична граматики рускої мови для IV класи шкіл 5- і 6-класових. Уложили В. Коцовский і І. Огоновский. Друге, поправлене виданє. У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом ц. к. Видавництва книжок шкільних. Ст. 98+II, 8°. Ціна 50 сот.

Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. Коломня, 1904. Накладом д-ра К. Трильовського. Печатано у В. Бравнера і

М. Білоуса. Ст. 244, мал. 8°. Ціна 70 сот.

Приятель. Народний календар на звичайний рік 1905. Річник III. Під редакцією Миколи Грабчука. Чернівці, 1904. З друкарні тов. „Австрія“. Ст. 128+оголошена, мал. 8°. Ціна 36 сот.

Ювілейний християнський календар Місіонаря на 1905 рік від рожества Христового. Зладив о. Лазар Березовский ЧСВВ. Річник пятий. Жовква, 1904. Печатня ОО. Василян. Ст. 160, 8°. Ціна 50 сот.

Календарик на звичайний рік 1905. Накладом коломиїської філії „Руського Товариства педагогічного“. Коломия, 1905. З друкарні Вільгельма Бравнера. Ст. 36, 32°. Ціна 25 сот.

Випуск другій. I. Дудар з над Серету. II. Епопеї пісьнь друга Якова Зробека, руского пароха в Вертелці. Тернопіль, 1904. З друкарні Льва Вербицького. Ст. 36, 8°. Ціна 60 сот.

Гимн в честь Пресвятої Діви Марії Матери Божої. В 50-літній ювілей оголошення догмату Пренепорочного Зачатя. Написав о. Данило Тавячкевич. Львів, 1904. Накладом товариства св. Ольги.

Переклади з української мови. В літературнім додатку до „Нивы“ (Петербург) за жовтень надруковано з Т. Шевченка: а) Когла бы встрѣтились мы снова; б) Молитва — в перекладі І. Белоусова, що видав свого часу „Кобзаря“ по російськи.

В 46 ч. „Южныхъ Записокъ“ надруковане оповіданє М. Коцюбинського „Посланикъ чернаго царя“ в перекладі М. Славинської.

В 47 ч. того-ж журналу надруковано ескіз С. Єфремова „Похороны“, в перекладі Н. Д—ка.

В 302 і 304 ч. „Кіевскихъ Откликовъ“ надруковано оповіданє Василя Стефаника „Басарабы“.

В 42 ч. часописи „Vorwärts“, що виходить у Нью-Йорку, надруковано в перекладі оповіданє В. Стефаника „Der Dieb“.

В 10 кн. журналу „Русское Богатство“ надруковано в перекладі оповіданє М. Коцюбинського: „Цвѣтъ яблони“. В.

Праці Українців у чужих мовах. Недавно вийшла окремою відбиткою з „Archiv f. slav. Philologie“ (т. XXVI, ст. 71—100) праця д-ра Осипа Маковея п. н. „Beiträge zu den Quellen des Gundulič'schen Osman“, в якій автор виснавивши широку літературу кидає не мало нового світла на поему визначного хорватського поета.

В париськім двомісячнику „Bulletin et mémoires de la Société d'anthropologie“ (1903, вип. 6, ст. 632—708; 1904, вип. 1, ст. 1—50) почала друкувати ся протора праця д. Федора Вовка п. н. „Variations squelettiques du pied chez les primates et dans les races humaines“. Продовжене буде далі.

В берлінській „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“ (вип. 4, 1904, ст. 408—413) надрукована стаття д-ра І. Франка п. н. „Kirchenslawische Apokrypha von den 72 Namen Gottes“.

У 14 ч. франкфуртського двотижневника „Das Freie Wort“ (Zweites Oktoberheft) надрукована стаття д. Р. Сембратовича п. н. „Der russische Panславис-“

mus und die Mission des Zarenreiches“ (ст. 542—547). В.

Ukrainica в чужих виданях. Недавно вийшла в Варшаві: Історія Угорської Русі. Написав Л. Явдык, преподаватель Варшавської VI-ої гімназії. Съ двумя картами. Варшава, 1904. Типографія Варш. Инстит. глух. и слѣп. Ст. 80, 8°. Ціна 85 коп. Брошура не самостійна праця, але компіляція (найбільше користувався автор Дулишковицем). Ніякої пляновості й рівномірності в брошурі не видно, а на підставі зібраного матеріалу навіть трудно називати її історією Угорської Русі чи угор. Русинів, про яких — поза єпископами та кількома духовними — там майже нема мови. Одно, про що автор говорить, до тепер не доказане, друге не вяжить ся з темою, або лиш дуже слабо, инше занадто прикрашене. Місцевих відносин автор не знає, навіть теперішніх, і про них мовчить; літератури не використав навіть тої, що порозкидана по російських виданях; мапки мальовані цілком на память і нічого не варті — таї цілу брошуру можна було сміло не писати...

В Петербурзі вийшла книжка: А. И. Яцимирскій. Григорій Цамблакъ. Очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности. СПб 1904. Ст. VI+501, 8°. Ціна 3 руб. Видане російської Академії Наук. На сю книжку надрукована в „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенія“ кн. X (ст. 419—435) рецензія К. Радченка.

В IX кн. „Журнала министерства народнаго просвѣщенія“ за 1904 р. (ст. 232—242) надруко-

вано рецензію Д. Шестакова на книжку проф. В. Нарбекова: „Южно-русское религиозное искусство XVII—XVIII вв. по памятникамъ церковной старины, бывшимъ на выставкѣ XII археологическаго сѣзда въ Харьковѣ“. Казань, 1903. Ст. 115. Ціна 50 коп.

В X кн. того самого журналу (ст. 442—444) надруковано рецензію А. Соболевского на працю Н. И. Петрова: „Значеніе Кіевской Академіи въ развитіи духовныхъ школъ въ Россіи съ учрежденія Св. Синода въ 1721 году и до половины XVIII вѣка. Кіевъ, 1904.“

В збірнику „Къ свѣту“, що вийшов недавно в Петербурзі під редакцією Леткової й Батюшкова накладом „Комитета Общества доставленія средствъ СПетербурскимъ высшимъ женскимъ курсамъ“ надруковано статью С. Русовой (ст. 205—219) п. н. „Малорусскія женщины XVI и XVII вѣка“, в якій говорить ся про визначніші типи жінок у народних піснях та в нашій історії.

В 48 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукована статья Чернигівця п. н. „Священное писаніе и малорусскій языкъ“.

В 288 ч. „Кіевскихъ Откликовъ“ надрукована статья Л. Б. Грінченка п. н. „О положеніи украинской печати“, в якій автор говорить про звисні заборони з 1863 і 1876 р. та домагається знесеня їх.

В 310 ч. „Кіев. Откликовъ“ надрукована коротка рецензія на збірку оповідань М. Грушевського „Оповідання“ і А. Кримського „Изъ повистокъ и Эски-

звив", що вийшли цього року в Києві в „Українській бібліотеці“.

В льондонській газетці „Свободное Слово“ в ч. 12—14 надрукована стаття П. Бірюкова: „Малеванцы. История одной русской секты“.

В польськiм етнографічнiм журналі „Lud“ (вид. 3, ст. 359—363) надрукував др. С. Здзярський огляд етнографічних праць В. Гнатюка п. н. „Z ruskiej etnografii“.

В 502 ч. „Słowa Polskiego“ надруковано фейлетон п. н. Prace Trusza (i Trębaczka) na wystawie lwowskiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuki.

В 2 ч. „Slovanského Přehledu“, що розпочав семий рік існування, надрукована стаття Б. Лепкого: Mikuláš Lysenko a jeho jubileum (ст. 73—76). Крім того в сім числі, як і в попереднім подано цілий ряд дрібних заміток із нашого культурного життя.

В хорватськiм дневнику „Novi List“, що виходить у Реці, надрукована в ч. 279—281 стаття Миколи Левицького п. н. Rusini.

В 15 ч. часописи „Allgemeines Literaturblatt“ поміщено короткі справоздання д-ра Ф. Р. Кайндля про „Етнографічний Збірник“ т. XI і XIII (ст. 470), „Записки“ т. LI—LVI та „Збірник іст. філософічної секції“ т. V—VII (ст. 452—453). В.

III. Театр і штука.

3 Товариства прихильників укр. літ., науки і штуки. Вистава образів українських артистів, плахт, українських килимів і гуцульської різьби на дереві, яку заповіло Товариство прихильників

української літератури, науки і штуки, буде отворена д. 15. січня н. ст. 1905 в сальоні Лятура. Артисти і властители предметів, котрі хотять взяти участь у виставі, можуть висилати в перших днях січня виставові предмети, яких заряд вистави пізнійше по 10 січня не приймати-ме більше. Про прийняте або відкиненє буде децидувати спеціально для сеї ціли вибрана журі, в котру будуть входити артисти і члени віділу Товариства прихильників укр. літ., науки і шт. Неприйняті предмети будуть відіслані назад на кошт властителя, прийняті — коштом Товариства як артистам так і покупцям — можливо що аж весною, бо вистава буде правдоподібно перенесена на цьвітень до Києва. На виставу прийнятих предметів не віддає заряд перед замкненєм вистави. Виставові предмети треба адресувати: Львів, Сальон Лятура, площа сьв. Духа. На переказі треба виразно дописати: На виставу прих. укр. літ., науки і шт. Заряд не бере ніякого проценту при продажі. Виставці хоч би одного предмету дістають із днем отвореня вистави карту вільного вступу на цілий час треваня вистави (від 15 січня до 1 марта) як на дневні години, так і на вечірні, при електричнiм осьвітленю. *Іван Труш*, секретар.

Із вистав. Ів. Труш розвісив в одній із кімнат Товариства „Przyjaciół sztuk pięknych“ у Львові двацять кілька малюнків, яких сюжети взяті в Криму. Артист пішов слідами великого Міцкевича й красками своєї богатої палітри змалював „хвилі шумячих лук“, „повінь цьвітів“, „коралеві острови бурянів“, гріб Потоцької

„між розкішними садами“, „студені турбани, що блищать серед садків немов бунчук війська тіний“, „лямпу сьвітів, що паде на плечі Чатирдага, розбиваєть ся й розливає струмки багрянців“ та „замки, що поломані в звалища без ладу здіймають ся по горах мов черепи велетнів“. Колекція будить велике заінтересованє.

Лагідністю кольориту приманює виставлений також у сьому Товаристві більший малюнок Ю. Панькевича п. з. „Жнива“.

М. М.

IV. Персоналії.

Некрольоги. В Копенгазі помер 28 вересня с. р. данський учений Нільс Фінзен. Уроджений 1860 р., промовував ся 1890 р. на доктора медицини в Копенгазі, а опісля звернув ся до спеціальних студій анатомії і фізіології. Вже тоді почав він залюбки займатися студіюванєм фізіологічного ділання сьвітла та дійшов у кінці до тих епохальних відкрить у тім напрямі, які потім довели до отвореня загально звісного інституту лічення сьвітлом у Копенгазі, якого директором став Фінзен 1896 р. і остав ним аж до кінця свого жита. Першу більшу розвідку про лічничне діланє сьвітла оголосив він 1894 р. п. з. „Хемічні промінї і вісна“; тут виказав він, що вісна має багато лагіднійший перебіг, коли хорого умістить ся в кімнаті з червоними шибамн та тим самим виключить ся вплив хемічно найдіяльнійших частин сьвітла: промінїв о коротких філях або промінїв по правій сторонї дуговини (спектра) сонїчного сьвітла. Хоч досї вже не

мало знали про вплив сьвітла, то се буде безсмертною заслугою Фінзена, що він перший вияснив його і поставив на тривких основах досьвіду і експериментів. Вже в першій публікації поставив Фінзен здогад, що з другого боку можна сю властивість визискати до лічничних цілій. Досї звісно було на підставі експериментів, що т. зв. ультрафіолетові промінї дуговини сонця вбивають бактерії. Фінзен упав на гадку визискати сю власність до лічення шкірних слабостей, викликаних бактеріями. По довшій праці дійшов у кінці до незвичайно корисних вислідів у тій області, до вилічення найбільше розширеної та найстрашнійшої шкірної слабости нашого континенту т. зв. звичайного вовка (*Lupus vulgaris*) за помічю сконцентрованих хемічних промінїв. В р. 1897 появила ся його праця про се, де міг він уже подати знамениті висліди лічення. Не вважаючи на страшну хворобу печінки, що мучила його від 10 літ, працював він із незломаною енергією далі над видосконаленєм своєї методи. Аж приспособленє лукового електричного сьвітла зробило можливим загальне розповсюдженє сеї методи, бо сонце особливо в уміркованім кліматі не все сьвітить і не з однаковою силою. Нині можна говорити вже про тисячі вилічених його методом. Тож не дивно, що в цілім сьвіті знайшов він признанє, а минулого року дістав нагороду Нобля, в якої посвятив 50.000 кор. на розширенє свого інститута. Фототерапія (ліченє сьвітлом), якої творцем став Фінзен, знаходить нині що раз більше застосованє в медицині. Досьвіди на тім

Полі ще в початках, нині ми не можемо навіть осудити, як далеко вона може зайти. *Е. Б.*

Кароль Бжововський, нестор польських поетів, помер 5 листопада с. р. Симпатична постать згорбленого старця з довгою сивою бородою, яку звик був ховати під брюнату хлопську гуню, була дуже популярна у Львові. Поет уродився 1821 р. у Варшаві. В 1848 р. боровся під Пжемешною, Мирославом, Вжеснею, а в часі січневого повстання бився під Костангалію, де був тяжко ранений. Одужавши поет перебрався на Схід, де як інженер перебував до 1883, в котрому то часі приїхав жити до Львова. Під східним небом Бжововський написав свою найліпшу епічно-ліричну поему „Noc strzelców w Anatolii“. Крім сеї поеми написав він багато епічних творів „Ognisty lew“, „Sen w Bałkaniach“, цілу низку драматичних пєс, драм, із яких „Malek“ і „Obleżenie miasta Lwowa“ були виставлені у Львові, та ряд статей про Схід. *М. М.*

Роковини Джона Льока (1632 — 1704). Сьвіт учених обходить сього року 200-ті роковини смерті великого філософа Льока, якого належить уважати творцем емпіризму. Льок покінчив медичні студії, але задля слабого здоровля практичним лікарем не був ніколи. Ціле життя зійшло йому на філософічний роздумуваню. На його сьвітогляд мав вплив письменник Лорд Ентоні Ашлі. В 1670 р. розпочав Льок за намовою своїх приятелів славу книгу „An essay concerning human understanding“, яку пустив у сьвіт 1689 р. Його філософія ґрунтується на

двох принципах: 1) нема вроджених ідей; 2) всяке пізнанє береться з досьвіду. Ідеї — по думці Льока — родить ум виключно при помочи зверхнього та внутрішнього досьвіду, що корінить ся у зміслових вражіннях і рефлексії, з чого слідує, що всяке дійсне пізнанє річи, отже й усяка справжня філософія повинні оправдувати свій зміст на підставі емпіричних даних.

М. М.

У. 3 громадського життя.

„Академічний Дім“. Порушена свого часу в Літературно-науковім Вістнику справа „Академічного Дому“ для слухачів вищих, зглядно середніх шкіл української народности представляєть ся тепер так. Всього вплинуло до тепер: На руки проф. Грушевського, в рублях: від одного добродія 25 тис. рублів = 63.259·74 кор., від другого добродія 1000 р. = 2.530 к., від третього 500 р. = 1.265 к., складка з Києва 130 р. = 528·90 к., з иньших складок 1263 к., в коронах: Вінк. Яворський в Бігачу (Босна) 50 кор., Марія Окуневська в Городенці 50 к., Мих. Грушевський 500 к., Др. Т. Дембицький в Коломиї 1000 к. (в книжочці Покутського Союзу). Через Н. Т-во ім. Шевченка: Діонизий Новак із Полі 10 к., Др. Вербенець, тамже 10 к., п-ні Куровцева з Калуша 20 к., Др. Коссак у Львові 50 к., Т. Савка в Белзі 1 к., Мишкевич зі Стрия 10 к., О. Павляк і складка 5 к., разом 70.702·64 к., а з процентами з кінцем року буде виносити коло 73.000 к. Понадто субскрибував д. О. Чубатий в Заболотіві 200 к. — Закуплено з

Original from

того в початком 1904 р. ґрунт при ул. Супінського против устя ул. Мохнацкого, близько 800 сяжнів кв. за 26.359·76 готівкою, з перенесенєм довгу банкового 9.357·74 к., і прикуплено до того, для зисканя показнійшого фронту часть сумежного ґрунту за 2.214 к. По виладженю акту фундаційного, на підставі котрого дальший заряд сею справою обняло Наук. Тов. ім. Шевченка, з певними правами контролі застереженими для кураторії, передав у липні с. р. проф. Грушевський зібрані гроші й акти делітованому від Виділу Наук. Тов. ім. Шевченка комітету, зложеному з сих осіб: д-ра Франка, д-ра Макуха і д. Мудрака з Виділу Н. Тов. ім. Ш., д-ра С. Федака і проф. І. Левинського — зпоза виділу. Комітет, застановивши ся над справою будови, з огляду на незвичайне, і правдоподібно — хвилеве — збільшенє ціни на цеглу, а навіть брак її сеї осени у Львові (ціна зросла з 24 к. до 40 к. за тисячку!), постановив відложити будову до р. 1905 і розписати тим часом конкурс на пляни Акад. дому. Складаючи сердечну подяку всім П. Т. Добродіям за дотеперішні жертви, разом подаємо до відомости, що дальші жертви можуть надсилати ся також на адресу Наук. Тов. ім. Шевченка, або до Краєвого Союзу Кредитового, на книжочку ч. 694. З кураторії *М. Грушевський*. З комітету *Др. Ів. Макух*.

Ювілей американського університету. Дня 31 жовтня с. р. сьвяткував ньюорський університет Columbia 150-літний ювілей. З разу невеличка колегія з 8 студентами і 1 професором, розвинув ся протягом півтора сто-

літя в поважну наукову інституцію, що в 1903/4 р. числила загалом 4557 студ. і 586 проф. Першим професором і „президентом“ школи був др. Самуїл Джонзон зі Штратфорду. Підчас революційних війн була вона замінена на шпиталь і аж у 1784 р. відчинено її назад під іменем колегії Columbia. В тій хвилі числила вона 39 студ. і 6 проф., а з початком XIX в. число піднесло ся до 100. Від 1857 р. починає Columbia дуже скоро зростати, а того темпа не спинила навіть внутрішня війна. В 1883 р. перший раз прийняли до неї жінок, а з академічних женських курсів розвинула ся опісля самостійна школа т. зв. Barnard-College, яку в 1900 р. прилучено до університету. Найбільшим успіхом тішила ся Columbia в часі між 1890—1902 рр., коли провід у ній вів Сіт Лявс (Lows). Нині займає вона шість вуличних квадратів, і в шкільних будинках містять ся також мешканя для студентів, т. зв. dormitories.

Вимираючі Лопарі. У протоколах Товариства архангельських лікарів надруковано цікавий доклад І. Н. Шмакова „О раждаемости и смерти среди лопарей Ловозерскаго прихода, Кольскаго (тепер Александрівського) уѣзда“ за 32 річний період часу з 1864 по 1895 рік. Ловозерський приход лежить у самому осередку російської Ляпландії і заселений виключно Лопарями, що тримають ся ще й доси життя мандрівників. Джерелами для праці д. Шмакова послужили „метрическія записи“ народни і смерти Лопарів у висше йменованому приході. За 32 роки (1864—1895) серед Лопарів народилось 346 чо-

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ловік, померло за той час 410 чоловік, себ-то більше на 64 чоловіка ніж родило ся. Коли порівняємо смертність серед Лопарів з числом померлих на території всеї Архангельської губернії взагалі, то побачимо, що за 20 років (1882—1901) на території губернії родило ся pro mille 40·7, померло 30, а Лопарів народило ся pro mille 29·3, а померло 34·8. Найбільше число померлих, як і скрізь по Росії, випадає на дітей, але сих останніх у Лопарів умирає все-ж у двоє менше ніж се-

ред иньших племен на території Архангельської губернії. Д. Шмаков поясняє се тим, що матері Лопарки краще годують дітей і більше пильнують за ними, ніж матері Московки. В конечному своєму висновку д. Шмаков приходить до того, що пониження серед Лопарів Ловозерського приходу за всі 32 роки по даним натурального приросту — 15·2%, а по даним дійсного приросту — 16·9%. Так кажуть цифри.

Помятенко.

„Лікарський порадник“.

Доктор Іван Лица, міський лікар в Одесі, зауваживши на факт великої дитської смертності, а також в загалі надзвичайного слабування українського народу, що разом з тілом руйнує й цілий добробут нашого села, звернув ся в „Главное Управление по Дѣламъ Печати“ з проханням дозволити йому видавати для українського народа на його рідній мові науково-популярний місячник „Лікарський порадник“. Програма часописи містить в собі розмаїті науково-популярні розправи по медицині і гігієні, огляд нових медичних видань, відомости про організації лікарської заповоги по селах і містах, житєписи славетних лікарів і їхні праці на добро народнє, красне письменство — оригінальне й переклади, де виступають різні типи лікарів, фершалів, милосердних сестер, дописи про народнє здоровя і т. и. Місячник має виходити невеликими книжками від 1—2 друкованих аркушів. Передплата 1 карб. на рік.